

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ**

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 118

24 червня 2025 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ

Рада молодих учених університету

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

24 червня 2025 року

Вип. 118

Збірник наукових праць

Переяслав – 2025

УНИВЕРСИТЕТ ГРИГОРИЯ СКОВОРОДЫ
В ПЕРЕЯСЛАВЕ

Совет молодых ученых университета

Материалы
Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**

24 июня 2025 года

Вып. 118

Сборник научных трудов

Переяслав – 2025

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 118. 78 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент

Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент

Кикоть С. М. – кандидат історичних наук (відповідальний за випуск)

Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

©Університет Григорія Сковороди
в Переяславі

©Рада молодих учених університету

УДК 001+37(100)
ББК 72.4+74(0)
Т 33

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 118. 78 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В. П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Воловик Л. М. – кандидат географических наук, доцент

Гузун А. В. – кандидат биологических наук, доцент

Евтушенко Н. Н. – кандидат экономических наук, доцент

Кикоть С. Н. – кандидат исторических наук (ответственный за выпуск)

Носаченко В. Н. – кандидат педагогических наук, доцент

Руденко О. В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А. А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О. Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш. С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Юхименко Н. Ф. – кандидат философских наук, доцент

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций

©Университет Григория Сковороды
в Переяславе

©Совет молодых ученых университета

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 911.3

*İradə Əhmədova, Gülnarə Cəfərova, Elxan Nuriyev
(Bakı, Azərbaycan)*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ ÇİN XALQ RESPUBLİKASI ARASINDA STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIĞIN MÜASİR MƏRHƏLƏSİ

Müasir dövrdə Azərbaycanla Çin arasında münasibətlər daha da inkişaf edir. Ölkələr arasındakı münasibətlərdə iqtisadi əlaqələr xüsusi yer tutur. Azərbaycan və Çin arasında siyasi əməkdaşlıq çərçivəsində Çinin Azərbaycanın dövlət suverenliyi və ərazi bütövlüyünü hərtərəfli dəstəkləməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında prioritet sahə telekommunikasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıqdır.

Açar sözlər: *iqtisadi əməkdaşlıq, strateji tərəfdaşlıq, infrastruktur, turizm, beynəlxalq əlaqələr, logistika.*

In the modern era, relations between Azerbaijan and China are further developing. Economic ties hold a special place in the relationship between the two countries. Within the framework of political cooperation, China's comprehensive support for Azerbaijan's state sovereignty and territorial integrity is of particular significance. In the development of economic relations between the two countries, a priority area is cooperation in the field of telecommunication technologies.

Keywords: *economic cooperation, strategic partnership, infrastructure, tourism, international relations, logistics.*

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, siyasi inkişafı ölkənin transsərhəd layihələrdə iştirak etməsinə təkan vermişdir. Qlobal geosiyasi və iqtisadi proseslərdə Azərbaycana diqqəti cəlb edən amillərdən biri də onun dünyanın böyük dövlətlərinin siyasi və iqtisadi maraqlarının toqquşduğu Cənubi Qafqaz regionunda strateji yerləşməsi, NATO ilə Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı (KTMT), yəni Qərblə Rusiya arasında qarşıdurma mərkəzi olmasıdır. Rəsmi Bakı dünya dövlətlərinin hərbi-siyasi və iqtisadi ziddiyyətlərində neytral mövqe tutduğunu və öz ərazisindən qonşu dövlətlərə qarşı istifadə olunmasına imkan verməyəcəyini açıq şəkildə qeyd etmişdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə bəyan edib ki, Azərbaycan neytral xarici siyasət yürüdüür. Azərbaycanın məqsədyönlü və balanslaşdırılmış xarici siyasət strategiyası ilk növbədə region ölkələri və Qərblə mehriban qonşuluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsini, bütün ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan münasibətlərin qurulmasını nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının məqsədyönlü xarici siyasəti çoxsaylı təhdidlərə qarşı qoruyucu mexanizmlərin yaradılmasına, ölkədə sabitliyin təmin olunmasına və dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlığın inkişafına öz töhfəsini vermişdir [5].

Çin Xalq Respublikası Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 1991-ci il dekabrın 27-də tanımışdır. İki ölkə arasında diplomatik əlaqələr 1992-ci il aprelın 2-də qurulub. 1992-ci ilin avqustunda Bakıda Çin Xalq Respublikasının Azərbaycandakı səfirliyi açılmışdır. Azərbaycan Respublikasının ÇXR-dəki səfirliyi 1993-cü il sentyabrın 3-də Pekində açılmışdır. Azərbaycan ilə Çin arasında dostluq münasibətləri son illər daha da inkişaf edir. Azərbaycan və Çin liderləri arasında səmimi dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri dövlətlərarası əlaqələrin inkişafına böyük təkan verir. Azərbaycan-Çin diplomatik əlaqələri tarixin ən yüksək səviyyəsindədir. Çin Xalq Respublikası həmişə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü və suverenliyini, Azərbaycan isə “vahid Çin” siyasətini dəstəkləyir. Çin Qarabağ ərazisini Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi hissəsi kimi tanıyır. Azərbaycan da öz növbəsində Çinin vahid siyasətini dəstəkləyir və Tayvanı Çinin tərkib hissəsi kimi tanıyır. Ölkələr arasında münasibətlər qarşılıqlı hörmət, bərabərlik, etimad, qarşılıqlı dəstək, qarşılıqlı fayda və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanır.

Azərbaycan parlamentində Çinlə əlaqələr üzrə ikitərəfli işçi qrupu fəaliyyət göstərir. Çinin Ümumçin Xalq Nümayəndələri Konqresində ikitərəfli işçi qrupu fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan-Çin münasibətləri Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında siyasi, iqtisadi, mədəni, təhsil və diplomatik əlaqələrin məcmusudur. Bu əlaqələr 1992-ci ildə diplomatik əlaqələrin qurulmasından bəri davamlı şəkildə inkişaf edir. Azərbaycan Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının (ŞƏT) dialoq tərəfdaşıdır, onun prinsiplərini bölüşür, Çin isə qarşıdurma xarakterli geosiyasi oyunlara qarşı çıxaraq Azərbaycanın sülhməramlı gündəliyini dəstəkləyir. Hər iki ölkə Qlobal Cənubun maraqlarını müdafiə edərək BMT, Qoşulmama Hərəkatı və digər platformalar çərçivəsində əməkdaşlıq edir.

Çin dünyanın böyük dövlətlərindən biridir və Çinlə diplomatik əlaqələrin inkişafı Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqmətdir. İkitərəfli münasibətlərin inkişafında mühüm hadisə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 22-24 aprel 2025-ci il tarixlərində Çinə səfəri oldu. Bu səfər münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə keçidi oldu. Səfər zamanı 20 sənəd imzalanıb. Çin və Avropa arasında əlaqələri gücləndirmək üçün Azərbaycan Transxəzər beynəlxalq marşrutunun əhəmiyyətini vurğuladı və "Bir Kəmər və bir yol" təşəbbüsü çərçivəsində əməkdaşlığı dəstəklədi. Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturunu təkmilləşdirməklə və Çin ilə Avropa arasında tranzit məntəqəsi olmaqla proqramda iştirak edir. 2015-ci ildə İlham Əliyevin Çinə dövlət səfəri zamanı "İpək Yolu İqtisadi Kəməri" nin yaradılmasının birgə təşviqinə dair anlaşma memorandumu imzalanıb. Azərbaycan Çinin Avropa bazarlarına çıxışını təmin edən əsas tranzit ölkələrdən biridir. Xüsusilə, Orta Dəhliz bu baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. "Orta Dəhliz Çindən Avropaya yüklərin tranziti üçün ən əlverişli marşrutlardan biridir. Bu marşrut Çindən başlayaraq Qazaxıstandan, Xəzər dənizindən keçərək, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədən Avropaya qədər davam edir [4]. Son illər Azərbaycan Orta Dəhlizinin inkişafına böyük sərmayə qoyub. Bura Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolu, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı, Ələt Azad İqtisadi Zonası, hava limanının tikintisi və s. daxildir. Bu dəhlizdən istifadənin əsas səbəblərindən biri də Ukraynadakı müharibə səbəbindən Rusiya ərazisindən keçən marşrutun təhlükəli olmasıdır. Orta dəhliz Rusiyadan keçən Trans-Sibir dəmir yoluna alternativ kimi qiymətləndirilir. Bundan əlavə, Orta Dəhliz üzrə nəqliyyat dəniz yolları ilə müqayisədə xeyli sürətlidir. Məsələn, Çindən Avropaya dəniz yükləri 45-60 gün çatdırılırsa, Orta Dəhlizlə bu müddət 20-25 gün olur.

Azərbaycan 2018-ci ildən hər il Şanxayda keçirilən Çin Beynəlxalq İdxal Sərgisində (CIIE) iştirak edir. İlk sərgidə 32 Azərbaycan şirkəti 200 adda məhsul çeşidini nümayiş etdirib. Çində üç Azərbaycan Ticarət Evi fəaliyyət göstərir. Uhan, Şanxay, Harbin və Cinan şəhərlərində Azərbaycan ticarət şöbələri açılıb və G-Hub ticarət mərkəzləri vasitəsilə Azərbaycan ərzaq məhsullarının satışı həyata keçirilib. G-Hub Fortune Global 500 siyahısına daxil edilən Greenland Group-a məxsusdur. 24 noyabr 2024-cü il tarixində ilk dəfə olaraq Bakıdan Çinə (Sian) ixrac yükü olan qatar yola salınıb. Beləliklə, ölkələr arasında ilk dəfə olaraq dəmir yolu ilə yük daşınmasından istifadə edilib. Yüklər Transxəzər Nəqliyyat Marşrutu ilə göndərilib. İlham Əliyevin 2025-ci ilin aprelində Çinə dövlət səfəri zamanı enerji sahəsində əməkdaşlığa dair sənədlər imzalanıb [6].

Azərbaycan və Çin arasında siyasi əməkdaşlıq çərçivəsində Çinin Azərbaycanın dövlət suverenliyi və ərazi bütövlüyünü hərtərəfli dəstəkləməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafında prioritet sahə telekommunikasiya texnologiyaları sahəsində əməkdaşlıqdır. Xüsusilə, Çin və Azərbaycan optik kabel xəttinin çəkilməsi üzrə Trans-Asiya-Avropa (TAE) layihəsi çərçivəsində fəal əməkdaşlıq edirlər. Trans-Avropa İnformasiya Super Magistralı layihəsinin həyata keçirilməsində iki ölkə arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq qurulur. TRASEKA marşrutu yüklərin daşınmasında istifadə olunur. Eyni zamanda, Çin Azərbaycana nəinki mal tədarük edir, həm də bu marşrutla Azərbaycandan keçməklə Avropaya da yükləyiir. Azərbaycan və Çin arasında iqtisadi əməkdaşlıq davamlı inkişaf nümayiş etdirir. Ölkələrimiz arasında ticarət dövriyyəsində də müsbət dinamika müşahidə olunur. 2024-cü ildə Azərbaycan ilə Çin arasında ticarət əməliyyatlarının həcmi əvvəlki illə müqayisədə 20,7 faiz artaraq 3 milyard 744 milyon dollara çatıb. Beləliklə, Çin Azərbaycanın dördüncü ən böyük ticarət tərəfdaşı oldu.

Balanssızlığa baxmayaraq, Çinin Azərbaycana ixracı Azərbaycanın Çinə ixracından 10 dəfə çoxdur. Ölkələr birgə layihələr vasitəsilə bunu azaltmağa çalışırlar. Beləliklə, Azərbaycan ilə Çin arasında iqtisadi əməkdaşlıq yüksələn xətlə inkişaf edir. Çin Azərbaycanın ən böyük ticarət tərəfdaşdır. İxracda əsasən neft, neft məhsulları, kimya məhsulları və kənd təsərrüfatı məhsulları yer alır. Çindən Azərbaycana idxala elektronika və telekommunikasiya avadanlıqları, toxuculuq məhsulları, tikinti materialları, maşın və avadanlıqlar, nəqliyyat vasitələri, geyim və ayaqqabı daxildir. Çin şirkətləri Azərbaycanda tikinti, enerji, infrastruktur və telekommunikasiya layihələrində iştirak edirlər. Azərbaycanda 100-dən çox Çin şirkəti fəaliyyət göstərir. Yaşıl enerji, rəqəmsal texnologiyalar, sənaye zonalarının yaradılması sahəsində layihələrə xüsusi diqqət yetirilir. Dövlətlərin yaxınlaşması onların tarixi yaxınlığı, coğrafi mövqeyi, liderlərin siyasi iradəsi, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa zəmin yaradan əlverişli şəraitlə sıx bağlıdır [6].

Hazırkı global siyasi və iqtisadi vəziyyət Çin və Azərbaycanın yaxınlaşmasına kömək edir. Yüksək texnologiyalar, demoqrafik resurslar, yaşıl iqtisadiyyata keçid təcrübəsi və ən əsası Çinin ekspansionist siyasətdən daha çox dinc layihələrə əsaslanan inkişaf strategiyası - bütün bunlar Azərbaycanın maraqları ilə üst-üstə düşür. Bu baxımdan, yuxarıda qeyd olunan dövlət səfəri zamanı qəbul edilən mühüm qərar Çin və Azərbaycan arasında turizm sahəsində viza rejiminin qarşılıqlı sadələşdirilməsi olub. Bu, hər iki ölkənin turizm sektorunun inkişafına, xüsusən də Çindən turist axınının artırılması baxımından əhəmiyyətli təsir göstərəcək ki, bu da Azərbaycan iqtisadiyyatına mühüm töhfə olacaq. Bu cür təşəbbüslər iqtisadi, mədəni və sosial əlaqələrin dərinləşməsi üçün yeni imkanlar açır. Turizm sektorunun inkişafı, birbaşa uçuşların artırılması, viza rejiminin qarşılıqlı ləğvi, qarşılıqlı tədbirlər turizmin təşviqi proqramları Azərbaycana turist axınının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına şərait yaradacaqdır. Çin turist göndərən ən böyük ölkələrdən biri olduğu üçün Azərbaycan üçün mühüm bazar hesab olunur. Zəngin tarixi-mədəni irsi, təbiəti və müasir infrastrukturu ilə Azərbaycan Çinli turistlər üçün ən cəlbedici məkanlardan biridir [1]. Turizm sahəsində bu əməkdaşlıq təkcə iqtisadi fayda baxımından deyil, həm də xalqlar arasında mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə atılan addımlar Azərbaycanın beynəlxalq turizm xəritəsində mövqeyini daha da gücləndirəcəkdir. Bu gün Çin dünyanın ən böyük turist mənbəyidir: son məlumatlara görə, gedən turistlərin illik sayı təxminən 200 milyon nəfərə çatır. Eyni zamanda, çinli turistlər global turizm sənayesi gəlirinin demək olar ki, beşdə birini təmin edirlər ki, bu da təxminən 1,5 trilyon ABŞ dollarıdır. Çinli turistlərin Azərbaycana, onun təbiətinə, mədəniyyətinə, xüsusən də mətbəxinə olan marağı Çindən gələn qonaqların sayının artmasına birbaşa təsir edir. Bu kontekstdə ölkələrimiz arasında vizaların ləğvi əhəmiyyətlidir. Çinin Cənubi Qafqazda mövcudluğunun genişlənməsi təsadüfi sayılmamalıdır. Çin hazırda demək olar ki, bütün dünyaya qarşı ticarət müharibələrinə başlayan ABŞ-la fəal rəqabət aparır. Ona görə də bu fonda Pekin Bakı ilə təmaslarını gücləndirməyə çalışır.

Azərbaycan və Çin arasında münasibətlərin bir sıra sahələrdə böyük perspektivləri var: Azərbaycandan Çinə ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılması; müxtəlif platformalar vasitəsilə ticarətin inkişafı; "Rəqəmsal İpək Yolu" çərçivəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi; birgə logistika və sənaye zonalarının yaradılması.

Azərbaycan və Çin arasında formalaşmaqda olan strateji tərəfdaşlıq ikitərəfli əməkdaşlığın mühüm elementi olmaqla yanaşı, regional və global səviyyədə sülhün, sabitliyin və inkişafın möhkəmlənməsinə töhfə verən nümunə rolunu oynayır. Tarixi İpək Yolunun dirçəliş dövründə bu tərəfdaşlıq gələcək nəsillər üçün davamlı tərəfdaşlıq və qarşılıqlı faydalı münasibətlər prinsiplərinə əsaslanan etibarlı yol xəritəsinə çevrilir. Azərbaycanın coğrafi mövqeyinə görə Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşməsi ölkəni region, o cümlədən Çin üçün logistika baxımından strateji əhəmiyyətli edir [1].

Beləliklə, Azərbaycan və Çin arasında iqtisadi əməkdaşlıq genişlənərək, iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələr ciddi vüsət alır ki, bu da potensialın yaradılmasına zəmin yaradır. İndi ölkələr əməkdaşlıq üçün yeni sahələr araşdırılır ki, bu da strateji tərəfdaşlığa nail olduqdan sonra vacibdir.

Azərbaycan ilə Çin arasında əlaqələr strateji əhəmiyyət kəsb edir və getdikcə möhkəmlənir. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi, inkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturu və Orta Dəhlizdəki rolu Çinin Avropa bazarlarına çıxışını asanlaşdıran əsas amillərdir. Qarşıdakı illərdə bu əməkdaşlığın daha da dərinləşməsi gözlənilir, xüsusən də Orta Dəhlizin əhəmiyyətinin daha da artırılması nəzərdə tutulur. Azərbaycan tranzit imkanlarını genişləndirməklə həm iqtisadi fayda əldə etməyə davam edəcək, həm də Çinin Avropa bazarlarına çıxışını təmin edən əsas tərəfdaşlarından birinə çevriləcəkdir [5].

ƏDƏBİYYAT

1. Н.В.Солтановanın red. ilə Dünyanın iqtisadi və sosial coğrafiyası. Bakı, 2019. 583 s.
2. Лузуанин С.Г. Китай в мировой политике: история и современность. Москва: Аспект Пресс, 2010.
3. Маслов А.А. Китайская модель: политическая и экономическая трансформация. Москва: Весь Мир, 2016.
4. Китайская инициатива «Один пояс – один путь»: аналитические доклады РСМД и ВШЭ, 2016.
5. Гаджиев Г.Р. Китай и Южный Кавказ: геоэкономические интересы и региональные вызовы. *Вестник МГИМО*. 2017.
6. URL: https://yeniazərbaycan.az/Analitik_e120549_az.html

УДК 911.3

*Ирада Ахмедова, Зохра Мамедова
(Баку, Азербайджан)*

НАЦИИ БЕЗ ГОСУДАРСТВА: ГЕОГРАФИЯ НЕПРИЗНАННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Статья посвящена анализу географических особенностей наций без собственного государства, где большое внимание уделено пространственным особенностям т.е. компактному проживанию нации. Компактное проживание играет главную роль в стратегии выживания этих народов. Рассматриваются историко-политические, географические, культурные и правовые черты, отличающие данные этнические группы от признанных национальных государств и приводится пример Израиля, который смог создать признанное государство.

Ключевые слова: *нация без государства, идентичность, компактность, легитимность, геополитика, самоопределение.*

The article is devoted to the analysis of geographical features of nations without their own state, where much attention is paid to spatial features, i.e. compact residence of the nation. Compact residence plays a major role in the survival strategy of these peoples. The historical, political, geographical, cultural and legal features that distinguish these ethnic groups from recognized national states are considered and the example of Israel, which was able to create a recognized state, is given.

Keywords: *nation without a state, identity, compactness, legitimacy, geopolitics, self-determination.*

Современный мир многогранен и некоторые нации не имеют собственного государства. И наличие наций без государства является источником конфликтов в современном мире, так как они вынуждены подчиняться более сильным странам. Нация – это социокультурная общность, обладающая общей историей, языком, территорией,

самосознанием. Государство – суверенное политико-территориальное образование, признанное международным правом. Непризнанное государство – это политико-территориальное образование, обладающее признаками государства (население, территория, правительство), но не признанное большинством международного сообщества [4].

Право наций на самоопределение провозглашено в Уставе ООН и в международном пакте о гражданских и политических правах. Однако на практике территориальная целостность государств почти всегда превалирует над стремлением к независимости. С одной стороны ООН и международное право признают право наций на самоопределение, с другой стороны придерживаются территориальной целостности государств. Право на самоопределение не всегда означает право на отделение. Однако такие нации могут реализовываться в форме автономии или федеративного устройства, культурной или языковой самоуправляемости, проведения референдумов о независимости. Нации без государственности могут требовать образования, издания и СМИ на родном языке, свободу вероисповедания, поддержания традиций и обычаев.

Согласно доминирующему в науке подходу формирование нации должно предшествовать складыванию государства или по крайней мере эти процессы должны идти параллельно. Однако существует и противоположная точка зрения – государство предшествует нации. И действительно, многие страны, образовавшиеся в XIX – XX вв. в процессе деколонизации, брали за образец модель национального государства, не имея предпосылок к образованию нации в их границах. Административные границы бывших колоний могли не учитывать ни этнических, ни конфессионных, ни каких-либо иных размежеваний в регионе, поэтому после процесса деколонизации перед новой властью встала проблема создания нации в уже сформировавшемся государстве. Страны, столкнувшиеся с такой проблемой, можно считать государствами без нации (н-р, Джибути) [3].

Нации без государства могут существовать в составе одного или нескольких государств. Причин отсутствия суверенитета у таких наций множество: принцип территориальной целостности, политика других стран в отношении той или иной нации, историческая колонизация и неправильное проведение государственных границ без учета национальных интересов, политика репрессий по отношению к какой-либо нации и т.д. Увеличение числа непризнанных государств после 2014 года, привело к политической блокаде, санкциям и войнам, оказывающим влияние на международную стабильность [4]. Большое значение играет геополитическое положение страны: ключевое положение может усилить нацию (выгодное географическое положение Каталонии), либо изолировать их; проживание на труднодоступных территориях (уйгуры, тибетцы), которое затрудняет связь с центром; проживание в нескольких государствах (курды).

Большинство народов без государственности проживают на территории, которую считают исторической родиной:

- либо она контролируется другим государством;
- либо разделена между несколькими государствами.

Многие из таких наций проводят движение за признание и независимость, требования которых различны от культурной автономии до независимости. У большинства таких народов сложились крупные диаспоры, которые играют большое значение в сохранении идентичности, лоббировании интересов и финансировании. Одними из крупных наций без государства являются следующие:

Европа: Баски – проживают в Испании и Франции (всего 3-3,5 млн.чел.), имеют автономию в Испании (страна Басков – 2,2 млн.чел.), имеют собственный язык, полицию, налоговую систему. Проживают также в Аргентине, США, Уругвае, Чили, Мексике;

Шотландцы – проживают в Великобритании (5,5 млн. чел. проживает в Шотландии). Обладают одной из крупнейших диаспор и проживают в странах исторической миграции

из Великобритании (в США 20-25 млн.чел., Канада – 5 млн.чел., Австралия – 2 млн. чел. и в других странах);

Каталонцы – 8 млн. человек, проживают в Испании (имеют автономию), имеют высокую степень автономии, провела референдум в 2017 г. попробовали вернуть суверенитет и 95% населения проголосовали за отделение от Испании. Однако, итоги голосования были не признаны Мадридом.

Азия: Курды – крупнейшая нация без государства (30-40 млн. чел.), основные территории проживания Курдистан – Турция, Ирак, Иран, Сирия. Около 2,5 млн. человек переехали в Европу и Америку. В Ираке частичная автономия. Активное движение за независимость;

Сикхи – регион проживания Индия, более 25 млн. человек. Еще 2,5 млн. человек проживает в Европе и Америке;

Цыгане – общее количество цыган в мире 10-15 млн. чел. Исторически цыгане происходят из Северной Индии (1-2 млн.чел.), но больше всего проживает в США (1 млн.чел.), Болгарии (800000 – 1 млн.чел.), Испании (750 000 – 1 млн. чел.), Венгрии (700 000 – 1 млн. чел.), Румынии (1,8-2,2 млн.чел.) и т.д. Однако желание создать свою страну цыгане никогда не проявляли;

Палестинцы (13 млн. чел.) – частично признанная Палестинская автономия (не член ООН), но нет суверенного государства. Палестинцы проживают в Палестине, Израиле, Иордании;

Ассирийцы – исторической родиной является Сирия, Турция, Иран и Ирак. Общее количество 3-5 млн. чел. Однако они проживают в основном в Ираке, Сирии, Турции, Иране, Ливане, России и Америке;

Тибетцы – Китай (движение за независимость подавлено). Общее количество примерно 6-7 млн.чел. Оккупирован Китаем в 1950-х годах. Лидером является Далай Лама XIV, находится в изгнании в Индии. Тибетцы проживают в тибетском автономном районе, в провинциях Китая, Непале, Индии и в Бутане;

Уйгуры – 12-13 млн. чел. тюркские народы, проживающие в Синьцзяне (КНР), в Казахстане (300 000-400 000 чел.), Кыргызстане (60 000-100 000 чел.), Узбекистане (50 000-100 000 чел.) являются объектом этнополитических репрессий. После попыток китайцев ассимилировать были подвержены геноциду и депортации.

Северная Америка: Индейские племена, имеют частичную автономию в США и в Канаде, но не обладают классическим суверенитетом. На 2020-2023 гг. в Северной Америке (США – 6,8 млн., Канада – 1,8 млн. чел.) проживало в среднем 9-10 млн. чел. представителей коренных народов. В Мексике 25,7 -30 млн. чел. идентифицируют себя как индейцы. Крупные группы: науаты, миштеки, сапотеки, майя, отоми и др.

Постсоветское пространство: Крымские татары – тюркский народ, исторически проживающий в Крыму. Всего примерно 600000 – 700000 чел. После аннексии Крыма в 2014 г. часть уехала на материковую часть Украины, в города Киев, Херсон, Львов. На 2023 г. в Крыму проживает 250 000 – 280 000 крымских татар [2].

Ингуши и чеченцы – два близкородственных народа, относящихся к нахской языковой группе, Ингуши проживают в Республике Ингушетия, Северной Осетии, Москве и т.д.). Общее количество - 450000 чел. Чеченцы проживают в Чеченской Республике, Дагестане, Ставропольском крае, Москве, Петербурге и т.д. Общее количество – 1700000 чел.

Африка: в Африке множество этнических групп, не имеющих собственного государства, не смотря на идентичность. Многие из них разделены колониальными границами. Берберы 25-30 млн., проживают на территории Алжира, Марокко, Ливии, Мали, Нигера. Туареги – 3-5 млн. чел. Проживают на территории Мали, Нигера, Алжира, Ливии, Буркина – Фасо. А также иббо (35 млн.), сомалийцы (5 млн.), оромо (40 млн.). кабилы (6 млн.), нубийцы (2 млн.) и т.д. В Африке очень наглядно выступает принцип нерушимости границ, что делает создание новых государств невозможным, за исключением Южного Судана.

Нации без государства являются объектом гибридных конфликтов и сталкиваются с рядом проблем: эмиграция и раздробленность, отсутствие учебных заведений на родном языке, репрессии, ассимиляция, утрата языка, культурной идентичности, обычаев, традиций, подавление, отсутствие международной поддержки, отсутствие геополитических интересов (отсутствие диаспоры, финансовых средств), вооруженные конфликты, дискриминация и т.д. И несмотря на ряд факторов препятствующих образованию новых государств, есть и положительные примеры. Например Израиль.

Так все-таки почему у евреев получилось создать свое государство, а у других наций нет? У Израиля было несколько объективных факторов:

Во-первых, это историческая связь с территорией, которая была их центром культуры, религии и т.д. Они имели давнюю историческую связь с землей Израиля, несмотря на то что большая часть народа проживала в разных странах;

Во-вторых, сионизм (организованное национальное движение, которое создал «отец сионизма» Герцль (1860-1904 гг)). Его взгляды были изложены в книге «Еврейское государство». Это движение возникло в конце XIX века с целью создания еврейского государства. Именно идеи Герцля превратили многовековую мечту евреев в конкретную политическую программу. Сионисты имели четкую программу, занимались миграцией, покупкой земли, строительством инфраструктуры [5];

В-третьих, международная поддержка, которая началось с выпуска в 1917 г. Декларации Бальфура, т.е. создание «национального дома для еврейского народа». Великобритания поддержала создание еврейского очага. В 1948 г. евреи провозгласили государство Израиль;

В-четвертых, помощь экономических и социальных организаций, еврейское население стало создавать киббуцы, мошавы, фермы, предприятия;

В-пятых, деятельность диаспоры в США, Европе, которые оказали молодому государству политическую, экономическую финансовую поддержку [6].

У других народов не получилось создать государство. Основные причины следующие:

Во-первых, слабость национальных движений, раскол нации, отсутствие сильных лидеров, отсутствие стратегии и тактики;

Во-вторых, территории проживания этих народов обычно важны для существующих государств, с точки зрения наличия географического положения или ресурсов. А мировое сообщество может поддерживать статус кво;

В-третьих, отсутствие международной поддержки (государств, организаций);

В-четвертых, разобщенность территории и диаспоры и отсутствие связи с родиной;

В-пятых, многие нации были подвергнуты репрессиям, депортациям, насильственной ассимиляции, что ослабило чувство национальной идентичности и человеческий потенциал.

Таким образом, процесс создания нового государства очень сложный, требующий долгих лет кропотливого труда и зависит от сплетения целого ряда факторов. Одной из главных причин образования новых государств является нежелание крупных держав делить свою территорию. На сегодняшний день создание нового государства на основе существующего очень сложный процесс. Непризнанные государства стали устойчивым явлением в мировой политике. Они не являются временным образованием: у многих сформировались свои политические институты, символы и даже внешняя политика [4].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Геллер Э. Нации и национализм / пер. с англ. Москва: Прогресс, 1991.
2. Калеров М.А. Непризнанные государства бывшего СССР в контексте Балкан и Черноморского региона. Современное значение Гюлистанского мирного договора. Москва: Книжный дом, 2013.
3. Окунев И.О. Политическая география. Москва. Аспент пресс, 2019.

4. Потапов А.И. Существование непризнанных государств в современном мире. *Молодой ученый*. 2018. №50 (236). С. 256-263.
5. Сахар Г. История Израиля: от возникновения сионизма до наших дней. Penguin Random House, 2007.
6. Шапира А. История Израиля: от истоков сионистского движения до интифады начала XXI века. Москва. КоЛибри, 2023.

UDK 911

Elxan Nuriyev
(*Bakı, Azərbaycan*)

AZƏRBAYCANIN YERLİ YAĞINTI ADLARI HAQQINDA

The article provides information about the names of precipitation (rain, snow) used among different regions and peoples of the Republic of Azerbaijan. The article describes 29 names of rain and 10 snow. It is known that the same names of natural phenomena for each country and region can have a specific character. Therefore, the assignment of each geographical term reflects the natural features of a particular country.

Keywords: *precipitation,alachalfov, bora, gumgu-ma, shilavar, rain shyrrama.*

Azərbaycan ərazisində küllü miqdarda müxtəlif yerli xalq coğrafiya terminləri vardır. Coğrafiya terminləri təbii mühitin xüsusiyyətlərini əks etdirir. Onlar iqlimə, hidroqrafiyaya bütövlükdə relyefə və s. aid olub, Azərbaycanın bütün rayonlarında müxtəlif formada işlənir. İnsanlar təbiətlə çox sıx əlaqədə olaraq, onun törətdiyi hadisələrdən son dərəcə asılı olmuş və onu əhatə edən mühiti, onun ayrı-ayrı ünsürlərini və təbiət hadisələrini dərk etməyə və onlara ad verməyə səy göstərmişdir. Beləliklə, müxtəlif coğrafiya terminləri o, cümlədən iqlimlə bağlı yağıntı adları da yaranmışdır.

Topladığımız çöl materiallarından məlum olur ki, kənd əhalisinin yağışa bəslədiyi münasibətdən aydın olur ki, onların ən çox sevdiyi yağış kənd təsərrüfatı üçün xeyirli olan və xüsusilə yaz aylarında və yayın əvvəllərində yağan yağışlardır.

Abi-leysan – Aprel ayında yağan qısa müddətli yağışdır. Şamaxı, İsmayilli rayonlarında baharın əvvəllərində ilk yağan leysana abi-leysan deyilir. Abi-leysan ərəb dilində müqəddəs su mənasındadır.

Ağ yağış – Qısa müddət ərzində yağan şiddətli yağışdır. Şamaxı, Salyan, Bərdə, Ağdaş, Kürdəmir, Qazax rayonlarında qeydə alınmışdır. Ağ yağış ən çox yayın əvvəllərində yağır. Yağış yağan zaman qismən buludsuz, göydən saçıran günəş şüaları onun dənələrini şəffaf göstərdiyi üçün, ona ağ adı verilmişdir [1, s. 15].

Alaçalpov qar – Yağışlı havada yağan qar, küləkli qar əsasən mart ayında yağır. Bakı, Şamaxı, Göyçay, Ağdaş, Lənkəran rayonlarında başverən küləkli qara, yağışa Alaçalpov deyirlər.

Barani yağışı – Lənkəran rayonunda yaz aylarında qısa müddətdə şiddətli yağan yağışa barani – rəhmət (rəhm edən yağış) deyilir. Barani – rəhmət bitkiçiliyin inkişafına yaxşı təsir göstərir, məhsuldarlığa müsbət təsir etdiyinə görə yerli əhali arasında “xeyir-bərəkət” gətirən yağış hesab olunur.

Bobli – qısa müddətli şiddətli yağış. Abşeron rayonunda qeydə alınmışdır. Bobli yağışı yayın əvvəllərində baş verir və əkin üçün çox zərərli olur.

Bora – küləkli qar, küləkli yağış. Bu termin burağan sözündən əmələ gəlmişdir.

Vədə yağışı – Yaz aylarında uzun müddət yağan yağış (Şamaxı rayonunda). Vədə yağışı yağmayan illərdə məhsuldarlıq yaxşı olmur.

Qanadlı qar – şiddətli şaxtadan yerə çox gec uça-uça düşən qar.

Qara tisək – Belə yağışlara adətən dağ rayonlarında rast gəlinir. Onlar bəzən çən və duman

zamanı müşahidə olunur. Qısa müddətli yağış yağdıqdan sonra çiskin və duman ətrafı bürüyür. Qazax rayonunda Qara tisək adlanan yağış zamanı ətraf mühiti görmək çətinləşir [2, s. 41].

Qurd yağışı – Şamaxı şəhərində, eyni zamanda rayonun dağ kəndlərində məşhurdur. Bu yağışdan sonra cücülər yuvalarından çıxdığı üçün ona qurda yağışı deyirlər.

Qara çisək – Qısa müddətlə yağan çox güclü yağışdır. Bu yağış zamanı hava qaralır, ətrafda olan cisimləri görmək mümkün olmur.

Qumquma – Yaz aylarında uzun müddət davam edən narın yağış. Qumquma yağış aramla yağır, torpağı yaxşı isladır və bol məhsul alınmasına səbəb olur [3, s. 21].

Dəli yağış – İstiqaməti tez-tez dəyişən qısa müddətli yağış növüdür.

Diyərcək qar – Şaxtalı havada yumru-yumru bərk qardır. Bəzən belə qara Düyür qar da deyirlər.

Əlçim qar – İri qar, belə yağıntıya Quşbaşı qar da deyirlər.

İlgımsız yağış – Xırda dənələrlə uzun müddət yağan belə yağışlar çox zaman pambıq yığımına mane olur. Ümumiyyətlə kənd təsərrüfatına xeyir verməyən vaxtsız yağışdır.

Gün yağışı – Günəşli gündə səmanın bir tərəfindən yağan yağışa Qazax rayonunda Gün yağışı deyirlər.

Gurşad yağış – Qısa müddət ərzində yağan şiddətli və təsərrüfata ziyan verən yağışdır.

Leysan yağışı – Qısa müddətli çox şiddətli yağışdır. Nisan (aprel) ayında yağdığı üçün belə adlanır.

Lopa qar – Əhali arasında İri qar da deyirlər.

Papaqlama qar – Az şaxtalı havada yağan iri qara Qubadlı, Laçın, Xankəndi rayonlarında Papaqlama qar deyirlər.

Peydəri yağış – Arası kəsilmədən yağan narın yağışa Şamaxı, Ağsu, Gədəbəy rayonlarında Peydəri yağış deyirlər.

Pişikbaşı qar – Mülayim şaxtalı havada yağan iri qar. Əsasən Şəki, Oğuz və Ağdaş rayonlarında çox təsadüf olunur.

Püsək (Püsküntü) yağış – Ən çox payız ayında yağan zəif yağışa deyirlər.

Sağanaq yağışı – Qazax rayonunda yerli əhali gur, leysan yağışa sağanaq yağışı da deyirlər.

Sallama yağış – Əsasən payız aylarında geniş sahə tutan və uzun müddət yağan yağış. Sallama yağış meyvələrin tökülməsinə və çürüməsinə səbəb olduğundan zərərli sayılır.

Selləmə yağış – Bir çox rayonlarda güclü yağış kimi tanınır.

Sır-sır yağış – Uzun müddətli yağan narın yağış (Şəki rayonunda).

Tozanki qar, Tozanki yağış – Şaxtalı havada yağan qar və yaxud yağış (Qubadlı, Kəlbəcər, Zəngilan rayonu).

Törəmə yağış – Qısa müddət davam edən şiddətli yağış (Qazax rayonu).

Tufan yağışı – Bəzən payızın əvvəllərində baş verən və uzun (3-4 gün) sürən yağış. Tufan yağışı bəzən çayların daşmasına səbəb olur.

Tahlü yağış – Xırda damcılı, bir neçə gün davam edən yağış. əsasən mart-aprel aylarında yağır. Kənd təsərrüfatı xüsusilə əkinçilik üçün faydalıdır.

Xəşələ qar – Quba rayonunda Sulu qar mənasında işlənir.

Heyvagülü qar – Heyva ağacları çiçək açan zaman (aprel ayında) yağan qar. Meyvə ağaclarının gülünü tökən bu qar zərərli sayılır.

Çaqqal yağışı – Qısa müddət ərzində yağan yağışdır. Çaqqal yağışı yaz və yay aylarında yağır. Ağ yağış kimi göyün bəzi hissələri açıq olan zaman yağır. Göyün açıq yerlərindən saçan günəş şüaları yağış damcılarını şəffaf göstərir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Nuriyev E.B., Yüzbaşov R.M. Azərbaycan Xalq Coğrafiya terminləri. Bakı, Elm, 2000, s.90.
2. Rəmzi Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri. Bakı, 1966, 156 s.
3. Vəliyev A.H. Abşeron yarımadasının qərb rayonları şivələri, namizədlik dissertasiyası. Moskva, 1952, 170 s.

ЕКОЛОГІЯ / ЕКОЛОГИЯ

УДК 504.45:556.5(282.247.322)

Людмила Курганевич, Оксана Продан
(Львів, Україна)

ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД НИЖНЬОГО ДНІПРА

У статті представлено результати аналізу якості поверхневих вод нижнього Дніпра за показниками біохімічного споживання кисню, вмісту розчиненого кисню та концентрації біогенних речовин. Дослідження базується на моніторингових даних осінньо-зимового періоду 2017–2018 та 2024–2025 років з метою виявлення змін, спричинених руйнуванням Каховської ГЕС. Результати засвідчили погіршення кисневого режиму та зростання рівня органічного забруднення, що створює загрозу для водних екосистем.

Ключові слова: *якість поверхневих вод, біохімічне споживання кисню, р. Дніпро, екологічна оцінка.*

The article presents the results of surface water quality analysis of the lower Dnipro River based on indicators such as biochemical oxygen demand, dissolved oxygen content, and concentrations of biogenic substances. The analysis is based on monitoring data from the autumn-winter periods of 2017–2018 and 2024–2025 to identify changes related to the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Plant. The results indicate a deterioration in oxygen conditions and an increase in organic pollution, posing a threat to aquatic ecosystems.

Keywords: *surface water quality, biochemical oxygen demand, Dnipro River, ecological assessment.*

Вступ. Річка Дніпро є головною водною артерією України, що відіграє важливу роль для забезпечення водою населення, розвитку економіки та нині виконує стратегічну роль у зоні бойових дій. Оцінка якості поверхневих вод необхідна у випадках, коли потрібно простежити тенденцію просторово-часової зміни стану вод під впливом природних, антропогенних чи техногенних процесів. Проблема комплексного дослідження пониззя р. Дніпра є важливою через її стратегічне значення для України щодо водопостачання, підтримки біорізноманіття, а також виконання важливої функції буферної зони між річковою і морською екосистемами.

Метою даного дослідження є здійснення оцінки якості поверхневих вод Нижнього Дніпра шляхом порівняння комплексу показників моніторингу водних об'єктів за період 2017-2018 та 2024-2025 років й розрахунку індексу забруднення вод (ІЗВ).

Вихідні дані для оцінки зміни якості вод взяті з відкритого джерела Державного агентства водних ресурсів України [2] та проведено ретроспективний аналіз показників на пункті спостережень: р. Дніпро, 40 км, м. Херсон, 1 км вище міста (рис.1).

Рис. 1. Розташування пункту моніторингу вод [3]

Виклад основного матеріалу. Водні ресурси басейну Дніпра становлять понад 60 % усіх водних ресурсів країни. Загальна площа басейну Дніпра – 504 тис. км², з них 286 тис. км² знаходиться у межах України в її найбільш економічно розвиненій частині. Водами Дніпра живляться 80 % площ земель України через зрошувальні й обводнювальні системи [5].

Дніпро характеризується великим антропогенним впливом, основними забруднювачами річки виступають комунально-побутові стоки, неконтрольовані скиди підприємств, змиви із сільськогосподарських угідь та ін. Проте найбільшої шкоди завдали російські окупанти, підірвавши Каховську дамбу 6 червня 2023 р. й тим самим спричинивши техногенну катастрофу світового масштабу, що призвела до різкого зниження рівня води, знищення екосистем, руйнування інфраструктури та смерті людей.

Для дослідження якості річкових вод було обрано показники вмісту кисню, які залежать від її фізичних характеристик (температури й солоності), біохімічних факторів (фотосинтезу й споживання кисню при аеробному окисненні органічних речовин), а також від ступеня забруднення [1]. Нормованим показником є БСК₅ – кількість кисню, витрачена за п'ять діб у процесі біохімічного окиснення органічних речовин, що містяться в аналізованій воді. Підвищений рівень БСК₅ у воді вказує на недостатню кількість розчиненого кисню.

Біохімічне споживання кисню протягом осінньо-зимового періоду 2017-2018 років у р. Дніпро – пс. Херсон, коли вода скидалась контрольовано шлюзами тримається позначки 1, що вказує на «чисту воду». В аналогічний період 2024-2025 років, після руйнації дамби та стабілізації ситуації видно, що БСК₅ виходить за норму в жовтні та тримається вище позначки 3, що свідчить про «помірне забруднення» (рис. 2). У порівнянні з 2017–2018 роками, в 2024–2025 роках рівень органічного забруднення в нижньому Дніпрі суттєво зріс, що перевищує допустимі межі і становить загрозу для водних організмів.

Вміст нітратів за досліджуваний період не виходить за межі норми, проте протягом осінньо-зимового періоду 2024–2025 років їхнє значення значно вище (0,5–2,5 мг/дм³) ніж за осінньо-зимовий період 2017-2018 років (0,9–1,7 мг/дм³).

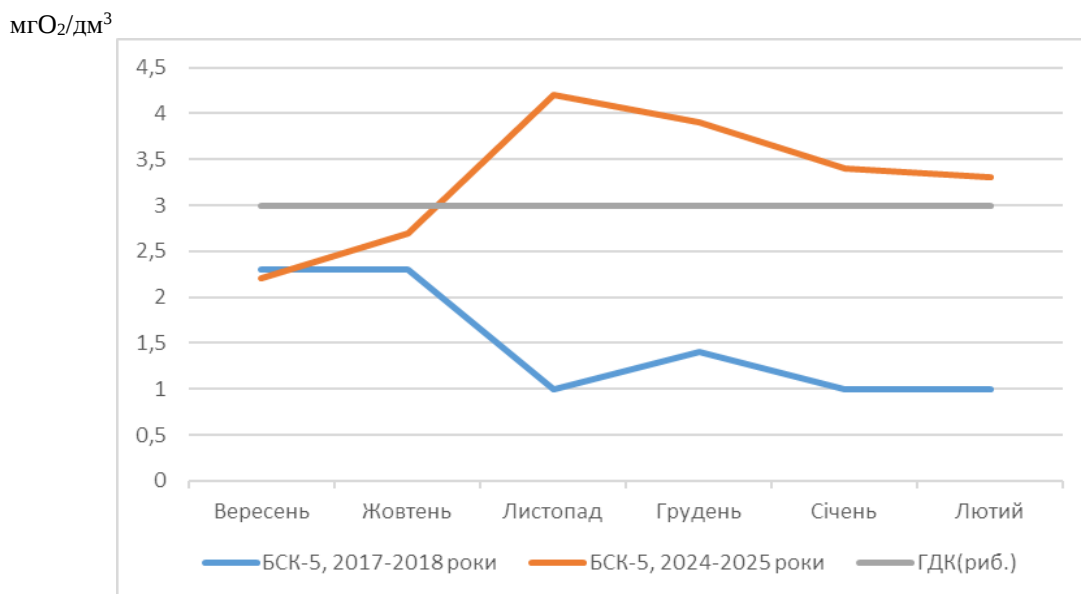

Рис. 2. Динаміка БСК₅ у воді р. Дніпро, м. Херсон (осінньо-зимовий період)

Одним з найбільш поширених підходів у гідроекологічних дослідженнях поверхневих вод є порівняння хімічного складу води з гранично допустимими концентраціями. Завдяки результатам проведених оцінок, можна визначити придатність поверхневих водних об'єктів для певного типу водокористування.

Індекс забрудненості води (ІЗВ) розраховується на основі даних хімічних аналізів поверхневих вод та порівняння їх з ГДК. Для поверхневих водних об'єктів кількість показників для обчислення повинна бути не менше шести компонентів.

Формула розрахунку:

$$ІЗВ = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{C_i}{ГДК_i},$$

де C_i – концентрація хімічного компонента;

n – кількість показників, які використовуються для обрахунку;

ГДК – граничнодопустима концентрація компонента [4].

ІЗВ розрахований нами за даними моніторингу вод [2], отриманими після відновлення спостережень в системі Держводагентства на посту: р. Дніпро, м. Херсон, 1 км вище міста з вересня 2024 по травень 2025 року (табл. 1).

Таблиця 1

Індекс забрудненості вод – пост: р. Дніпро, 40 км, м. Херсон, 1 км вище міста

Дата	Показники						ІЗВ	Клас якості води
	БСК ₅ , мгО ₂ /дм ³	Кисень розчинений, мгО ₂ /дм ³	Амоній-іони, мг/дм ³	Нітрат-іони, мг/дм ³	Нітрит-іони, мг/дм ³	Завислі речовини, мг/дм ³		
03.09.2024	2,2	8,2	0,53	1,8	0,1	14,0	0,73	2
01.10.2024	4,7	9,0	0,50	1,8	0,051	9,0	0,84	2
01.11.2024	4,2	9,8	0,23	5,5	0,12	12,0	0,88	2
04.12.2024	3,9	11,0	1,30	2,9	0,12	20,0	1,25	3
04.01.2025	3,4	10,2	0,24	2,0	0,03	17,0	0,65	2
01.02.2025	3,3	11,2	0,22	1,0	0,037	21,0	0,66	2
03.03.2025	3,5	12,0	0,19	0,5	0,01	25,0	0,63	2
02.04.2025	3,5	10,0	0,22	1,0	0,015	27,0	0,68	2
05.05.2025	4,7	10,0	5,5	2,5	0,41	37,0	3,44	4

Як показують проведені дослідження, якість води в річці Дніпро протягом досліджуваного періоду (із вересня 2024 року по травень 2025 року) характеризується 2 класом і визначається як «добра» (табл. 2). В грудні 2024 року клас якості знизився до 3 і вода характеризувалась як «помірно забруднена». Викликає занепокоєння і зниження якості води в травні 2025 року до 4 класу якості – «забруднена». Як видно з таблиці 1, цей період характеризується підвищеним вмістом у воді біогенних речовин.

Таблиця 2

Критерії оцінки якості вод за ІЗВ для поверхневих вод [6]		
Клас якості вод	Якість води	Значення ІЗВ
1	Дуже чиста	до 0,3
2	Чиста	0,3 – 1,0
3	Помірно забруднена	1,0 – 2,5
4	Забруднена	2,5 – 4,0
5	Брудна	4,0 – 6,0
6	Дуже брудна	6,0 – 10,0
7	Надзвичайно брудна	понад 10,0

Висновки. На основі опрацьованих даних можна зробити висновок про зміну показників якості води в негативну сторону протягом 2024-2025 років – зростання біохімічного споживання кисню (БСК₅), що є індикатором посилення органічного забруднення. Наявність нітратів також підтверджує зростання антропогенного навантаження, зокрема з боку сільськогосподарських та побутових відходів. Катастрофічні зміни у гідрологічному режимі після підриву Каховської ГЕС стали основним чинником дестабілізації водної екосистеми. Зниження течії, застійні явища та зменшення глибини сприяють процесам евтрофікації, порушенню кисневого балансу та формуванню несприятливих умов для флори та фауни. Таким чином, результати аналізу показують необхідність регулярного моніторингу вод, підвищення рівня контролю за джерелами забруднення та впровадження екологічно обґрунтованих заходів з охорони водних ресурсів нижнього Дніпра.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безсонний В. Л., Пономаренко Р. В., Третяков О. В. Моніторинг екологічної безпеки водотоків за кисневими показниками. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/13942/3/75-83-Bezsonnyi_Ponomarenko_Tretjakov_Kalda_Asotskji.pdf.
2. Державне агентство водних ресурсів України. Моніторинг та екологічна оцінка водних ресурсів України. URL: <http://monitoring.davr.gov.ua/EcoWaterMon/GDKMap/Index>.
3. Державне агентство водних ресурсів України. Моніторинг та екологічна оцінка водних ресурсів України. URL: <http://monitoring.davr.gov.ua/ViewReports/List>.
4. Кукурудза С. І. Гідроекологічні проблеми суходолу : навч. посібник / за ред. проф. В. Хільчевського. Львів : Світ, 1999. 232 с.
5. Пономаренко Р. В., Пляцук Л. Д., Третяков О. В. Удосконалення методології визначення якісного стану водної екосистеми (на прикладі річки Дніпро). URL: https://pgasa.dp.ua/wp-content/uploads/2022/11/5_2020_Tretyakov.pdf.
6. Сніжко С. І. Оцінка та прогнозування якості природних вод : підручник. Київ : Ніка-Центр, 2001. 264 с.

ЕКОНОМІКА / ЕКОНОМИКА

УДК 338.43:338.124.4(477)

Владислав Бардаков
(Полтава, Україна)

АГРАРНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розглянуто трансформацію аграрної політики України в умовах війни та її вплив на гарантування продовольчої безпеки в післявоєнний період. Проаналізовано ключові виклики та напрями політичного реагування, спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору як складової національної стратегії відновлення.

Ключові слова: аграрна політика, продовольча безпека, післявоєнне відновлення, сталий розвиток, сільське господарство, національна безпека, стратегія відновлення.

The article examines the transformation of Ukraine's agricultural policy under wartime conditions and its impact on ensuring food security in the post-war period. It analyzes the key challenges and political response strategies aimed at promoting the sustainable development of the agricultural sector as a component of the national recovery strategy.

Key words: agricultural policy, food security, post-war recovery, sustainable development, agriculture, national security, recovery strategy.

Актуальність дослідження аграрної політики в контексті забезпечення продовольчої безпеки України в післявоєнний період зумовлена потребою комплексного реагування на соціально-економічні виклики, спричинені збройним конфліктом, руйнуванням виробничої інфраструктури та порушенням логістичних ланцюгів постачання. У таких умовах аграрний сектор виступає не лише економічним ресурсом, але й стратегічним чинником стабілізації суспільства, соціальної згуртованості та зміцнення державної незалежності.

Сільське господарство, як одна з ключових галузей національного господарства, має визначальне значення у відновленні внутрішнього ринку, посиленні експортного потенціалу та забезпеченні населення якісними і доступними продуктами харчування. Окрім того, інтеграція України у європейський простір потребує адаптації аграрної політики до стандартів ЄС, що актуалізує дослідження інституційних трансформацій, механізмів державної підтримки сільського господарства та моделі розвитку аграрного сектору у відповідності до принципів сталого розвитку. Осмислення стратегічної ролі аграрної політики у забезпеченні продовольчої безпеки є необхідною передумовою для формування ефективної політики національного відновлення та довгострокової стабільності.

Початок повномасштабної війни російської федерації проти України у 2022 р. істотно трансформував пріоритети та механізми реалізації аграрної політики держави. Війна призвела до масштабних руйнувань інфраструктури, часткової або повної втрати доступу до значної частини орних земель, зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а також значних ускладнень з експортом через блокування морських портів.

В умовах надзвичайного виклику аграрна політика набула пріоритетного значення не лише як галузевий напрям економічного регулювання, а як складова національної безпекової стратегії. Основними змінами стало зосередження на підтримці дрібних і середніх сільгоспвиробників, розширення внутрішніх програм продовольчого резерву, адаптація логістичних ланцюгів до умов наземного транспорту, а також інтенсифікація співпраці з міжнародними партнерами щодо постачання добрив, техніки та фінансової допомоги. Значна увага приділяється формуванню умов для забезпечення стабільного продовольчого забезпечення населення на тлі потенційних дефіцитів і дестабілізуючих

факторів. Крім того, трансформація аграрної політики відбувається у напрямі стійкого управління земельними ресурсами, продовження земельної реформи в умовах воєнного стану, а також впровадження цифрових технологій для обліку, моніторингу й прозорості агровиробництва. Аграрна політика в умовах війни з одного боку стала інструментом продовольчої безпеки, а з іншого – механізмом соціально-економічної стабілізації та частиною національного опору.

Повномасштабна війна в Україні стала каталізатором глибоких змін у глобальній аграрній політиці, актуалізувавши питання продовольчої безпеки як одного з ключових елементів міжнародної стабільності. З огляду на те, що Україна до початку війни забезпечувала харчуванням близько 400 мільйонів людей у світі, її роль у глобальних ланцюгах постачання продовольства була визначальною. Блокування українських портів, зниження обсягів експорту зернових та олійних культур, а також порушення логістичних маршрутів спричинили зростання цін на продукти харчування, що особливо болісно вдарило по країнах з низьким рівнем продовольчої самозабезпеченості. У відповідь на ці виклики міжнародні організації, зокрема ФАО, ЄС, ООН, а також окремі держави, ініціювали перегляд стратегій продовольчої безпеки, посиливши акценти на диверсифікації джерел імпорту, розвитку локального виробництва, створенні стратегічних резервів та інвестуванні в інноваційні агротехнології.

Водночас відбулося посилення співпраці між країнами-експортерами та імпортерами продовольства, зокрема в межах Міжнародної зернової ради, яку вперше очолив представник України. Війна в Україні також стимулювала формування нових підходів до продовольчої дипломатії, де аграрна політика дедалі більше розглядається як інструмент геополітичного впливу. Трансформація аграрної політики у світі в умовах війни в Україні є не лише реакцією на кризу, а й проявом глибших тенденцій переосмислення глобальної продовольчої архітектури (табл. 1).

Аналіз еволюції аграрної політики України в контексті забезпечення продовольчої безпеки дозволяє простежити її трансформацію під впливом як внутрішніх соціально-економічних процесів, так і глобальних потрясінь, пов'язаних передусім із повномасштабною війною, що триває на українській території з 2022 р. У передвоєнний період аграрна політика концентрувалася переважно на забезпеченні зростання експортного потенціалу, реалізації структурних реформ, включно з відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення, лібералізацією аграрного ринку, заохоченням інвестицій та розвитком інноваційних технологій у сфері сільського господарства. Водночас основна увага приділялась великим аграрним підприємствам, які відігравали ключову роль у забезпеченні валютних надходжень держави та позиціонуванні України як одного з лідерів світового аграрного експорту. Продовольча безпека в цей період розглядалася переважно через призму ринкової достатності й конкурентоспроможності, а не як пріоритет державної безпекової політики.

Таблиця 1

**Особливості аграрної політики України до війни, під час війни та після війни
в контексті продовольчої безпеки**

Показник / Етап	До війни	Під час війни	Після війни
Пріоритети аграрної політики	зростання експорту, ринкові реформи, земельна децентралізація	забезпечення внутрішніх потреб, підтримка виробників, збереження посівів	відновлення галузі, модернізація, сталий розвиток, інтеграція в аграрні програми ЄС
Інфраструктура	активний розвиток логістики, портів, елеваторів	значні руйнування, переорієнтація на сухопутні маршрути, логістичні кризи	відновлення та цифрова модернізація інфраструктури, розвиток систем зберігання та експорту

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

Експортна політика	один із ключових світових експортерів зерна та олії	блокування портів, нестабільність експортних поставок, обмежений доступ до ринків	диверсифікація ринків збуту, активізація продовольчої дипломатії
Фінансування та підтримка аграріїв	орієнтація на великі агрохолдинги, часткова державна підтримка	посилення державної підтримки малих/середніх виробників, міжнародна гуманітарна й фінансова допомога	цільові інвестиції, субсидії на відбудову, кредитування сталих технологій
Земельна реформа	відкриття ринку землі (2021 р.), активна нормативна адаптація	призупинення ринку в деяких регіонах, фокус на облік та захист земель під контролем	відновлення ринку з фокусом на прозорість, сталий обіг та інституційну підтримку
Технологічний розвиток	розвиток аграрних інновацій, точне землеробство	уповільнення впровадження через загрозу бойових дій	рестарт цифровізації, впровадження smart-технологій у виробництві та управлінні
Продовольча безпека	високий рівень забезпечення, значні експортні надлишки	ризики дефіциту в окремих регіонах, формування резервів, стратегічне управління запасами	системне зміцнення продовольчої автономії, стратегічне планування в межах нацбезпеки

Джерело: складно автором на основі [1-6]

У період війни аграрна політика зазнала змістовної трансформації, набувши кризового та мобілізаційного характеру. В умовах часткової окупації сільськогосподарських територій, руйнування логістичних і переробних об'єктів, мінування полів, блокади портової інфраструктури та загального зменшення доступу до ресурсів, акценти аграрної політики були перегруповані. Першочергове значення набули заходи, спрямовані на підтримку продовольчого забезпечення внутрішнього ринку, збереження посівних кампаній, налагодження альтернативних маршрутів експорту через західні кордони, тимчасова переорієнтація на автологістику, формування державного продовольчого резерву та підтримка дрібних і середніх фермерських господарств, зокрема через механізми прямого субсидування, відшкодування збитків і доступ до пільгового кредитування. У цьому контексті аграрна політика де-факто стала частиною системи національної обороноздатності й механізмом соціальної стабілізації в умовах затяжної кризи.

Очікуване післявоєнне відновлення передбачає перехід аграрної політики до нової парадигми, яка базується на принципах стійкості, інклюзивності та адаптивності. Йдеться насамперед про необхідність поєднання експортної спроможності з внутрішньою продовольчою автономією, зміцнення продовольчого суверенітету як складової загальнонаціональної безпекової стратегії, розвиток інституційної спроможності держави до реагування на кризові ситуації та формування ефективних механізмів управління земельними, водними і трудовими ресурсами. Особливого значення набуває подальша цифровізація аграрного сектора, впровадження інновацій, які дозволяють скорочувати витрати й підвищувати ефективність на тлі обмеженості ресурсів, а також інтеграція у європейський аграрний простір, яка передбачає відповідність екологічним та соціальним стандартам ЄС. Крім того, поствоєнний період потребуватиме стратегічного переосмислення ролі аграрного виробника не лише як економічного агента, але як учасника відновлення соціальної тканини громад, зруйнованих війною.

Таким чином, аналітичне порівняння трьох періодів демонструє перехід аграрної політики від орієнтації на експорт та економічну лібералізацію до безпекового підходу, а згодом – до моделі відновлення на засадах сталості, інноваційності та соціальної

відповідальності. Війна стала не лише чинником деструкції, але і каталізатором переосмислення стратегічних цілей аграрного розвитку України, що вимагає комплексного, системного та прогнозованого підходу до формування політики в цій сфері.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дяченко Н.П. Особливості регулювання інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України. *Бізнес Інформ*. 2025. №2. С. 327–336. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-2-327-336>
2. Юрчук Н.П., Кіпоренко С.С. Цифровізація сільського господарства: виклики і можливості для фермерських господарств. *Агросвіт*. 2024. №19. С. 53–62. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.19.53>
3. Агапова В. Український агробізнес: між викликами війни та можливостями ринку. Вокс Україна. URL: <https://voxukraine.org/ukrayinskyjagrobiznes-mizh-vyklykamy-vijny-ta-mozhlyvostyamy-rynku> (дата звернення: 22.06.2025).
4. Лозова О.В., Тимошенко І.С. Управління стратегічними змінам підприємства: проактивний підхід та кадровий потенціал. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2024. №5 (75). С. 51-58. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2024/No5/51.pdf> (дата звернення: 22.06.2025).
5. Бардаков В.Г. Теоретичні основи аграрного бізнесу та об'єктивна необхідність його розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. №12. С.45-67 URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2024/325/pdf/69-76.pdf> (дата звернення: 22.06.2025).
6. Лутковська С., Коваль Н., Лозова О., Охріменко І., Шацька З., Витриховський Є. Менеджмент проєктів інноваційно орієнтованих кластерних бізнес-агроструктур у смарт-економічній моделі. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. №6 (59). С. 613-632. <https://doi.org/10.55643/fcapt.6.59.2024.4631>

УДК 336.22:657.37

Ганна Ковценюк
(Чернівці, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЧЕРЕЗ ДЕТАЛІЗАЦІЮ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК

У статті досліджено шляхи оптимізації податкової звітності з податку на прибуток шляхом інтеграції з фінансовою звітністю. Обґрунтовано доцільність скорочення додатків до декларації та деталізації інформації у Примітках до фінансової звітності із застосуванням позабалансових рахунків. Запропонований підхід сприяє зменшенню адміністративного навантаження, підвищенню прозорості звітності та ефективності податкового контролю.

Ключові слова: фінансова звітність, адміністрування, податок на прибуток, податкова звітність, інтеграція звітності.

The article explores ways to optimize tax reporting on income tax through integration with financial reporting. The feasibility of reducing the number of annexes to the declaration and detailing information in the Notes to the financial statements using off-balance sheet accounts is substantiated. The proposed approach helps reduce the administrative burden, increase the transparency of reporting and the effectiveness of tax control.

Key words: financial reporting, administration, income tax, tax reporting, reporting integration.

В умовах трансформації підходів до податкового регулювання та обліку зростає потреба у підвищенні ефективності адміністрування податку на прибуток підприємств. Одним із актуальних напрямів удосконалення податкової звітності є перегляд обсягу інформації, що подається в межах податкової декларації, з урахуванням потенціалу інтеграції податкової та фінансової звітності. Нинішня структура податкової звітності передбачає значну кількість додатків до декларації, що ускладнює процес її формування, підвищує ризики технічних помилок та створює надмірне адміністративне навантаження на платників податків.

Натомість фінансова звітність, зокрема Примітки до неї, містить детальну інформацію про облікову політику, фінансові результати, податкові різниці, забезпечення та інші показники, що мають суттєве значення для формування податкової бази. Перенесення частини деталізованої інформації з податкової звітності до фінансової, із застосуванням позабалансових рахунків як аналітичного інструменту, може стати ефективним кроком до підвищення прозорості звітних даних, зменшення дублювання інформації та покращення податкового контролю.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку збалансованих підходів до звітності, що поєднують інтереси держави як контролюючого органу та підприємств як платників податків.

Метою статті є обґрунтування теоретичних і практичних засад оптимізації податкової звітності з податку на прибуток шляхом її інтеграції з фінансовою звітністю, зокрема через деталізацію складових об'єкта оподаткування у примітках до фінансової звітності із застосуванням позабалансових рахунків.

Об'єктом дослідження є система податкової звітності з податку на прибуток підприємств.

Предметом дослідження виступає процес інтеграції податкової та фінансової звітності шляхом деталізації показників, які використовуються для визначення податкових зобов'язань.

Узагальнення теоретичних засад і практичних переваг такої трансформації звітності зумовлює потребу в науковому обґрунтуванні нових підходів до адміністрування податку на прибуток, що визначає актуальність обраного напрямку дослідження.

Питання інтеграції податкової і фінансової звітності та удосконалення системи адміністрування податку на прибуток розглядали багато українських науковців, зокрема: Кувалдіна О. А. [1], Лучишин Л. М. [2], Малишкін О. В. [3], Ортинська С. В. [4], Яремко І. М., Квасницький А. В. [5]. У працях зазначених авторів простежується спільна думка щодо необхідності реформування звітних процедур задля досягнення балансу між податковим контролем і зручністю ведення обліку для підприємств. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує позиція Яремко І. М. та Квасницького А. В., які акцентують на потребі оптимізації звітності як складової ефективного адміністрування. За словами науковців «удосконалення системи адміністрування податку на прибуток потребує оптимізації звітності шляхом зменшення кількості додатків до декларації та перенесення детальної інформації до фінансової звітності, що сприяє зниженню адміністративного навантаження на платників податків і підвищенню прозорості податкових даних» [5]. Як зазначає Лучишин Л. М. «гармонізація податкового і бухгалтерського обліку, зокрема шляхом деталізації податкових різниць у фінансовій звітності, є важливим напрямом підвищення якості податкової звітності та забезпечення ефективного адміністрування податку на прибуток» [2]. Таким чином, позиції вчених підкреслюють доцільність перегляду традиційного підходу до податкової звітності шляхом інтеграції її з фінансовою.

Одним із важливих напрямів удосконалення податкової звітності є оптимізація структури декларації з податку на прибуток шляхом скорочення кількості її додатків.

Практичне значення такого скорочення дозволяє зменшити адміністративне навантаження на платників податків, мінімізувати ризики помилок при складанні звітності

та спростити сам процес її подання. Насамперед, скорочення обсягу додатків сприяє зменшенню паперової роботи та скороченню часу, необхідного для підготовки звітності. Крім того, уникнення дублювання даних у звітності сприяє підвищенню якості звітної інформації, особливо в умовах її подання в електронному форматі. Ще одним важливим аспектом є полегшення податкового контролю, за умови деталізації відповідної інформації у примітках до річної фінансової звітності, податкові органи отримують можливість доступу до структурованих та змістовних пояснень щодо складових об'єкта оподаткування. Це, своєю чергою, підвищує ефективність перевірок і може сприяти зниженню їх кількості. Спростивши процес складання декларації, підприємства також зменшують кількість дій, у межах яких можуть бути допущені помилки. У результаті знижується ймовірність формальних порушень, які можуть стати підставою для нарахування штрафних санкцій або призначення додаткових перевірок.

Практичне значення деталізації інформації у примітках до фінансової звітності полягає у перенесення значної частини аналітичної інформації до приміток, що дозволяє досягти більшої прозорості у формуванні податкової бази. Використання при цьому позабалансових рахунків як інструменту внутрішньої аналітики забезпечує обґрунтоване розкриття всіх складових об'єкта оподаткування. Застосування позабалансових рахунків для аналітичного обліку складових об'єкта оподаткування (постійні та тимчасові різниці, пільги, відстрочені податкові активи та зобов'язання) без перенасичення декларації, дозволяє підприємству внутрішньо структурувати дані, що в подальшому можуть бути розкриті у примітках до фінансової звітності. Розкриття такої інформації у примітках до фінансової звітності, забезпечує повне уявлення про методику формування податкових зобов'язань. Це є корисним як для внутрішніх користувачів звітності (власників, менеджменту), так і для зовнішніх (податкових органів, інвесторів, кредиторів).

Крім того, деталізація інформації в межах фінансової звітності дозволяє уникнути дублювання показників у різних частинах податкової декларації та звітності, що зменшує ризик виникнення помилок і суперечностей, які можуть ускладнити процес адміністрування. Використання позабалансових рахунків також забезпечує необхідну гнучкість у відображенні таких складових податкової бази, як амортизаційні різниці, резерви та забезпечення. Завдяки цьому можливо досягти балансу між повнотою розкриття інформації та зручністю заповнення основної декларації.

Запровадження деталізації через примітки до фінансової звітності має і важливе значення для контролюючих органів. Такий формат подання інформації дозволяє швидко отримати доступ до ключових аналітичних показників, що формують податкову базу. Це не лише сприяє зменшенню витрат на проведення перевірок, а й дозволяє своєчасно ідентифікувати потенційні податкові ризики.

Наявність повної інформації про податкові різниці дає змогу податковим органам більш ефективно планувати перевірки та здійснювати аналіз сумнівних ситуацій, що впливають на обсяг податкових зобов'язань підприємств.

Для бізнесу такі підходи означають зниження витрат на складання та подання звітності, оптимізацію ресурсного забезпечення бухгалтерської служби, а також покращення комунікації з податковими органами. Водночас, у разі наявності повної інформації про об'єкт оподаткування у фінансовій звітності, зменшується кількість запитів з боку контролюючих органів, що сприяє зниженню адміністративного тиску.

У довгостроковій перспективі підприємства, які впроваджують подібні інструменти розкриття інформації, знижують власні податкові ризики, зменшують ймовірність виникнення спорів із фіскальними органами та забезпечують належну репутацію платника податків у діловому середовищі.

На основі проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки:

1. Оптимізація податкової звітності шляхом зменшення кількості додатків до декларації з податку на прибуток сприяє зниженню адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання та підвищенню ефективності звітного процесу.
2. Інтеграція податкової та фінансової звітності через деталізацію об'єкта оподаткування у примітках до фінансової звітності забезпечує підвищення прозорості, достовірності та повноти податкових даних.
3. Застосування системи позабалансових рахунків для аналітичного обліку податкових різниць, пільг та відстрочених податкових активів і зобов'язань сприяє уникненню дублювання інформації та забезпечує гнучкість у відображенні податкових зобов'язань.
4. Надання контролюючим органам структурованої та змістовної інформації підвищує ефективність податкового контролю, сприяє своєчасному виявленню податкових ризиків та оптимізації планування перевірок.
5. Використання деталізованої фінансової звітності як джерела податкової інформації сприяє зниженню витрат підприємств на підготовку звітності, поліпшенню взаємодії з податковими органами та зменшенню кількості запитів і перевірок.
6. Запропонований підхід до трансформації звітності створює умови для збалансованого адміністрування податку на прибуток, забезпечуючи водночас прозорість податкових даних та сприяючи розвитку бізнесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кувалдіна О. А. Податок на прибуток підприємств в умовах цифровізації. *Фінанси, облік і аудит*. 2021. № 6. С. 51–58. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44563>
2. Лучишин Л. М. Податок на прибуток: еволюція, перспективи та практика застосування. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2021. № 6. С. 20–29.
3. Малишкін О. В., Рогозний С. Є., Ярмоліцька О. М., Остапенко Ю. В. Відстрочений податок на прибуток: вплив на фінансову і податкову звітність (практика України і Німеччини). *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 34–40. URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=6061&i=5>
4. Ортинська С. В. Взаємозв'язок податкового та бухгалтерського обліку: теоретико-прикладні аспекти. *Фінанси України*. 2019. № 5. С. 71–83.
5. Яремко І. М., Квасницький А. В. Податок на прибуток підприємств в Україні: мінуси та шляхи вдосконалення в умовах війни. *Економіка і суспільство*. 2023. №49. С.128–135. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5006>

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 658.5:005.334(477):[355.02+338.124.4]

*Ігор Суржиков
(Полтава, Україна)*

ПРОАКТИВНИЙ КРИЗОВИЙ ТА АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ НА УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті досліджуються особливості впровадження проактивного кризового та антикризового менеджменту в українських компаніях у контексті воєнного часу та післявоєнного відновлення. Акцент зроблено на трансформації управлінських підходів, їхній адаптації до надзвичайно динамічного середовища та формуванні довгострокової стійкості бізнесу.

Ключові слова: кризовий менеджмент, антикризове управління, проактивність, війна, післявоєнний період, резилієнтність, українські компанії.

The article explores the specific features of implementing proactive crisis and anti-crisis management in Ukrainian companies within the context of wartime conditions and post-war recovery. Emphasis is placed on the transformation of managerial approaches, their adaptation to an extremely dynamic environment, and the formation of long-term business resilience.

Key words: crisis management, anti-crisis strategy, proactiveness, war, post-war period, resilience, Ukrainian companies.

У контексті трансформаційної економіки України, що функціонує в умовах високої турбулентності, зокрема зумовленої воєнними діями, глобальними економічними шоками та інституційною нестабільністю, проактивний антикризовий менеджмент набуває особливої актуальності як стратегічна парадигма управління.

1. Концепт проактивності в антикризовому управлінні. Проактивний підхід передбачає не лише реагування на вже наявні кризові явища, а й систематичне прогнозування потенційних загроз, моделювання сценаріїв розвитку подій та формування превентивних управлінських рішень. Такий підхід базується на постійному моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, стратегічному аналізі ризиків і формуванні адаптивних механізмів реагування.

2. Фінансова адаптивність як ключовий елемент. Фінансова стійкість підприємства в умовах кризи забезпечується шляхом реструктуризації зобов'язань, оптимізації витрат, диверсифікації джерел доходу та впровадження гнучких моделей управління грошовими потоками. Особливу роль відіграє стратегічне фінансове планування, що дозволяє зберігати ліквідність і платоспроможність навіть у періоди глибокої економічної дестабілізації.

3. Людський капітал як детермінанта антикризової стійкості. Успішна реалізація антикризових стратегій неможлива без високого рівня компетентності управлінського персоналу, розвитку лідерських якостей, емоційного інтелекту та здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності. Формування згуртованих команд, орієнтованих на інновації та результат, є критично важливим чинником організаційної резилієнтності.

4. Інноваційність та цифрова трансформація. Кризові умови стимулюють підприємства до впровадження цифрових технологій, автоматизації бізнес-процесів та розвитку електронної комерції. Цифрова трансформація виступає не лише інструментом підвищення ефективності, а й засобом забезпечення конкурентоспроможності в умовах обмежених ресурсів.

5. Агресивні антикризові стратегії. Окремі суб'єкти господарювання застосовують агресивні моделі антикризового менеджменту, які передбачають активне використання кризових умов для розширення ринкової частки, поглинання менш стійких конкурентів або виходу на нові ринки. Такий підхід вимагає високого рівня стратегічної гнучкості, швидкості прийняття рішень та інституційної сміливості.

У сучасних умовах високої економічної та геополітичної турбулентності, що характеризують бізнес-середовище України, особливої актуальності набуває розмежування між проактивним кризовим менеджментом та класичним антикризовим управлінням. Обидва підходи мають на меті забезпечення стійкості підприємства, однак відрізняються за методологічними засадами, часовими орієнтирами, управлінською філософією та інструментарієм (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика підходів антикризового
та проактивного кризового менеджменту**

Критерій	Антикризовий менеджмент	Проактивний кризовий менеджмент
Часова орієнтація	реактивний: впроваджується після настання кризи	превентивний: спрямований на запобігання кризі
Стратегічна спрямованість	короткострокова стабілізація	довгострокова адаптивність і розвиток
Управлінська філософія	централізоване прийняття рішень, кризове адміністрування	децентралізація, культура ризик-менеджменту, інноваційність
Інструменти	реструктуризація, скорочення витрат, ліквідація активів	сценарне планування, stress-testing, цифрові системи моніторингу
Роль персоналу	виконавець антикризових рішень	активний учасник стратегічного аналізу та інновацій
Контекст впровадження в Україні	переважає в умовах зовнішніх шоків (війна, інфляція)	застосовується у високо-технологічних та експортно-орієнтованих галузях

Джерело: складено автором на основі [1-3]

Таким чином, проактивний кризовий менеджмент виступає не лише як інструмент управління ризиками, а як складова стратегічної культури підприємства, що забезпечує його резильєнтність в умовах невизначеності. Його впровадження в українських компаніях є ознакою зрілості управлінських практик та готовності до функціонування в умовах постійних викликів.

Повномасштабна війна в Україні з 2022 р. спричинила безпрецедентні виклики для національного бізнесу: руйнування інфраструктури, релокація підприємств, втрата ринків збуту, дефіцит кадрів, енергетичні кризи та загроза фізичній безпеці працівників. У таких умовах традиційні моделі антикризового управління виявилися недостатніми, що зумовило необхідність переходу до проактивних стратегій, орієнтованих на передбачення, адаптацію та стійкість.

Антикризовий менеджмент у воєнний період в Україні набув таких характеристик:

- реактивність – більшість компаній змушені були діяти в умовах уже наявної кризи – зруйновані логістичні ланцюги, втрати активів, евакуація персоналу;
- фокус на виживанні – пріоритетом стало збереження основних функцій бізнесу, забезпечення безпеки працівників, підтримка ліквідності;
- оперативне прийняття рішень – в умовах невизначеності та швидких змін компанії впроваджували кризові штаби, скорочували бюрократичні процедури;

- гнучкість у структурі – підприємства переходили на дистанційні формати роботи, змінювали виробничі лінії (наприклад, на виготовлення товарів першої необхідності);
- підвищена роль комунікації – прозорість, частота та горизонтальність комунікацій стали критичними для збереження довіри та мотивації команд.

Попри екстремальні умови, низка українських компаній (особливо в ІТ, фармацевтиці, агросекторі) впровадили проактивні підходи, що включали:

- сценарне планування – моделювання різних варіантів розвитку подій (втрата ринку, окупація, відключення електроенергії) та підготовка відповідних планів дій;
- інвестиції в цифрову трансформацію – автоматизація процесів, впровадження ERP-систем, кібербезпека;
- розвиток організаційної резильєнтності – формування команд, здатних до автономного прийняття рішень, розвиток soft skills;
- переосмислення бізнес-моделі – перехід до нових ринків (експорт), диверсифікація постачальників, створення резервних потужностей.

Після завершення активної фази бойових дій компанії стикаються з новими викликами:

- відбудова інфраструктури – потреба в інвестиціях, логістичних рішеннях, відновленні виробничих потужностей;
- реструктуризація ринків – зміна споживчих пріоритетів, зростання конкуренції, інтеграція в європейський ринок;
- демографічні зміни – втрата частини трудових ресурсів, необхідність реінтеграції ветеранів, підтримка ментального здоров'я працівників;
- підвищення ролі ESG-факторів – сталий розвиток, соціальна відповідальність, прозорість стають критеріями довіри інвесторів.

У цьому контексті проактивний менеджмент стає не просто бажаним, а необхідним для довгострокового розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика підходів антикризового та проактивного кризового менеджменту під час війни та у післявоєнний період

Критерій	Період війни	Післявоєнний період
Фокус	виживання, безпека, стабілізація	відновлення, розвиток, інновації
Тип управління	кризовий, оперативний	стратегічний, проактивний
Роль персоналу	мобілізація, гнучкість	розвиток, реінтеграція, навчання
Інструменти	антикризові штаби, релокація, скорочення витрат	інвестиції, цифровізація, ESG-стратегії
Комунікація	часто вертикальна, кризова	горизонтальна, стратегічна, брендоорієнтована

Джерело: складено автором на основі [4-5]

Отже, проактивний кризовий менеджмент в умовах війни та післявоєнної трансформації в Україні є не лише інструментом адаптації, а й основою для формування нової управлінської парадигми, що поєднує стійкість, інноваційність та соціальну відповідальність. Компанії, які вже сьогодні впроваджують ці підходи, мають вищі шанси не лише на виживання, а й на лідерство в новій економіці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Суржиков І.Ф. Проактивний кризовий та антикризовий менеджмент: інтегровані стратегії для забезпечення стійкого розвитку підприємств. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Економіка*. 2024. Вип. 28. С. 44-52 URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/economics/article/view/334/329> (дата доступу: 22.06.2025)

2. Лозова О.В., Тимошенко І.С. Проактивна поведінка вітчизняних підприємств у поствоєнний період. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2023. №1(65). С.41-48. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No1/41.pdf> (дата доступу: 22.06.2025)
3. Лозова О. В., Тимошенко І. С. Проактивна поведінка підприємства в сучасних умовах господарювання. *Бізнес Інформ*. 2023. №4. С. 155-160. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-4-155-160>
4. Шимановська-Діанич Л., Педченко Н., Лозова О. Проактивність в умовах діджиталізації економіки: удосконалення бізнес-процесів вітчизняних підприємств під час війни. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2024. №2(112). С.109-116. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-2-16>
5. Лозова О. В., Кужель Н. Л., Кужель О. В. Управління стратегічними змінами підприємства в контексті довгострокового розвитку вітчизняних компаній під час війни та в поствоєнний період. *Бізнес Інформ*. 2024. №8. С. 386-392. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-8-386-392>

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94:358.31.002.2+338.3«71»(94)

Марина Бондарець
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ АВСТРАЛІЇ У СВІТЛІ ЗАВДАНЬ AUKUS

Досліджено причини створення безпекового блоку AUKUS. Виокремлено сучасні напрями оборонного співробітництва держав AUKUS. Зроблено висновки стосовно геополітичних наслідків створення AUKUS та надано рекомендації для України.

Ключові слова: Австралія, AUKUS, воєнно-політичний блок, військово-промисловий комплекс, співробітництво у військовій сфері.

The reasons for the creation of the AUKUS security bloc are investigated. Modern directions of defense cooperation of the AUKUS states are highlighted. Conclusions are drawn regarding the geopolitical consequences of the creation of AUKUS and recommendations are provided for Ukraine.

Key words: Australia, AUKUS, military-political bloc, military-industrial complex, cooperation in the military sphere.

Очевидно, що причиною створення AUKUS стала агресивна політика Китайської Народної Республіки, яка коливається від економічного примусу до безпосередніх погроз застосування сили проти Тайваню.

Отже, 15 вересня 2021 р. було оголошено про створення трьох-стороннього пакту – воєнно-політичного блоку AUKUS. Безпекове партнерство трьох держав в рамках AUKUS є цілком природнім, тому що воно об'єднане спільними цінностями і має історичне коріння. Оборонне партнерство Сполучених Штатів, Австралії та Сполученого Королівства триває вже понад сто років: з часів Першої й Другої світових війн, корейської війни та війни в Перській затоці. AUKUS має посилити спільну здатність протистояти загрозам ХХІ ст. так само, як це робили три держави разом у ХХ ст.

У січні 2022 р. стало відомо про загрозові маневри китайських винищувачів, які супроводжували австралійський розвідувальний літак над Південно-Китайським морем.

Також велику тривогу в Австралії викликала угода Китаю з авторитарним урядом Соломонових островів, яка передбачала мало чим обмежену співпрацю у сфері безпеки. Соломонові острови лежать на перетині найважливіших маршрутів судноплавства у Тихому океані, там, зокрема, відбулася вирішальна битва тихоокеанського театру Другої світової війни – за Гуадалканал (1942-1943 рр.).

Альянсу AUKUS було присвячено кілька фраз у програмній російсько-китайській заяві, підписаній керівниками двох країн незадовго до російського вторгнення в Україну 4 лютого 2022 р.: «Сторони всерйоз стурбовані створенням США, Великобританією та Австралією (AUKUS) “трьохстороннього партнерства у сфері безпеки”, яке передбачає поглиблення співпраці між його учасниками у сферах, що зачіпають стратегічну стабільність, зокрема, їх рішенням розпочати співпрацю в галузі атомних підводних човнів. Росія та Китай вважають, що такі дії суперечать завданням безпеки та сталого розвитку АТР, посилюють небезпеку запуску в регіоні гонки озброєнь та створюють серйозні ризики ядерного поширення. Сторони рішуче засуджують подібні кроки та закликають учасників AUKUS сумлінно виконувати свої зобов'язання щодо ядерного та ракетного нерозповсюдження, разом захищати мир, стабільність та розвиток у регіоні» [5].

За три роки після заснування формату AUKUS глобальні безпекові виклики лише зросли. Вторгнення Росії в Україну, зростаюче прагнення Китаю утвердити свої позиції у світі, дестабілізуюча поведінка Ірану та Північної Кореї – усе це загрожує реальністю, сповненою небезпеками, хаосом і розбратом.

Китай продовжує нарощувати військові спроможності в Індо-Тихоокеанському регіоні, повністю мілітаризувавши як мінімум три з кількох островів, які побудовані ним у спірному Південно-Китайському морі, озброївши їх протикорабельними та зенітно-ракетними комплексами, лазерним обладнанням, а також винищувачами. У такому середовищі Австралія зможе виконувати більш важливі стратегічні завдання за допомогою атомних підводних човнів. Підводні човни – це актив, вартість якого з часом тільки зростатиме. Вони працюють від реакторів, які не потребують дозаправлення протягом десятиліть, мають значний радіус дії та можуть залишатися під водою значно довше ніж дизельні підводні човни.

У 2023 р. Сполучені Штати, Велика Британія та Австралія оголосили нові деталі співпраці у форматі AUKUS, яка передбачає оборонне партнерство та отримання Австралією атомних підводних човнів. Австралія має отримати від США щонайменше три атомні субмарини з передовими технологіями на початку наступного десятиліття. А представники австралійського флоту мають отримувати навички керування ними на базах США та Британії [3].

У серпні 2024 р. МО США, Австралії та Великобританії анонсували початок навчання щодо технічного обслуговування та забезпечення підводних човнів на військово-морській базі Стерлінг у Західній Австралії. У навчаннях бере участь спеціалізований персонал із трьох країн, який є частиною тристоронньої ініціативи AUKUS, орієнтованої на майбутні постачання атомних підводних човнів до Австралії. Австралійські військовослужбовці вперше беруть участь та проходять навчання з технічного обслуговування атомних підводних човнів.

З 2027 р. США та Британія планують розмістити невелику кількість своїх підводних човнів на австралійській військовій базі у Перті, на заході континенту, перш ніж Австралія придбає перші три американські субмарини класу Virginia на початку 2030-х, з можливістю згодом закупити ще дві. Великобританія та США почнуть на ротаційній основі розміщувати в Західній Австралії свої підводні човни – до чотирьох американських та однієї британської. Партнери вважають, що це буде додатковим стримуючим фактором для Китаю. Після того планується розробити і побудувати повністю нову атомну субмарину для флотів Британії та Австралії з назвою SSN-AUKUS. Будівництво буде відбуватися на території Британії та Австралії за британським проектом, але технологічно брати участь будуть усі три партнери.

У підсумку Австралія має отримати субмарини, які будуть швидшими, ніж все, що вона має у своєму флоті, та які спроможні нести крилаті ракети. На підводних човнах не будуть розміщувати ядерну зброю і їхня поява на озброєнні у Австралії не суперечить її без'ядерному статусу [4].

Австралійська програма створення атомних підводних човнів SSN-AUKUS є найбільш значним промисловим і технічним проектом в історії Австралії.

Програма передбачає будівництво об'єкта, який являтиме собою виробничо-технічний та інженерно-виробничий цех з обслуговування та ремонту вузлів та засобів морської ядерної установки. Він також прийматиме, оброблятиме, знезаражуватиме та тимчасово зберігатиме низькоактивні радіоактивні матеріали, що утворюються на атомних підводних човнах із звичайним озброєнням, які будуть експлуатуватися на авіабазі HMAS Stirling з 2027 р. Очікується, що будівництво об'єкта розпочнеться у 2025 р. [7]

Уряд Австралії визначив партнерів із концептуального проектування нової верфі з будівництва підводних човнів Submarine Construction Yard (SCY) у Південній Австралії. Попередні підготовчі роботи, необхідні для підтримки майбутнього будівництва SCY в Осборні, розпочалися у грудні 2023 р. з підготовки майданчика для будівництва нової автостоянки.

У партнерстві з урядом Південної Австралії уряд Е. Албаніза проектує та будує нову Академію в Осборні для навчання та підготовки елітних кадрів військово-морського суднобудування [6].

Сьогодні держави AUKUS розвивають тристороннє співробітництво за такими напрямками: розробка автономних підводних апаратів; квантові технології у сфері позиціонування, навігації та синхронізації; штучний інтелект та автономність; розвиток спроможностей захисту від кіберзагроз, включно з захистом критично важливих систем зв'язку; розробка передових гіперзвукових та протигіперзвукових спроможностей; радіоелектронна боротьба; інноваційна робота, яка спрямована на прискорення розвитку відповідних оборонних інноваційних підприємств та спільне навчання, включаючи способи швидшої інтеграції комерційних технологій для вирішення бойових завдань; розширення та прискорення обміну конфіденційною інформацією [1].

Одним із перспективних напрямів співпраці США і Австралії в рамках AUKUS може стати спільне виробництво гіперзвукових ракет. Це допоможе зменшити навантаження на американську оборонно-промислову базу та посилити стримування в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Партнери по AUKUS співпрацюють і у сфері оборонної торгівлі.

Міністерство торгівлі США зменшило вимоги експортного контролю для Австралії та Великобританії з метою сприяння оборонній торгівлі у рамках пакту безпеки AUKUS.

Нове правило дозволяє експортувати до Австралії та Великобританії без ліцензії військові товари, ракетні технології та гарячі двигуни, які контролює міністерство торгівлі США, зокрема певні товари, пов'язані із супутниками. Це дозволить зменшити вимоги до ліцензування експорту до Австралії та Великобританії на 80%, або на понад 7,5 млрд доларів США щорічно. Згідно зі зміненими правилами, ліцензування експорту зі США до Великобританії та Австралії буде майже таким самим, як і в Канаді.

У березні 2023 р. Австралія та Великобританія підписали нову угоду про співробітництво в галузі оборони та безпеки, яка полегшує спільні операції їх збройних сил на території обох країн [2].

Великобританія також зробить свій внесок до Об'єднаного розвідувального центру в Австралії в рамках Австралійської оборонної розвідувальної організації.

Австралія посилює оборонну взаємосумісність та військові навчання зі Сполученими Штатами та регіональними партнерами після того, як минулорічний оборонний огляд показав, що Китай здійснює найбільше нарощування військового потенціалу з часів Другої світової війни.

Висновки.

1. Створення AUKUS є відповіддю на китайську політику в Індо-Тихоокеанському регіоні і одним із важливих інструментом, який доповнює офіційні альянси США, робить свій внесок у забезпечення колективної військової переваги союзників над КНР та спрямований на забезпечення балансу сил в Індо-Тихоокеанському регіоні.

2. Китай є єдиною державою, яка одночасно бажає змінити міжнародний порядок і має для цього економічні, дипломатичні, військової та технологічні потужності. У цьому контексті політика стримування КНР є важливою не тільки з точки зору забезпечення безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні, але й з огляду на міжнародну безпеку загалом.

3. Основні напрями співробітництва визначені в межах AUKUS сприятимуть підвищенню оборонних спроможностей кожної з трьох держав. Ключовий проєкт AUKUS – будівництво Австралією флоту атомних підводних човнів є важливим інструментом стримування Китаю.

4. Не виправдалися прогнози щодо негативного впливу створення AUKUS на єдність НАТО через реакцію Франції на скасування Австралією контракту на будівництво дизельних підводних човнів. У червні 2022 р. французька фірма погодилася на компенсацію у розмірі 584 млн доларів США. Ця домовленість поклала край суперечці стосовно

розірвання контракту, яка підірвала відносини між обома країнами та загрожувала переговорам щодо торговельної угоди між ЄС та Австралією. Франція та Австралія співпрацюватимуть у рамках багатомільйонного проєкту з виробництва «кількох тисяч» 155-міліметрових артилерійських снарядів для України. У цьому проєкті французька збройова компанія Nexter співпрацюватиме з австралійськими компаніями, які постачатимуть порох для снарядів.

5. Нове партнерство не створило геополітичну напругу і не привело до гонитви озброєнь як це прогнозувалось. Мілітаризація Індो-Тихоокеанського регіону триває вже не перший рік. КНР, щонайменше з 2017 р., офіційно тримає курс на збільшення військової присутності в регіоні. Зі свого боку всі держави AUKUS наголошують на необхідності збільшення інвестицій у національні безпекові сили.

Рекомендації для України.

1. У сучасному світі важливо підтримувати баланс сил і це продемонструвала російська агресія проти України. Адже саме впевненість російського президента у неспроможності України протистояти російському військовому нападу, а також переконаність у майбутній безкарності та слабкості міжнародних безпекових інституцій, багато у чому і стали тими факторами, які підштовхнули Росію до вторгнення в Україну. З огляду на це Україні необхідно проявляти ініціативу щодо створення нових безпекових блоків (наприклад, Україна, Велика Британія, Польща) на кшталт AUKUS, або прикладати зусилля щодо приєднання до вже існуючих блоків, наприклад – НАТО.

2. Посилення оборонного співробітництва з країнами НАТО у сфері виробництва сучасних типів озброєнь, реалізація спільних оборонних проєктів на території країн НАТО. Прискорення запуску у виробництво найсучаснішої зброї (вітчизняних балістичних ракет великої дальності) на території України.

3. Відродження виробництва ядерної зброї, якщо Україна не зможе досягнути справедливого миру дипломатичним шляхом.

4. Прикладання дипломатичних зусиль для переконання західних партнерів у необхідності надати дозвіл на застосування балістичних ракет великої дальності західного виробництва по території Росії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пошедін О.І. Нове тристороннє партнерство в галузі безпеки між Австралією, Великою Британією та США – AUKUS: причини створення, наслідки для міжнародної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2022. Вип. 19. С.123-142.

2. Синявський А. *Європейська правда*. США спростять експортний контроль для Британії та Австралії в межах AUKUS. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/18/7184134/> (дата звернення 23.06.2025 р.)

3. США, Британія та Австралія розкрили нові деталі співпраці у форматі AUKUS. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/03/14/7157920/> (дата звернення 23.06.2025 р.)

4. Топчий О. США, Британія і Австралія розкрили деталі щодо створення флоту атомних підводних човнів. *Уніан*. URL: <https://www.unian.ua/world/ssha-britaniya-i-avstraliya-raskryli-detali-plana-po-sozdaniyu-flota-atomnyh-podlodok-12179091.html> (дата звернення 23.06.2025 р.)

5. AUKUS: США продадуть Австралії три атомні підводні човни для захисту від Китаю і регулярно патрулюватимуть біля її берегів. URL: <https://aqua-svit.com.ua/koral/?%D0%A1%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BA%D0%B8%20%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96%D0%B2%20%D1%83%20%D0%A1%D0%A8%D0%90> (дата звернення 23.06.2025 р.)

6. Australian government. Australian Submarine Agency. URL: <https://www.asa.gov.au/news/all-news/2024-06-04/concept-design-partners-announced-south-australias-new-submarine-construction-yardo> (дата звернення 23.06.2025 р.)

7. Australian government. Australian Submarine Agency. URL: <https://www.asa.gov.au/news/all-news/2024-07-17/licence-issued-site-preparation-controlled-industrial-facility-hmas-stirling> (дата звернення 23.06.2025 р.)

УДК 94(477)«1991/2022»+327(477)

Наталія Хамець
(Вишня, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано напрями зовнішньополітичної діяльності України, де виокремленні найголовніші: співпраця з країнами світу, США, учасниками Євросоюзу і НАТО.

Ключові слова: зовнішня політика, ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО.

Зовнішня політика займає особливе місце в ієрархії будь-якої держави. Як правило, зовнішня політика країни є наслідком її історичного розвитку та формується під впливом географічного положення. В цих умовах історія тієї чи іншої держави стає результатом різних політичних впливів, що їх здійснюють сильніші сусіди. Кожна держава існує у певному іноземному оточенні, яке не може не впливати на неї. Вплив може бути найрізноманітнішим: починаючи з цілеспрямованого втручання у внутрішні справи і закінчуючи ідеями, які громадяни однієї держави передають сусідам. Не є винятком і Україна, де з року в рік відзначається зростаюча увага до міжнародних проблем і становища нашої держави в сучасному світі.

Проголосивши ще на початку існування незалежної української держави нейтральний і позаблоковий статус, вітчизняна політична еліта не змогла використати всі його переваги.

Одним із перших документів, у якому зазначалися основні напрями зовнішньої політики України, була Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990 р. Декларація проголосила невід'ємне право української нації на економічну самостійність, екологічну безпеку; недоторканність території УРСР (Українська Радянська Соціалістична республіка); право на частку в загальносоюзному багатстві: зокрема, в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, які створено завдяки зусиллям народу Республіки; право задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами Республіки.

Поза тим, у Декларації проголошено намір України в майбутньому бути постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів. У ній йдеться й про те, що Українська РСР визнає перевагу загальнонаціональних цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права. Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи. Цим положенням було закладено принцип нових відносин з колишніми радянськими республіками. Декларація на першому етапі розвитку незалежності стала основою для Конституції, законів України і визначала позицію Республіки при укладанні міжнародних угод.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради України прийняла Акт проголошення незалежності України, в якому зазначалося, що незалежність України та

створення самостійної Української держави – України проголошується, зокрема, виходячи з права народів на самовизначення, передбаченого Статутом Організації об'єднаних націй (ООН) та іншими міжнародно-правовими документами.

Підвалини зовнішньополітичної діяльності держави були сформульовані в "Основних напрямках зовнішньої політики України", схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р. У них визначені інтереси України на міжнародній арені, завдання її зовнішньої політики, на яких ґрунтується зовнішньополітична діяльність нашої держави, принципи, на яких побудована зовнішньополітична концепція.

Регіональне співробітництво України розглядалося як діяльність у рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), участь у Раді Північноатлантичного співробітництва та Північноатлантичної асамблеї (НАТО), розвиток контактів із Радою Європи (РЄ) та іншими європейськими структурами. До субрегіонального напрямку віднесено Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) в рамках утвореної Організації та участь у Дунайській комісії, широкі контакти на Середземноморському напрямку, курс на співробітництво з країнами Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ).

Від дня проголошення суверенності України розпочався марафон її міжнародного визнання. Першою офіційно визнала Україну Республіка Польща. На першість претендує й Канада: вона однією з перших визнала Україну, але різниця в часових поясах не надала змоги вручити офіційне визнання вчасно. Дещо проаналізувавши еволюцію зовнішньої політики нашої країни, можна відзначити, що зовнішньополітичну діяльність України, особливо за часів Адміністрації Президента Л. Кучми, можна охарактеризувати як багатовекторну. Балансування у зовнішній політиці між могутнім сусідом Росією, Європою та США мало на меті забезпечення суверенітету України. Протягом тривалого часу російський та західний вектори міжнародної політики України мали властивість завжди врівноважувати один одного. Однак після «касетного скандалу» восени 2000 р. у зовнішньополітичних орієнтаціях України відбувся різкий поворот у бік Росії. Продовжуючи активно використовувати атлантичну та євроінтеграційну риторику у своїх виступах, Президент Л. Кучма насправді перестав розглядати вступ до Євросоюзу та євроатлантичні структури як безпосередню мету внутрішньої та зовнішньої політики України.

Настрої українського суспільства – жити в правовій та демократичній державі, продемонстровані в ході «Помаранчевої революції», готовність нової влади вибудовувати послідовну та передбачувану зовнішню політику, сприяли виходу України зі стану зовнішньополітичної ізоляції, зростанню міжнародної активності країни. Українська держава посилила свою участь у глобальних світових процесах, активно долучається до реформування Ради Безпеки Організації об'єднаних націй (ООН), ОБСЄ. У 2005 р. Україна першою серед країн – республік колишнього СРСР набула членства у режимі контролю за експортом товарів, які можуть використовуватися у створенні хімічної та бактеріологічної зброї.

Згодом активізувався процес євроатлантичної інтеграції України. У квітні 2005 р. відносини Україна – НАТО було переведено у формат інтенсифікованого діалогу стосовно членства та відповідних реформ. У середині березня 2008 р. Президент України В. Ющенко та Прем'єр-міністр Ю. Тимошенко звернулися до генсека НАТО Яапа де Хооп Схеффера з листом, у якому висловлювалося сподівання на підтримку країнами – членами НАТО позитивного рішення відносно приєднання України до Плану дій щодо членства в Альянсі (ПДЧ).

Успішні демократичні перетворення в країні відкрили нові можливості для розвитку стратегічного партнерства України та США. Вступ до Світової організації торгівлі (СОТ) став одним із ключових завдань зовнішньої політики Президента та Кабінету Міністрів України. 10 квітня 2008 р. Протокол про вступ України до СОТ ратифікувала Верховна Рада України.

25 лютого 2010 р. відбулася церемонія вступу на посаду новообраного президента України В. Януковича. В інавгураційній промові він зазначив, що має «чітке уявлення про те, яка зовнішньополітична стратегія сьогодні найбільше відповідає національним інтересам України. Будучи мостом між сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи й колишнього СРСР водночас, Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат від розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин із Російською Федерацією, Європейським Союзом, США та іншими державами які впливають на розвиток ситуації у світі».

З приходом до влади В. Януковича, Росії не потрібно було здійснювати агресивний тиск на Україну. Новий президент налагодив добрі стосунки з РФ, щоправда йому довелося піти на значні поступки: першими стали Харківські домовленості, підписані 21 квітня 2010 р. Ця угода була одною із найбільш дипломатичних успіхів Російської Федерації, оскільки дозволила розташування баз Чорноморського флоту Росії на Кримському півострові до 2042 р. Тут Росія використала свій найбільший вплив – природні ресурси, на які вона багата і може їх використовувати, як тиск на менш розвинуті країни в пострадянському просторі.

Але передбачений захід який мав відбутися в Україні – «Євро-2012», змусив президента України прийняти низку програм, що сприяли переорієнтації держави на країни Західної Європи. 22 квітня 2011 р. Президент України Віктор Янукович підписав указ Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Передбачалося, що Україна отримає безвізовий режим хоча б на час проведення Євро – 2012, а також укладення Угоди про зону вільної торгівлі.

Хід історії незалежної України, і хід її зовнішньої політики змінював сам же український народ. 21 листопада 2013 р. за кілька днів до саміту «Східного партнерства» у м. Вільнюсі, де мала бути підписана Угода про асоціацію України з Євросоюзом, уряд М. Азарова ухвалив рішення призупинити підготовку до її підписання. Це було неочікувано, оскільки український народ вважав, що угода з ЄС – стратегічна мета нашої держави. Події розвивалися дуже швидко. Так, увечері 21 листопада декілька журналістів та громадських активістів вийшли на майдан Незалежності у Києві та поширили в соціальних мережах заклик домогтися підписання Угоди. 30 листопада о 4 ранку загонами міліції «Беркут» відбулося побиття студентів, а 1 грудня на вулиці столиці вже вийшли від кількох тисяч до півтора мільйона осіб. Нажаль розвиток подій революції Гідності завершився пролиттям крові мітингуючих («Небесна сотня») і залишенням поста Президента України В. Януковичем. Ці жахливі події скерували вектор зовнішньої політики України тільки в напрям Європейського Союзу. Після Євромайдану 20 березня 2014 р. прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Українській державі пропонували стати «регіональним лідером, з яким пов'язуватимуть свою політику сусідні держави». 27 червня 2014 р. у Брюсселі Президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди про асоціацію.

І вже після подій 2013–2014 років (відмова Президента В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію «Україна – ЄС», другий Майдан, події на сході України та анексія Криму тощо) Україна змінила принципи свого стратегічного розвитку та спрямувала погляди на євроінтеграційний курс, дистанціювавшись від СНД та Митного Союзу.

Далі хотілось би більше сконцентрувати увагу і детальніше розглянути події, які відбуваються прямо зараз в Україні, оскільки вони справили істотний вплив на зовнішню політику не тільки України, а й значної частини країн світу. 24 лютого 2022 р. повномасштабним вторгненням російської і білоруської армії розпочався новий етап російсько-української війни. Це – народна війна за незалежність і суверенітет України, яка триває з 2014 р. Це також війна за цивілізаційний вибір: Україна відстоює свою приналежність до європейської цивілізації і водночас – ті засадничі цінності, права і свободи, що лежать в основі Західного світу. Російська агресія та розпочата нею

повномасштабна війна проти України значно вплинули на зовнішню політику не тільки України, а й інших країн світу. На тлі збройного протистояння значно активізувалась підтримка нашої країни з боку США та європейських партнерів. Одночасно Генеральна асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 р. засудила російське вторгнення в Україну та назвала його агресією РФ проти України. Міжнародний суд ООН в Гаазі 16 березня 2022 р. зобов'язав Росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 р. воєнні дії в Україні. З першого дня вторгнення Росія порушує правила ведення війни і масово чинить воєнні злочини. Крім того, російська влада веде активну інформаційну війну та застосовує пропаганду.

Впродовж 2014–2021 років Україна у міжнародній сфері зосередила основну увагу на: створенні міжнародної коаліції на свою підтримку в боротьбі проти російської агресії; запровадженні й збереженні західними країнами санкцій проти Росії; посиленні взаємодії з міжнародними організаціями, урядами держав, парламентами, недержавними організаціями, рухами та партіями щодо вирішення конфлікту на Сході України; забезпеченні міжнародної політичної, економічної й технічної підтримки в боротьбі з російським агресором; створенні умов для підтримки системних внутрішніх реформ; сприянні розширенню торгівельно-економічних зв'язків і співпраці в гуманітарній сфері.

Таким чином, за час незалежності Україна встановила дипломатичні відносини з усіма європейськими країнами, США, Канадою, країнами Прибалтики, значно розширила торгівельно-економічні відносини. Наша держава приймає активну участь в міжнародних політичних і економічних структурах. Проте поки невирішеною залишається проблема членства України в ЄС і НАТО, однак на тлі російсько-української війни євроінтеграційні прагнення України отримали значно більші можливості для реалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виступи Президента України Віктора Януковича у Верховній раді України 25 лютого 2010 р. *Голос України*. 2010. 26 лютого.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
3. Закон України "Про міжнародні договори України" від 22.12.1993 №3767-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3767-12>
4. Закон України „Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі” від 10.04.2008 № 250-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/250-17>
5. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.527) (із змінами, внесеними згідно із Законами № 1170-VII від 27.03.2014, ВВР, 2014, № 22, ст.816.; № 35-VIII від 23.12.2014, ВВР, 2015, № 4, ст.13). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
6. Пехник А.В., Краснопольська Т. М. Проблеми у сфері зовнішньої політики: сучасні проєкції. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. Вип. 4. С. 7-12. URL: http://politicus.od.ua/4_2022/1.pdf
7. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24.08.1991 № 1427-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. №38. С.502.
8. Революція Гідності 2013-2014рр. та агресія Росії проти України: наук.-метод. матеріал / Головка В., Палій О., Черевко О., Янішевський С.; за заг. ред. П. Полянського. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 36 с.
9. Шевченко Б.Г. Україна в міжнародних відносинах 2014-2019. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 4(52). С.62-67. URL: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/4/8.pdf>

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 374.7.091

Людмила Бурда
(Слов'янськ, Україна)

МЕТОДИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЕФЕКТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Аналізуються загальні й специфічні принципи освіти дорослих, розглядаються педагогічні, організаційні, суспільно значимі та змістовні аспекти розвитку цієї ланки освітньої системи України в контексті умов війни та повоєнного відновлення. Залучено досвід інших країн щодо ефективних шляхів трансформації систем освіти дорослих задля встановлення миру та зміцнення суспільної єдності, який може бути використаний в наших умовах.

Ключові слова: андрагогіка, освіта дорослих, людський капітал, педагогічні принципи, мотиваційні чинники, цифрова грамотність, рівний доступ, освіта заради миру.

The general and specific principles of adult education are analyzed, pedagogical, organizational, socially significant and substantive aspects of the development of this link in the educational system of Ukraine in the context of war and post-war reconstruction are considered. The experience of other countries is involved in effective ways of transforming adult education systems to establish peace and strengthen social unity, which can be used in our conditions.

Key words: andragogy, adult education, human capital, pedagogical principles, motivational factors, digital literacy, equal access, education for peace.

Сучасний глобальний ландшафт характеризується зростаючою частотою та складністю криз, що охоплюють економічні спади, соціальні потрясіння та збройні конфлікти. Ці турбулентні умови вимагають безперервного навчання та адаптації як для окремих осіб різного віку, так і для цілих суспільств. У цьому контексті освіта дорослих виступає не просто як додаткове навчання, а як критично важливий, фундаментальний інструмент для подолання життєвих складнощів та забезпечення суспільної стійкості. Актуальність проблеми підкреслюється тим, що для підтримки рівноваги у складних життєвих ситуаціях та протистояння сучасним викликам необхідно постійно продовжувати освіту та саморозвиток. Це підносить освіту дорослих до рівня стратегічного пріоритету, особливо у країнах, що постраждали від конфліктів, таких як Україна. Йдеться не лише про набуття індивідуальних навичок, а й про формування колективної адаптивної спроможності, здатної витримувати системні шоки та відновлюватися після них.

Суспільство в умовах війни потерпає від системної кризи: економічні потрясіння вимагають індивідуальної адаптації громадян, політична нестабільність й соціальна фрагментація активізують громадянську активність. Саме освіта дорослих діє як потужна інтегрована стабілізуюча сила, яка формує як людський капітал (навички для економіки), так і соціальний капітал (згуртованість для суспільства). Отже, інвестиції в освіту дорослих є стратегічно важливими для українського суспільства задля відновлення після кризи та розбудови нації, виходячи за рамки вузького економічного фокусу.

Вчені різних країн світу активно вивчають проблеми й особливості освіти дорослих, зокрема, в умовах кризи й військових конфліктів. Зокрема, О. Оніщенко досліджує проблеми неформальної освіти дорослих в Україні в умовах війни, зосереджуючи увагу на діяльності центрів освіти дорослих й виокремлюючи освітній, культурно-просвітницький, консультативний та волонтерський напрями, та підкреслюючи необхідність оновлення

змісту та форм навчання [4]. Л. Лук'янова особливу увагу приділяє мотиваційним компонентам освіти протягом життя [1]. Дослідники Н. Ничкало і Т. Сорочан зосереджують увагу на педагогічних аспектах, зокрема у контексті кризи компетентності значної частини дорослих, які нездатні адаптуватися до швидких змін у соціумі [3, 4]. Більшість науковців висловлюють думку щодо необхідності підвищення кваліфікації педагогів-андрагогів, комплексної трансформації самого процесу навчання на цифровому підґрунті й важливості психосоціальної підтримки.

Андрогогіка як мистецтво та наука навчання дорослих окрім традиційних принципів освіти враховує й специфічні особливості, які є критично важливими для розробки ефективних та результативних освітніх програм, особливо в кризових сценаріях, де учні стикаються з унікальними викликами та мотиваціями. Зокрема, це:

1) пріоритет самостійності – дорослі самотивовані, тому воліють самостійно організовувати й управляти власною навчальною діяльністю; роль викладача трансформується до фасилітатора й радника, який координує й допомагає у самостійному пошуку знань і компетенцій;

2) активна спільна діяльність викладача й здобувачів на всіх етапах навчального процесу від планування до реалізації, оцінки й коригування – це формує почуття відповідальності й актуальності, дозволяє реалізовувати як групові, так і індивідуальні освітні потреби;

3) опора на досвід – означає, що життєвий досвід кожного з учасників навчального процесу є надзвичайно цінним ресурсом подальшого розвитку як навчальної групи, так і кожної особистості; роль викладача – віртуозно залучати цей ресурс задля досягнення найкращих результатів;

4) акцент на індивідуалізацію – освітня база та прагнення дорослих здобувачів надзвичайно різноманітні, отже викладач повинен сприяти свідомому формуванню й реалізації індивідуальної траєкторії навчання, ефективно її оптимізувати на підставі індивідуальних здобутків та нарощування нових фахових компетенцій;

5) актуальна освіта в контексті – на кожному етапі навчальна діяльність повинна бути спрямована на конкретні життєво важливі цілі й проблеми, актуальні для професійної, соціальної та повсякденної діяльності здобувача, приносити користь вже сьогодні; зокрема, це стосується мовник, цифрових, загальноосвітніх та суспільних компетенцій;

6) гнучкість і вибірковість – навчальна програма повинні забезпечувати можливості для більшої свободи вибору навчальних цілей, змісту, форм, методів, місця, часу й темпів навчання; це запорука реалізації індивідуального тренду навчання з отриманням швидких оптимальних результатів й підтримкою мотивації;

7) подальший розвиток освітніх потреб – будь-який навчальний процес повинен розглядатися не як завершальний етап освіти, а як базис для подальшого саморозвитку формальними та неформальними засобами; освіта повинна сформувати усвідомлення необхідності й ефективні навички подальшого саморозвитку протягом життя й сформувати відповідні навчальні компетенції.

Принцип актуалізації результатів навчання можна вважати первинним, оскільки в умовах кризи й військових дій люди стикаються з гострими, нагальними й часто екзистенціальними реальними проблемами (втрата житла, роботи й джерел існування, релокація, психологічна травма, загроза безпеці тощо), які потребують негайного розв'язання, отже вони не мають розкоші навчатися заради абстрактних майбутніх вигід. Це означає, що освітні продукти повинні бути гнучкими, модульними, короткостроковими надзвичайно прагматичними й надавати негайно застосовні та сертифіковані навички (перекваліфікація на актуальні професії, перша допомога, цифрова грамотність тощо). Можна дійти висновку, що традиційні жорсткі та довготривалі освітні програми є непридатними для ефективного реагування на кризи в освіті дорослих.

Війна окрім інших проблем і негараздів спричинила системну фрагментацію економіки та суспільства. Традиційна централізована система освіти штучно розділена на окремі фрагменти, які вимушені працювати в умовах хронічних перебоїв і стресу, в змішаному форматі або он-лайн, і стикається з проблемою нерівного доступу до цифрових інструментів, а отже, й до самої освіти. Це означає, що на сьогодні проблема постає не просто у відбудові фізичних структур, а у відновленні системності, якості та узгодженості різних освітніх ланок в якісно новому форматі. На порядку денному створення високоадаптивної розподіленої моделі освіти, яка використовуватиме гібридні моделі навчання, надійні цифрові освітні платформи й користуватиметься міжнародною підтримкою щодо взаємного визнання результатів навчання. Такий підхід виявляє критичні проблеми технічного забезпечення й психологічної підтримки.

Як свідчить досвід постконфліктного відновлення Сирії, Західних Балкан та інших, роль освіти дорослих в суспільстві є дуже складною та навіть суперечливою, оскільки виступає «ключовим полем битви» за майбутнє нації, що підкреслює нагальну потребу реалізації мироорієнтованого тренду розвитку, виховання толерантності, відновлення соціальної злагоди, згуртованості та міжетнічного порозуміння. Освіта миру й в ім'я миру є вирішальним інструментом для примирення та післявоєнної відбудови – а це вимагає виваженої державної політики, сильної урядової підтримки й широкого охоплення усіх верств суспільства. Досягнення цієї мети реалізується як прямими освітніми моделями, що безпосередньо розглядають конфлікт та його причини, так і непрямими моделями, що сприяють порозумінню різних суспільних груп і поколінь через культурні та громадські заходи. В цьому контексті фінансування, дефрагментація та справедливий доступ усіх до освітньої інфраструктури та навчального контенту є критичними факторами успіху та широкого позитивного впливу таких навчальних програм. Для нашої країни це означає, що надзвичайну увагу необхідно вже сьогодні приділяти формуванню цілей, змісту, системи управління освітою дорослих та розробці цінносно-орієнтованих освітніх програм, аби вони активно сприяли примиренню, стабілізації, відновленню економіки та суспільної довіри і не стали інструментом поширення ворожнечі та дезінформації. Міжнародна підтримка освітніх інновацій повинна бути обумовлена дотриманням принципів інклюзивності, миробудування та демократичних цінностей.

Міжнародний досвід адаптації систем освіти дорослих до кризових умов пропонує нам декілька важливих уроків:

- необхідність створення та реалізації цілісної державної стратегії за умов всебічної підтримки й надійного фінансування з різноманітних джерел,
- розробка гнучких функціональних спрямованих на конкретні потреби освітніх програм на зразок інтеграційних курсів та «шкіл другого шансу», спроможних швидко адаптуватись до потреб ринку праці й формувати компетенції для негайного застосування,
- залучення громадянського суспільства до формування й функціонування системи освіти дорослих задля міцної інтеграції у національні рамки освіти дорослих й згуртування суспільства,
- освіта протягом життя повинна бути спрямована на сприяння миру, примиренню та формування критичного мислення, пильно оберігаючи суспільство від ідеологічних маніпуляцій та розжигання ворожнечі,
- негайне подолання цифрового розриву, забезпечення рівного доступу до технологій й цифрової грамотності є базовими не лише для системи освіти, а й для зміцнення суспільства та психологічного благополуччя.

Підсумовуючи, слід зазначити, що український досвід за часів війни є чудовим прикладом того, що серйозні виклики успішно долаються освітньою системою завдяки інноваційним підходам та відданій праці усіх її учасників, демонструючи дивовижну стійкість і здатність до швидкої адаптації попри глибоку невизначеність та постійні загрози.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янова Л. Особливості мотиваційної діяльності дорослої людини або чому дорослі навчаються інакше. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. №2(18). С.4-12. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(18\).2020.9-22](https://doi.org/10.35387/od.2(18).2020.9-22) (дата звернення 23.06.2025)
2. Лук'янова Л., Павлов І. Сутнісний аналіз андрагогічної моделі М. Ноулза та доцільність її використання у сучасній практиці навчання дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2020. №1(17). С.9-19. DOI: [https://doi.org/10.35387/od.1\(17\).2020.9-19](https://doi.org/10.35387/od.1(17).2020.9-19) (дата звернення 23.06.2025)
3. Ничкало Н., Лук'янова Л., Вовк М. Освіта для цифрової трансформації суспільства: за результатами проведення X Українсько-Польського / Польсько-Українського наукового форуму, 27-28 листопада 2024 р., м. Вінниця. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2024. №6(2). С.1-9. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6237> (дата звернення 23.06.2025)
4. Професіоналізація педагогічного персоналу у сфері освіти дорослих в умовах формальної і неформальної освіти: теоретико-методичний аспект [монографія] / Кер. авт. кол. О. Дніщенко. Київ: ПООД імені Івана Зязюна НАПН України, 2022. 404 с.

УДК 372

Світлана Мотузюк
(Володимир, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ CLIL: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ

У статті представлений аналіз особливостей CLIL та розглянутий зарубіжний досвід застосування технології, висвітлюються переваги та складнощі впровадження CLIL в освітній процес, представлений погляд вітчизняних методистів на перспективи застосування CLIL в вітчизняному освітньому просторі.

Ключові слова: CLIL, освітній процес, моделі впровадження, дидактичні матеріали.

The article presents an analysis of the features of CLIL and considers foreign experience in applying the technology, highlights the advantages and difficulties of implementing CLIL in the educational process, and presents the view of domestic methodologists on the prospects for applying CLIL in the domestic educational space.

Key words: CLIL, educational process, implementation models, didactic materials.

Ми живемо в особливий час – час переосмислення та змін, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя. В освіті ці зміни характеризуються, головним чином, компетентнісною спрямованістю. Здобувачі освіти повинні не лише отримувати знання, в процесі навчання повинні формуватися компетенції, тобто сукупність знань, навичок та вмінь, які дозволяють здобувачам освіти успішно виконувати певний вид діяльності. Сучасне навчання покликане забезпечити здобувачів освіти інструментами, які допомогли б їм поряд з побутовими завданнями вирішувати професійні питання [2, с. 134]. В контексті вивчення мови, йдеться не лише про здатність здобувачів освіти підтримувати розмови загально-побутової тематики (погоду, хобі, фільми, подорожі), а й вміння обговорювати іноземною мовою більш складні та вузькі теми: описувати природні та політичні явища, розповідати про історію виникнення кіно тощо. Досягнути таких високих цілей, на думку деяких вчених-методистів, можна за допомогою технології CLIL (предметно-мовного інтегрованого навчання): інтеграції мови та предметної області.

Ідея поєднання мови вивчення з предметною областю не нова і має тривалу історію. Успішні спроби такого поєднання відомі з 2-3 тисячоліття до нашої ери і тривають донині

[7, с. 9]. Ідея такої інтеграції стала основою CLIL (content and language integrated learning) – нової освітньої технології розробленої та впровадженій в освітній процес європейськими вченими-методистами Девідом Маршем, Дітером Вольфом, Петером Мехісто в 1994 р. [8, с. 83]. З цього часу вона стала предметом зацікавлення методистів з усього світу, в тому числі і вітчизняних (Н. Нагорна, О. Ходаковська, О. Першукова, О. Пасічник).

CLIL (content and language integrated learning) – це оволодіння змістом певної предметної галузі іноземною мовою, що має на меті засвоєння одночасно і змісту предмета, і мовного інструментарію, що дає можливість обговорювати професійно-орієнтовані питання. Таке поєднання має очевидні переваги – фокус уваги зміщується з мови на предмет, що вивчається, і мова з самоцілі перетворюється на інструмент досягнення мети. Мова з академічного предмета перетворюється на засіб комунікації та навчання. Здобувачі освіти вивчають мову і відразу використовують вивчене, не відкладаючи використання набутих знань на потім. Це, в свою чергу, суттєво збільшує інтерес як до мови навчання, так і до предмета вивчення [6, с. 1].

Розробниками технології виділені її основні аспекти:

- оволодіння змістом предмета, що вивчається на відповідному академічному рівні;
- достатній розвиток мовленєвих навичок (аудіювання, говоріння, читання, письмо) мови CLIL;
- активізація когнітивних здібностей здобувачів освіти;
- вивчення соціально-культурного аспекту, дотичного до мови вивчення [8, с. 85].

Новизна та перевага цієї технології полягає в її гнучкості та варіативності. CLIL може бути запроваджена в освітній процес у вигляді «повного та часткового занурення», двомовної освіти, багатомовної освіти, «мовного душу», мовних таборів, тощо. Все залежить, насамперед, від часу, відведеного на вивчення другої мови та від ступеню інтенсивності її впровадження. Наприклад, «мовні душі» можуть використовуватися для здобувачів освіти віком від 4 до 10 років і передбачають від 30 до 60 хвилин мовленєвої практики щодня у вигляді повторюваних режимних процесів іноземною мовою (обідня перерва, прогулянка, одягання тощо) [7, с. 13-14]. Тоді як «повне занурення» передбачає викладання усіх академічних предметів мовою вивчення на початковому етапі застосування програми, з поступовим введенням та збільшенням об'єму викладання предметів рідною мовою [7, с. 17-19].

Загалом, зарубіжні освітяни, дотичні до CLIL схвально ставляться до цієї технології, а значні досягнення здобувачів освіти, які займаються за програмою CLIL свідчать про її ефективність та доцільність впровадження [7, с. 10].

Проте, впроваджуючи CLIL в освітній процес, потрібно врахувати складнощі, які можуть виникнути на цьому шляху. Насамперед, це недостатня кількість викладачів, які могли б працювати за технологією CLIL: викладачів академічних предметів, які на належному рівні знають мову CLIL або ж викладачів мови, які могли б викладати інші академічні дисципліни; недостатня інформованість щодо самої технології та особливостей її впровадження; необхідність підготовки педагогічного складу (проведення навчання, тренінгів тощо); відсутність навчальних матеріалів та необхідність їх розробки, що суттєво збільшує час підготовки до занять; відсутність чітких методичних вказівок, щодо планування занять на основі CLIL [7, с. 20-23].

Варіативність самої технології, складнощі та відсутність єдиного підходу у вітчизняній методиці щодо впровадження CLIL призвели до великої кількості різноманітних варіантів впровадження CLIL на теренах вітчизняного освітнього простору: від окремих інтегрованих уроків в середній школі [5, с. 329] до повноцінних предметних курсів у вищих навчальних закладах [4, с. 52]. Продовжується дискусія щодо розподілення фокусу уваги між мовою та предметом. Існує думка, що «CLIL все ще вважається інноваційним підходом в українській системі освіти, а спроби його впровадження в багатьох випадках нагадують методичний експеримент, який здебільшого проводиться спеціалізованими навчальними

зкладами або за особистою ініціативою викладачів іноземної мови» [5, с. 329]. Незважаючи на модель впровадження, учасники проєктів зазначали ефективність технології з точки зору мотивації здобувачів освіти з одного боку, та складність та часозатратність процесу впровадження з іншого [5, с. 329; 4. с. 53].

Як спосіб подолання зазначених труднощів деякі вітчизняні науковці пропонують запроваджувати CLIL на заняттях з іноземної мови у вигляді засвоєння матеріалів блоків CLIL, що містяться у багатьох підручниках з вивчення іноземної мови (Network, On Screen, Inspiration). Ці блоки мають вигляд автентичного тексту наукового характеру з вправами, що розміщується в кінці кожної теми. Тобто, це своєрідне доповнення до теми, яке дає можливість поглибити знання з певної галузі. Очевидно, що CLIL у такому вигляді, спрощує запровадження цієї технології, оскільки ліквідує більшість можливих труднощів, хоча, можливо, і не веде до заявлених очікуваних результатів [2, с. 138-139].

CLIL – методика міжпредметної інтеграції, яка знайшла визнання та набула широкого розповсюдження в західному освітньому просторі. В вітчизняній освітній практиці CLIL крокує від зацікавлення до поступового впровадження. Гнучкість технології з одного боку, складнощі та відсутність єдиного підходу до впровадження CLIL з іншого, викликають різноманітність варіантів реалізації в вітчизняному освітньому просторі та розмаїтість поглядів щодо перспектив її впровадження. На сучасному етапі існує багато запитань, щодо CLIL, що потребують відповіді. Проте, очевидно, що CLIL – технологія, яка варта уваги та затрачених зусиль.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нагорна Н. В. Застосування стратегій методики CLIL у викладанні німецької мови: посібник. Лубни, 2022. 56 с.
2. Пасічник О., Пасічник О. Технологія CLIL як засіб поглиблення компетентнісної спрямованості змісту навчання іноземних мов: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Проблеми сучасного підручника*. 2023. Вип. 30. С.134-148.
3. Першукова О. О. Теоретичні основи розробки навчальних матеріалів для роботи за технологією CLIL. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2018. Вип. 58-59. С. 162-172.
4. Подоляк М. Використання методу CLIL у процесі навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2024. Вип. 3. С. 44-57.
5. Посудієвська О. Підхід CLIL (Предметно-мовного інтегрованого навчання) в українській системі освіти: особливості та перспективи провадження. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 7., Том. 2. С. 326-332.
6. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press, 2010. 187 p.
7. Mehisto P., Marsh D., Frigols M. J. Uncovering CLIL. Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Macmillan Education, Oxford, 2008. 121 p.
8. Yumnam R. Content and Language Integrated Learning: From Theory to Practice. *Fortell*. 2023. Issue 47. P. 83-94.

УДК 37.091.33+159.952:613.65]:373.3.016:811.111

Лілія Нечипоренко
(Біла Церква, Україна)

ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВАНТАЖЕННЮ УВАГИ УЧНІВ НА УРОЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розглядаються організаційно-педагогічні умови оптимізації навчального навантаження на уроках англійської мови в початковій школі. Автор аналізує низку чинників, які впливають на ефективність навчального процесу та запобігають перевтомі учнів, зокрема: раціональне планування уроку, врахування вікових особливостей школярів, організація рухової активності, зворотного зв'язку та самостійної роботи. Окрема увага приділяється використанню наочності, мультимедійних засобів, інтерактивних і ігрових технологій, які активізують пізнавальну діяльність, стимулюють мовленнєву активність та підтримують інтерес до навчання. Узагальнюючи результати численних наукових досліджень, автор підкреслює важливість системного підходу до реалізації зазначених умов і необхідність постійного педагогічного моніторингу їх ефективності.

Ключові слова: оптимізація навчального навантаження, організаційно-педагогічні умови, інтерактивні методи, ігрові технології, диференціація навчання, рухова активність, зворотний зв'язок, мультимедійні засоби, самостійна робота, мотивація учнів.

The article discusses the organizational and pedagogical conditions for optimizing the learning load in English lessons in primary school. The author analyzes a number of factors that affect the effectiveness of the educational process and prevent pupils' fatigue, in particular: rational lesson planning, consideration of pupils' age peculiarities, organization of motor activity, feedback and independent work. Particular attention is paid to the use of visuals, multimedia, interactive and game technologies that activate cognitive activity, stimulate speech activity and maintain interest in learning. Summarizing the results of numerous scientific studies, the author emphasizes the importance of a systematic approach to the implementation of these conditions and the need for constant pedagogical monitoring of their effectiveness.

Key words: optimization of the learning load, organizational and pedagogical conditions, interactive methods, game technologies, differentiation of learning, motor activity, feedback, multimedia, independent work, student motivation.

Раціональне навчальне навантаження є одним із головних чинників ефективного вивчення англійської мови в молодших класах. Наукові дослідження підтверджують, що грамотно організований навчальний процес істотно впливає на успішність засвоєння знань і допомагає уникнути надмірного навантаження на увагу школярів [1, с. 73].

Однією з ключових умов оптимізації є продумане планування структури уроку. Згідно з дослідженнями І. О. Зимньої, важливо враховувати зміну рівня працездатності учнів під час заняття. Найбільш інтелектуально складні завдання доцільно розмішувати на середині уроку, коли концентрація уваги школярів є найвищою.

Ще одним важливим чинником є створення доброзичливої психологічної атмосфери. Як зазначає Ш. О. Амонашвілі, позитивний емоційний фон під час навчання сприяє підтримці уваги на належному рівні та зменшує психологічне навантаження на дітей.

Важливим чинником у зменшенні навчального навантаження є грамотна організація фізичного простору класу. Як доводить М. В. Антропова, раціональне розміщення меблів, належне освітлення та якісна вентиляція позитивно впливають на збереження працездатності школярів.

Ще одним аспектом оптимізації є впровадження різних форм організації діяльності. Згідно з висновками О. Б. Бігич, ефективно чергування індивідуальних, парних і групових завдань запобігає одноманітності та допомагає тримати увагу дітей на високому рівні.

Не менш важливою умовою є диференційований підхід до навчання. Дослідження В. В. Давидова засвідчують, що завдання, адаптовані до індивідуальних особливостей кожного учня, створюють найкращі умови для його розвитку та засвоєння матеріалу.

Особливу роль відіграє й використання наочних матеріалів і технічних засобів. Візуально привабливі й добре підібрані дидактичні матеріали сприяють глибшому розумінню теми та допомагають зберігати увагу протягом усього заняття [1, с. 73].

Суттєвим чинником ефективного навчання є впровадження систематичного контролю та оцінювання знань. О. Я. Савченко наголошує на важливості створення умов, за яких кожен учень відчуває успіх, що значно підвищує його мотивацію до навчання.

Надзвичайно важливо враховувати вікові особливості молодших школярів при організації навчального навантаження. Як зазначає Д. Б. Ельконін, тривалість та інтенсивність різних видів діяльності мають відповідати психофізіологічним можливостям дітей певного віку.

Необхідним елементом оптимізації навчального процесу є також включення рухової активності під час уроків. Згідно з дослідженнями М. М. Безруких, фізкультхвилинки та короткі рухові вправи сприяють підтриманню концентрації та працездатності учнів.

Важливу роль відіграє інтеграція знань через міжпредметні зв'язки. Ю. К. Бабанський доводить, що поєднання матеріалу з різних галузей навчання полегшує розуміння нового та сприяє зростанню інтересу до пізнання.

Одним із ключових чинників створення позитивного навчального середовища є організація досвіду успіху. Саме переживання власних досягнень активізує пізнавальну діяльність і сприяє зростанню ефективності навчання [4, с. 42].

Організація самостійної діяльності учнів вимагає особливо ретельного підходу. Правильно структурована самостійна робота сприяє формуванню в учнів навичок самостійного контролю та регулювання власної навчальної діяльності.

Не менш важливим є забезпечення ефективного зворотного зв'язку. Як свідчать результати досліджень В. О. Сухомлинського, своєчасне коригування навчальних дій допомагає запобігати перенавантаженню учнів і покращує засвоєння матеріалу.

Організація навчання у комфортному темпі також є однією з умов успішного освітнього процесу. І. П. Підласий наголошує на необхідності врахування індивідуального ритму роботи кожного школяра для досягнення кращих результатів.

Ще одним важливим елементом є систематичне повторення та закріплення вивченого. За висновками Л. В. Занкова, регулярне повторення сприяє глибшому засвоєнню знань і формуванню необхідних навчальних умінь.

Також значну роль у підтримці навчальної активності відіграє емоційна складова уроку. В. А. Кан-Калік підкреслює, що емоційне забарвлення викладу підвищує інтерес до предмета та допомагає учням утримувати увагу протягом заняття.

Отже, організаційно-педагогічні умови, спрямовані на оптимізацію навчального навантаження, становлять цілісну систему взаємопов'язаних чинників, що забезпечують результативність освітнього процесу та запобігають перевтомі учнів. Важливо дотримуватися системного підходу у впровадженні цих умов та здійснювати регулярний моніторинг їхньої ефективності [2, с. 42].

Підтримка уваги школярів на різних етапах уроку англійської мови є визначальним чинником його успішності. Використання дієвих методів активізації уваги дозволяє зберігати оптимальний рівень зосередженості учнів упродовж усього заняття.

На початку уроку особливої ваги набуває створення позитивного емоційного тла. І. О. Зимня вказує, що застосування мовленнєвих розминок, коротких англомовних діалогів і привітань допомагає налаштувати дітей на продуктивну роботу.

Під час ознайомлення з новим матеріалом ефективною є організація проблемних ситуацій. Як зазначає О. М. Леонтьєв, навчання через пошук і відкриття стимулює пізнавальний інтерес і активність учнів.

Важливе значення мають і інтерактивні методи, зокрема робота в парах і групах. Такі форми діяльності сприяють утриманню уваги на високому рівні й підвищують залученість учнів до навчального процесу [3, с. 88].

Застосування наочних матеріалів і мультимедійних ресурсів є дієвим засобом підтримки уваги учнів. Н. К. Складенко зазначає, що візуальне супроводження навчального контенту покращує його сприйняття та полегшує запам'ятовування.

Одним із ефективних методів є використання принципу «змінних пар», коли під час виконання комунікативних завдань учні періодично змінюють партнерів. Такий підхід сприяє підтриманню зацікавленості й концентрації уваги на навчальній діяльності.

Під час етапу закріплення знань доцільно використовувати різні форми оцінювання. В. В. Давидов доводить, що самоперевірка й взаємоперевірка розвивають відповідальність школярів і сприяють підвищенню усвідомленості в навчанні.

Проектна діяльність також має значний потенціал для стимулювання уваги учнів. За результатами досліджень Є. С. Полат, робота над проектами створює умови для природного використання іноземної мови та викликає стійкий інтерес до пізнання.

Ігрові методики виявляються ефективними в попередженні перевтоми учнів під час уроків англійської мови. Наукові спостереження свідчать, що впровадження ігрових елементів у навчальний процес сприяє збереженню активності та високої працездатності школярів [3, с. 90].

Згідно з дослідженнями Д. Б. Ельконіна, рольові ігри відіграють важливу роль у процесі вивчення іноземної мови, оскільки формують природні умови для спілкування та стимулюють учнів до активного використання мовного матеріалу.

Одним із важливих елементів у навчальному процесі є впровадження дидактичних ігор, які поєднують навчальні завдання з ігровою формою. О. Я. Савченко зазначає, що такі ігри сприяють розвитку пізнавального інтересу та формуванню навчальних навичок.

Рухливі ігри виконують важливу функцію у профілактиці перевтоми. Як показують дослідження М. М. Безруких, фізична активність у ході гри сприяє відновленню працездатності учнів і покращенню їх концентрації.

Особливо ефективним у початковій школі є використання музичних ігор та пісень. Г. В. Рогова підкреслює, що музичний супровід створює позитивну емоційну атмосферу та полегшує засвоєння мовного матеріалу.

Застосування змагальних елементів також має позитивний вплив на увагу учнів, однак, як наголошує Ш. О. Амонашвілі, важливо забезпечити умови для досягнення успіху кожним учнем, щоб уникнути надмірного стресу.

Підбір ігор повинен враховувати вік і рівень підготовки школярів. Рівень складності гри має відповідати можливостям дітей, аби вона залишалась доступною та цікавою [4, с. 142].

Окреме значення мають творчі ігри, які стимулюють фантазію, креативне мислення та мовленнєву активність. В. О. Сухомлинський вважає, що саме такі ігри зберігають інтерес до навчання та сприяють розвитку мовних компетенцій.

Використання комп'ютерних ігор також може бути ефективним, проте, як застерігає О. Є. Войскунський, важливо дотримуватись міри, щоб уникнути надмірного впливу цифрових технологій на психіку дитини.

Отже, оптимізація навчального навантаження на уроках англійської мови в початковій школі є складним і багатогранним процесом, що потребує врахування численних організаційно-педагогічних умов. Рациональне планування уроку, створення позитивного психологічного клімату, організація фізичного простору, використання різноманітних форм роботи та диференціація навчання сприяють підвищенню ефективності засвоєння

матеріалу та зниженню рівня перевтоми учнів. Активне застосування наочних і мультимедійних засобів, інтерактивних і ігрових технологій стимулює пізнавальну активність, підтримує інтерес і увагу школярів. Важливим залишається індивідуальний підхід до кожного учня, систематичний контроль, зворотний зв'язок і організація самостійної роботи. Усі ці фактори у сукупності створюють умови для успішного та комфортного навчання, сприяють формуванню мотивації і стійких навичок володіння англійською мовою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гвоздева Г.В., Сорокових Г.В. Індивідуальні особливості сприймання і пізнання при вивченні іноземних мов. *Іноземні мови у школі*. 2019. №5. С. 73.
2. Гладіліна І.Г. Прийоми роботи на уроці англійської мови в початковій школі. *Іноземні мови у школі*. 2023. №3. С. 41-43.
3. Зубрик А. Інтерактивні методи і прийоми навчання англійської мови учнів початкових класів. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2020. № 28. Том 2. С. 87–92.
4. Кондратюк І. Г. Активізація навчальної діяльності учнів на уроці. *Англійська мова та література*. 2016. №15. С. 142.

УДК 373.3:51:372.851

Валерія Пятуніна
(Ізмаїл, Україна)

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

У статті досліджено діяльнісний підхід у викладанні математики молодшим школярам як ефективний засіб розвитку мислення, мотивації та громадянських компетентностей. Проаналізовано досвід однієї з міських шкіл, представлено результати педагогічного експерименту, таблиці та діаграми ефективності впровадження.

Ключові слова: діяльнісний підхід, математика, молодші школярі, компетентності, мотивація, інтеграція, аналіз.

Сучасна початкова освіта потребує нових підходів до викладання математики, що сприятимуть не лише засвоєнню знань, а й формуванню життєвих навичок. Одним із таких є діяльнісний підхід – метод, що передбачає активну участь учня в навчальному процесі, розв'язування проблем, роботу в групах, моделювання та рефлексію.

Діяльнісний підхід у навчанні математики є не просто методологічною альтернативою традиційним формам подачі матеріалу, а ґрунтовною філософією освіти, що змінює саму логіку навчального процесу [1]. У центрі такого підходу стоїть не передача знань як готових схем, а створення умов, у яких учень конструює власне розуміння математичних понять через активну взаємодію з навчальним середовищем, об'єктами та однолітками. Вивчення математики стає не механічним засвоєнням, а внутрішньо вмотивованим пошуком закономірностей, які спираються на особистий досвід дитини.

Застосування діялісного підходу в початковій школі передбачає зміщення акцентів: з учителя як джерела знань на учня як суб'єкта навчальної діяльності. Це вимагає від педагога глибшого розуміння процесів дитячого мислення, уміння створювати такі завдання, які не мають єдиної правильної відповіді, але сприяють виникненню дискусії, пошуку, аргументації. У такому середовищі математика втрачає статус абстрактної дисципліни, набуваючи практичного змісту: задачі стають схожими на реальні ситуації, а обчислення – частиною життєво важливих рішень.

Важливо підкреслити, що діяльнісний підхід активізує не лише когнітивні, а й емоційні й соціальні аспекти навчання. Учні відчують себе причетними до процесу, розуміють цінність кожного свого кроку, вчать не лише рахувати, а й домовлятися, аргументувати, оцінювати. Такий досвід формує в дітей відповідальність, впевненість у власних силах та готовність до співпраці. Вони не просто засвоюють формули, а осмислюють їх призначення, обговорюють способи розв'язання задач, взаємодіють під час пошуку оптимального рішення.

Крім того, у контексті української реформи освіти діяльнісний підхід відповідає стратегічним документам, таким як Концепція НУШ та Державний стандарт початкової освіти [2]. Потреба формування в учнів ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідає здатність мислити критично, брати участь у демократичному суспільстві та розв'язувати проблеми, тісно пов'язана з практиками, які реалізуються саме в діяльнісному форматі. У цьому сенсі, вивчення математики через діяльність є не лише навчальною, а й соціальною технологією, що допомагає вирощувати майбутніх свідомих громадян.

Якщо заглибитися у педагогічну трансформацію класичного уроку математики під впливом діяльнісного підходу, можемо зробити висновок, що раніше урок сприймався як жорстко структурована схема: пояснення – закріплення – перевірка [3]. У діяльнісному форматі структура змінюється відповідно до логіки мислення дитини: від спостереження – до проблематизації, від гіпотези – до перевірки, від відкриття – до узагальнення. Це вимагає від учителя гнучкості, рефлексії та готовності змінювати маршрут уроку залежно від реакції учнів.

Наприклад, якщо учні під час вивчення таблиці множення не просто запам'ятовують її, а пробують змодельовати її візуально (через побудову таблиць, мозаїк, малюнків), це не лише покращує розуміння, а й розвиває математичне мислення. Коли учні мають змогу самостійно формулювати математичні твердження, пояснювати один одному розв'язання задач або створювати власні приклади – це означає, що вони переходять на вищий рівень когнітивної активності. Така практика відповідає принципам сучасної педагогіки, згідно з якими учень повинен стати автором власної освітньої траєкторії.

Згідно з результатами спостережень і аналітичних звітів Національної академії педагогічних наук України, навчальна діяльність, яка організовується на основі самостійного пізнання, сприяє не лише глибшому засвоєнню предметного матеріалу, а й стимулює формування критичного мислення, здатності до рефлексії, готовності приймати рішення у нестандартних ситуаціях. Діти, які систематично залучені до діялісно-орієнтованих уроків, демонструють кращу здатність встановлювати логічні зв'язки, пояснювати власні дії та вибудовувати причинно-наслідкові залежності.

Одним із найяскравіших результатів упровадження діялісного підходу є підвищення рівня самостійності учнів. За свідченнями педагогів-учасників експерименту, навіть ті діти, які раніше виявляли пасивність або невпевненість, у процесі діялісних уроків починали активно включатися в роботу, брати ініціативу [4, с. 49]. Це пояснюється тим, що сам підхід допускає множинність правильних відповідей, різні шляхи розв'язання задач, гнучкість у побудові алгоритмів. Такий підхід знімає страх перед помилками і розвиває в учнів почуття власної освітньої автономії.

Для кращого розуміння сутності діялісного підходу порівнюємо його з традиційним методом викладання за основними педагогічними критеріями.

Таблиця 1. Порівняння традиційного та діялісного підходів

Критерій	Традиційне навчання	Діялісний підхід
Роль учня	Пасивний слухач	Активний учасник
Тип завдань	Відтворення знань	Проблемні ситуації
Мотивація	Зовнішня (оцінка)	Внутрішня (інтерес)
Формування компетентностей	Часткове	Системне

У таблиці узагальнено ключові відмінності між традиційною та діяльнісною моделлю навчання. Діяльнісний підхід акцентує увагу на активній ролі учня, розвитку самостійного мислення та внутрішньої мотивації, що відповідає вимогам компетентнісного підходу Нової української школи.

У 2024-2025 н.р. у школі №3 м. Ізмаїл було проведено педагогічний експеримент у 2-х класах (60 учнів). Один клас навчався за традиційною методикою, інший – за програмою з елементами діяльнісного підходу (інтерактивні вправи, математичні квести, робота в парах).

У межах педагогічного експерименту було зафіксовано динаміку успішності учнів протягом навчального року, результати якої подано нижче.

Таблиця 2. Динаміка засвоєння навчального матеріалу (у%)

Клас	Вересень	Січень	Травень
Експериментальний	48%	68%	89%
Контрольний	49%	59%	71%

Дані таблиці демонструють поступове зростання рівня навчальних досягнень в обох класах, однак у експериментальному класі темпи значно вищі, що свідчить про ефективність діяльнісного підходу в математиці.

На основі зібраних даних побудовано графік, що наочно демонструє зростання рівня засвоєння матеріалу учнями експериментального і контрольного класів.

Рис. 1. Порівняння рівня навчальних досягнень

На графіку видно, що учні, які навчались за діяльнісною методикою, суттєво покращили свої результати вже до середини навчального року, тоді як у контрольному класі приріст менш виражений.

Крім академічних досягнень, аналізувались м'які навички: уміння співпрацювати, відповідати за власні дії, висловлювати думку.

Таблиця 3. Результати анкетування учнів (у % від позитивних відповідей)

Питання	Контрольний клас	Експериментальний клас
Мені цікаво вивчати математику	53%	87%
Я люблю працювати в групі	41%	82%
Я вмю пояснити іншим, як розв'язати задачу	36%	78%

Анкетування показало, що діяльнісні методи стимулюють інтерес до предмета, формують навички командної роботи та здатність до пояснення. Це підтверджує важливість емоційного залучення в освітній процес.

Учителі, які впроваджували діяльнісний підхід, відзначили зростання активності учнів на уроках, покращення дисципліни та атмосфери довіри.

Сучасна школа має не лише формувати предметні знання, а й виховувати особистість, здатну до відповідального громадянського вибору. Діяльнісний підхід у навчанні математики інтегрує такі цінності через:

- роботу в парах і групах, що формує навички співпраці;
- проєкту діяльність, яка розвиває відповідальність за результат;
- навчальні ситуації з вибором, що сприяють усвідомленню рішень.

Зокрема, в експериментальному класі застосовувались міні-дискусії щодо логіки розв'язання задач, де кожен учень мав право аргументувати свій підхід. Це дало змогу розвивати критичне мислення та повагу до позиції інших.

У межах діяльнісного підходу вчителі застосовували такі методичні прийоми:

- «Мозковий штурм» на початку теми для активізації наявних знань;
- «Математичний конструктор» – побудова задач із зайвими або пропущеними даними;
- Інтерактивні вправи на платформі LearningApps;
- «Маршрутні листи» – учні самостійно обирали послідовність виконання завдань;
- Флеш-квести – навчальні ігри з математичним змістом.

Ці методи значно підвищили залученість учнів і дали змогу враховувати індивідуальні стилі навчання.

На основі проведеного дослідження визначено такі ключові умови ефективного впровадження діяльнісного підходу:

1. Підготовка вчителя: володіння інтерактивними техніками, готовність до гнучкого планування.
2. Матеріально-технічне забезпечення: доступ до мультимедійних ресурсів та зошитів з інтерактивними завданнями.
3. Психологічний клімат у класі: підтримка учнів у самостійних спробах, без страху помилитися.
4. Робота з батьками: інформування батьків про нові методи, залучення до освітніх проєктів.

У підсумку, досвід дослідження, проведеного на базі школи №3 м. Ізмаїл, підтверджує: діяльнісний підхід має не лише короткотермінові навчальні переваги, а й довгостроковий виховний ефект. Учні, які вчаться через діяльність, не лише краще засвоюють математичні поняття, а й формують навички взаємодії, критичного мислення, самооцінювання. Це ті характеристики, які необхідні в житті не менше, ніж уміння рахувати чи вирішувати рівняння.

Проведене дослідження підтвердило ефективність діяльнісного підходу в навчанні математики молодших школярів. Його впровадження позитивно впливає на формування не лише предметних знань, а й ключових компетентностей, зокрема – громадянських. Результати педагогічного експерименту свідчать про значне зростання мотивації, рівня самостійності учнів, здатності до взаємодії та критичного мислення.

Використання інтерактивних методів, проєктів, ігор і рефлексії забезпечує гнучкість у навчанні та підвищує залученість дітей до навчального процесу. Діяльнісний підхід створює умови для формування всебічно розвиненої особистості з високим рівнем соціальної відповідальності, що є актуальним завданням сучасної української освіти в умовах глобальних трансформацій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Онопрієнко О. В. Діяльнісний підхід у початковій школі: метод. посібник. Київ: Освіта, 2019.
2. Міністерство освіти і науки України. Про затвердження стандартів початкової освіти: Наказ №924 від 12.08.2021. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-pochatkovoyi-osviti>
3. Савченко О. Я. Методика навчання математики в початковій школі. Харків: Ранок, 2020.
4. Беленька Г. В. Діяльнісний підхід як основа компетентнісного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки*. 2022. Вип. 90. С. 46–52.

*Тетяна Шеренгова
(Бердичів, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Штучний інтелект – це технологія майбутнього, що відіграє важливу роль в освіті. Багато країн створюють стратегічні документи, які сприяють розвитку ШІ і його використання в навчально-виховному процесі. Застосування ШІ в освітній діяльності: для створення завдань різного формату, під час підготовки та проведення зв'язь, перевірки знань, оцінювання, рефлексії.

Ключові слова: *штучний інтелект (ШІ), сервіси та технології ШІ, промтом, цифровізація освіти, ChatGPT, проєкт, інструктивно-методичні рекомендації.*

«Штучний інтелект може дещо спростити
та поліпшити роботу вчителів.

Наприклад, створювати презентації та допомагати
формувати індивідуальні

освітні траєкторії для кожного учня»,

– міністр освіти і науки України

Оксен Лісовий

В наш час все частіше використовуються технології штучного інтелекту (далі – ШІ) в освіті для покращення навчального досвіду та підвищення ефективності викладання, створення персоналізованого підходу до навчання. Використання ШІ в освіті робить процес навчання доступним, цікавим, орієнтованим на потреби кожного студента.

Основними напрямками застосування штучного інтелекту в освіті є персоналізація навчання, автоматизація процесів, використання інтелектуальних репетиторів, забезпечення інклюзивності та доступності освіти, а також аналітика освітнього процесу [1].

За допомогою технологій ШІ можна автоматизувати перевірку тестів та інтерактивних квізів (адаптованих до рівня знань кожного студента), створювати задачі, розробляти робочі аркуші, організовувати навчальні матеріали, генерувати тексти та зображення, створювати анотації і презентації, створювати конкурси, проводити моніторинг успішності студентів, використовувати «віртуального асистента» як інструмента для швидкого пошуку стислої інформації, використання методу «моделювання сценаріїв». Досить ефективно можна використовувати ШІ при роботі зі студентами з обмеженими можливостями. Але не потрібно забувати про необхідність критично оцінювати згенеровані продукти ШІ та про принципи академічної доброчесності. При цьому роль викладача залишається незмінною в контексті організації і здійснення освітньої

діяльності, а навпаки стає ще більш важливою та відповідальною. Викладач повинен не лише доступно пояснити матеріал, а навчити застосовувати отримані знання і вміння на практиці, добре володіти сучасними цифровими технологіями, зокрема штучним інтелектом.

ШІ змінює освітній ландшафт, надаючи студентам персоналізовані методи навчання. Персоналізоване навчання підвищує залученість і мотивацію студентів, що є ключовими факторами їх успіху в навчанні. Аналізуючи дані про навчальні переваги, сильні та слабкі сторони кожної людини, штучний інтелект може запропонувати персоналізовані методи навчання та за потреби надати додаткове навчання.

Окрім персоналізованої підтримки учнів, аналіз штучного інтелекту також може дозволити викладачам і адміністраторам приймати більш обґрунтовані рішення. Завдяки збору великої кількості даних про студентів від шаблонів оцінювання до результатів тестів, представлених на зручних інформаційних панелях або звітах платформ штучного інтелекту, викладачі можуть отримати уявлення про важливі сфери, які потребують вдосконалення, наприклад ефективне відстеження прогресу студентів з часом, оптимізація навчальних програм на основі аналізу потреб класу в режимі реального часу або розуміння того, які теми становлять найбільший виклик [3].

Але не зважаючи на переваги, існують труднощі у використанні ШІ в освіті, зокрема висока вартість технологій (це може бути недоступним для закладів освіти), потрібні курси для підготовки викладачів (наразі більшість із них платні), немає забезпечення приватності даних (як студентів, так і викладачів), багато платформ мають англomовний інтерфейс, не завжди чат надає очікувані відповіді.

У світі обговорюють та тестують різноманітні формати впровадження ШІ в освітній процес на рівні держави та окремих закладів освіти. Естонія – це перша країна, яка на державному рівні запроваджує ChatGPT в освіту, для вчителів та викладачів проводяться навчальні семінари щодо використання ШІ, 3000 вчителів отримають безоплатний доступ. У Франції з вересня 2025 р. курс ШІ буде обов'язковим для учнів 4-11 класів, а влітку буде оголошено конкурс проектів на розробку інструментів ШІ для вчителів. А Китай з вересня 2025 р. вводить мінімум 8 годин занять із ШІ на рік для учнів. Фінляндія розробила політику цифровізації освіти до 2027 р. і рекомендації щодо використання ШІ в освіті. США запроваджує першу державну онлайн-школу, де частково з допомогою людини заняття буде проводити ШІ, такий підхід тестували в приватних школах. В Україні використання штучного інтелекту в освітньому процесі лише починає набирати обертів. Для українських шкіл було розроблено проєкт інструктивно-методичних рекомендацій щодо запровадження та використання технологій штучного інтелекту, де є також перелік інструментів на основі ШІ, про це повідомило Міністерство освіти та науки України. Зрозуміло, що штучний інтелект в найближчому майбутньому буде використовуватися в багатьох професіях.

Передбачено в Україні впровадження навчальних дисциплін, які будуть вивчати ШІ на різних етапах освіти. Буде розширено, уніфіковано і систематизовано мережу навчальних центрів, спрямованих на підготовку висококваліфікованих кадрів для України у сфері штучного інтелекту. Основи теорії ШІ доцільно запровадити як окрему навчальну дисципліну в середній та вищій школі [2].

Розглянемо деякі сервіси штучного інтелекту, які можна використовувати в освітній діяльності:

- Deepai – генерує картинки за текстовими запитамі (не потрібна реєстрація);
- Paintbytext – створює матеріали для презентацій з використанням письмових інструкцій за допомогою ШІ (не потрібна реєстрація);
- ChatGPT – можна створити текстовий контент, вправу для занять, допоможе знайти потрібну інформацію;
- TeachMateAI – генератор ідей, генерує інтерв'ю, створює навчальні тексти і вправи;

- Goodnotes – електронний зошит (наразі доступний лише для айпадів, але досить перспективний);
- Redmtnta – вводиться в програму навчальний текст, а ШІ генерує різноманітні завдання, вступ до уроку, рефлексію;
- Kami – робота з текстами, обробка аудіо записів, перетворюючи їх на текст;
- Fetchy – генеративна платформа розроблена для викладачів (створення уроків, інформаційних бюлетенів, професійних інформаційних листів тощо);
- Socrat – створення завдань та класів, відстеження прогресу студентів, можна керувати діяльністю студентів в режимі реального часу (не потребує індивідуальних облікових записів студентів);
- Vidnoz AI – створення відео уроків з віртуальними дикторами, «оживлення» й озвучення фотопортретів, створення відео уроків з віртуальними дикторами;
- Microsoft Designer – створення колажів, обкладинок і інших візуальних матеріалів за текстовим промптом;
- Fobizz – платформа для вчителів із застосування штучного інтелекту, можна створювати робочі аркуші, спілкуватися зі штучним інтелектом, створювати конспекти лекцій, сценарії.

А як викладач може виявити, що домашнє завдання виконано за допомогою ШІ? У цьому йому допоможуть наступні сервіси: Winston ai, Zero GPT, GPT Zero. Але і за допомогою цих сервісів неможливо абсолютно визначити, чи текст згенеровано штучним інтелектом на 100%.

Отже, штучний інтелект може здійснити революцію в освітньому секторі, розширивши можливості для викладачів та збагативши досвід для студентів. Використання ШІ в освітній діяльності перетворює процес викладання і навчання на більш ефективний і захоплюючий досвід. Але, оскільки інтелект і надалі продовжує розвиватися, він буде в майбутньому відігравати вирішальну роль в освіті і вихованні, допомагаючи викладачам та студентам досягти повного потенціалу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%D0%B5%D0%BA%D1%82
2. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / А. І. Шевченко та ін. Київ, 2023. С.72.
3. URL: <https://www.facerua.com/iak-shi-vplivaie-na-sistiemu-osviti>

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.923.2:378.012.3-051

Роман Дувало (Львів, Україна),
Леся Василенко (Дрогобич, Україна)

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Розглянуто вплив цифрових технологій на формування та розвиток професійних компетентностей сучасного вчителя. Проаналізовано роль цифрових інструментів у підвищенні якості викладання, взаємодії з учнями та розвитку педагогічної майстерності в умовах цифровізації освіти.

Ключові слова: цифрові технології, професійні компетентності, цифрова компетентність, сучасний вчитель, цифровізація освіти, педагогічна майстерність

The article examines the impact of digital technologies on the formation and development of professional competencies of the modern teacher. The role of digital tools in enhancing the quality of teaching, interaction with students, and the development of pedagogical mastery in the context of education digitalization is analyzed.

Keywords: digital technologies, professional competencies, digital competence, modern teacher, education digitalization, pedagogical mastery.

У ХХІ столітті цифрові технології стрімко змінюють усі сфери життя, зокрема й освіту. Зростання доступу до інтернету, поява нових цифрових платформ, застосування хмарних сервісів, штучного інтелекту, інтерактивних засобів навчання – усе це створює нові умови для організації освітнього процесу.

Розвиток цифрової компетентності стає одним із ключових компонентів професійної компетентності вчителя. Недостатній рівень підготовки до роботи з ІТ може призвести до низької ефективності навчання, втрати мотивації учнів та збільшення цифрового розриву в освітньому середовищі. Саме тому важливо досліджувати, як саме цифрові технології впливають на розвиток професійних компетентностей педагогів, і які умови потрібні для їх ефективної реалізації.

Мета статті – проаналізувати вплив цифрових технологій на розвиток професійних компетентностей сучасного вчителя, виявити можливості та виклики, пов'язані з інтеграцією ІТ в освітній процес. У контексті діяльності вчителя компетентність є не стільки теоретичною підготовкою, скільки здатністю до продуктивної педагогічної взаємодії в умовах змін, зокрема – цифрових трансформацій.

У сучасних умовах цифрові технології займають центральне місце в освіті, забезпечуючи нову якість навчання. Вони сприяють переходу від традиційної моделі викладання до інтерактивної, особистісно-орієнтованої та гнучкої форми навчання. Вчитель із транслятора знань перетворюється на фасилітатора й наставника, який допомагає учневі орієнтуватися в інформаційному потоці та критично мислити.

У педагогічній практиці застосовується широкий спектр цифрових технологій, серед яких варто виокремити такі:

- онлайн-платформи для навчання (Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Zoom) – забезпечують організацію дистанційного та змішаного навчання, управління завданнями, комунікацію між учасниками освітнього процесу;

- інтерактивні дошки та дисплеї – дозволяють демонструвати навчальні матеріали, інтерактивно працювати з текстами, зображеннями, відео; залучають учнів до активної участі у заняттях;

- освітні мобільні додатки та платформи – стимулюють пізнавальну активність через гейміфікацію, тестування, колективну взаємодію;

- віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR) – створюють можливості для занурення в симульовані навчальні середовища, що особливо ефективно вивчається у природничих науках, історії, мистецтві;

- хмарні сервіси (Google Drive, OneDrive, Canva, Prezi) – забезпечують збереження, спільне редагування й поширення навчального контенту, створення візуалізованих презентацій;

- системи управління навчанням (LMS) – дозволяють вчителю автоматизувати багато процесів, відстежувати успішність учнів, формувати індивідуальні траєкторії навчання.

Цифрові технології не лише змінюють форму освітнього процесу, а й суттєво впливають на зміст, методи й професійну роль учителя.

У сучасних умовах цифрова трансформація освіти суттєво змінює зміст і структуру професійних компетентностей вчителя. Одним із ключових компонентів цих компетентностей стає цифрова компетентність, що розуміється як здатність ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології для організації навчального процесу, комунікації та самоосвіти [2; 4]. Розширення цифрової компетентності вчителя означає не лише опанування нових технічних інструментів, але й формування нового способу мислення та дій у професійній діяльності.

Цифрові інструменти кардинально змінюють методiku викладання і підходи до навчання. Замість традиційного монологічного викладу матеріалу сучасний учитель використовує інтерактивні платформи, мультимедійні ресурси, онлайн-тести та ігрові елементи, що робить урок більш динамічним і мотивуючим для учнів. Цифрові технології відкривають широкі можливості для диференціації навчання, адже педагог може адаптувати завдання під індивідуальні особливості, темп та інтереси кожного учня. Такі підходи сприяють формуванню активної позиції учня, розвитку критичного мислення і самостійності в навчанні.

Вплив ІТ простежується і в розвитку інших професійних компетентностей педагога. Завдяки цифровим засобам комунікативна компетентність вчителя значно збагачується: педагог має змогу оперативно спілкуватися з учнями, батьками, колегами через месенджери, соціальні мережі, освітні платформи, що розширює межі традиційного класу і створює умови для цілодобової взаємодії [1; 3]. Організаційні компетенції також удосконалюються – цифрові календарі, системи управління навчанням, хмарні сервіси допомагають планувати, координувати і контролювати навчальний процес більш ефективно. Творчі компетентності вчителя розвиваються через використання мультимедійних редакторів, віртуальної і доповненої реальності, що дозволяє створювати унікальні навчальні проєкти та візуалізації складних явищ.

Окремо слід підкреслити, що цифрові ресурси значно підвищують рівень самонавчання і самоосвіти педагогів. Відкриті освітні платформи (Coursera, EdX, Prometheus), вебінари, онлайн-курси, відеолекції, професійні спільноти у соціальних мережах дають змогу вчителю безперервно оновлювати свої знання і вдосконалювати навички, незалежно від місця і часу [1]. Це сприяє формуванню культури безперервного професійного розвитку, що є необхідною умовою адаптації до швидких змін у сфері освіти.

Таким чином, цифрові технології не просто доповнюють традиційну педагогічну діяльність, а суттєво трансформують її, розширюючи спектр компетентностей вчителя і відкриваючи нові горизонти для професійного зростання. Успішна інтеграція ІТ у педагогічну практику вимагає системної підтримки, розвитку цифрової грамотності та мотивації педагогів до інновацій.

Отже, цифрові технології сьогодні є невід’ємною складовою сучасної освіти та ключовим чинником розвитку професійних компетентностей вчителя. Вони відкривають широкі можливості для підвищення якості навчального процесу, сприяють індивідуалізації

і мотивації учнів, а також стимулюють розвиток комунікативних, організаційних і творчих навичок педагогів. Розвиток цифрової компетентності стає не просто технічним завданням, а важливою складовою педагогічної майстерності, що вимагає системної підтримки і безперервного професійного зростання.

Перспективи цифрової трансформації освіти передбачають подальше поглиблення компетентностей вчителів із акцентом на інноваційні педагогічні підходи та застосування штучного інтелекту й персоналізації навчання. Водночас важливо, щоб освітні установи та органи управління забезпечували системну підтримку, ресурсне забезпечення і належну мотивацію педагогів для ефективного впровадження ІТ у професійну діяльність.

Таким чином, цифрові технології стають потужним інструментом розвитку сучасного вчителя, що дозволяє адаптувати освіту до викликів ХХІ століття та формувати компетентне, гнучке й креативне педагогічне середовище.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Генсерук Г. Р., Мартинюк С. В. Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. №19. С. 158-161. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-2-34>
2. Овчарук О. Особливості використання інструменту самооцінювання цифрової компетентності вчителя. *Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: 2022 (Безпечне середовище для учнів та вчителів: виклики та практичні рішення)*: зб. матер. всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 3 березня 2022 р.) / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: Інститут цифровізації освіти НАПН України, 2022. С. 80-84.
3. Собченко Т. М., Ткачова Н. О., Ткачов А. С. Формування інформаційно-цифрової компетентності майбутніх учителів в освітньому середовищі педагогічного університету. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2022. №2 (51). С. 145–148.
4. Стойка О. Я. Формування інформаційно-цифрової компетентності майбутніх вчителів в умовах дистанційного навчання. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2023. №2(46). С.66-72.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 37.01:004

*Danylo Butenko, Kseniia Kugai
(Kyiv, Ukraine)*

ADAPTIVE LEARNING SYSTEMS AND THE STRATEGIC ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

The article analyzes the key role of information technologies, particularly artificial intelligence, in transforming modern education by creating adaptive learning environments. The technological tools, pedagogical foundations, and operational mechanisms of such systems are examined, and their effectiveness is analyzed based on empirical data. Special attention is given to the challenges associated with implementing adaptive learning and the specifics of this process in Ukraine amidst the current crises.

У статті проаналізовано важливу роль інформаційних технологій, особливо штучного інтелекту, у трансформації сучасної освіти через створення адаптивних навчальних середовищ. Розглянуто технологічний інструментарій, педагогічні основи та механізми функціонування таких систем, а також проаналізовано їхню ефективність на основі емпіричних даних. Особливу увагу приділено проблемам, пов'язаним із впровадженням адаптивного навчання, та специфіці цього процесу в Україні в умовах сучасних криз.

Ключові слова: адаптивне навчання, інформаційні технології, штучний інтелект, персоналізація, навчальна аналітика, EdTech, цифрова трансформація освіти.

Modern education is undergoing a process of substantial transformation, thus moving from unified models to personalized learning ecosystems. The catalyst for this revolution is information technology, especially artificial intelligence (AI), which makes it possible to create and scale adaptive learning environments (ALE). These systems leverage technology to deliver a personalized learning experience tailored to each student's unique needs, learning preferences, and current knowledge level, continuously adapting the content and pace in real time [7]. This approach overcomes the limitations of the one-size-fits-all model, creating a more effective, inclusive and motivating experience. This topic is especially relevant for Ukraine, where the consequences of the pandemic and a full-scale invasion have exacerbated the problem of educational losses, turning the introduction of adaptive technologies into an opportunity and a strategic necessity [2; 4].

ALE is based on leading pedagogical theories, such as constructivism, which emphasizes the active construction of knowledge by the student, and the theory of the zone of immediate development. Technologies allow the implementation of these principles in practice: systems stimulate active cognition, dynamically change tasks, and constantly determine the “zone” of the student, providing individualized support for further development [2].

The analyzed sources emphasize the present development and the future possibilities of AI-powered adaptive learning systems in education. These sources emphasize the ability of such technologies to personalize learning, increase student engagement, and support educators in planning and assessment [5; 8]. Covering both general and specialized contexts (e.g., physical rehabilitation), the studies present real-world implementations across various countries, including Ukraine, and stress the importance of ethical guidelines for AI integration. Artificial intelligence is a key driver in transforming education toward a more learner-centered and flexible model [5].

The technology architecture of these systems consists of several core elements: AI acts as the central control unit managing overall operations; machine learning (ML) serves as the

personalization mechanism, analyzing data to anticipate learning outcomes; natural language processing (NLP) supports the creation of intelligent tutoring tools; and learning analytics (LA) is used to track and evaluate student performance data [4].

Numerous studies confirm the effectiveness of adaptive learning. According to meta-analyses, on average, students using AI-based learning platforms achieve 15% higher test scores and show 20% greater engagement than those using traditional approaches. Other research also indicates a 35% improvement in knowledge retention and a 34% increase in average performance when understanding key concepts. Technology has also effectively closed the attainment gap between the strongest and weakest students to 47%. Such a positive impact on engagement is explained by the fact that when students feel that the system “understands” their difficulties and helps them overcome them through personalized feedback, they feel more supported and confident [1; 2; 6].

The introduction of ALE fundamentally changes the role of the teacher. Technology frees up their time for more complex and creative work by automating routine tasks such as testing basic knowledge. There is a transition from the “sage on stage” model to the “guide nearby,” where the teacher becomes a mentor who uses data from analytical panels to provide targeted support and focuses on developing higher-order skills: critical thinking, creativity and teamwork. Studies show that the main success factor is not technology but the “instructor presence” – its active interaction with system data to improve teaching. However, the “paradox of involvement” also arises here: excessive optimization of the individual process can lead to social isolation, which emphasizes the irreplaceability of the teacher in facilitating group interaction [3].

The technology stack behind these systems consists of several key components: artificial intelligence serves as the central element that manages all operations; machine learning functions as the personalization tool, processing data to forecast results; natural language processing enables the development of intelligent tutoring systems; and learning analytics is used to gather and interpret information about student performance [4].

In conclusion, adaptive IT-driven learning is a powerful transformative force that creates a more effective, inclusive, and equitable learning experience [5]. By leveraging AI and data-driven personalization, these systems address diverse learning needs, bridge gaps in educational access, and foster engagement – proving particularly vital in contexts like Ukraine, where resilience and adaptability are paramount. However, technology alone is not a panacea; its success hinges on a human-centered vision prioritizing pedagogy, teacher agency, and student well-being. The goal is not to automate education but to augment it – using AI to amplify human potential, empower educators with actionable insights, and cultivate critical thinking and creativity in learners.

Ukraine’s experience exemplifies this balance. Faced with displacement and disruption, adaptive technologies have sustained learning continuity while reinforcing the irreplaceable role of teachers as mentors and facilitators. It underscores a universal lesson – when ethically designed and collaboratively implemented, AI-driven learning can transcend its technical function, catalyzing individual growth and systemic resilience. The future of education lies not in replacing human interaction but in designing ecosystems where technology and humanity coexist to unlock every learner’s potential.

REFERENCES

1. EdTech Adaptive Learning Platform. *Eightgen AI. AI Solutions for Business*. URL: <https://eightgen.ai/case-studies/case-study-7>
2. Hashim S.N.A. et al. AI-Driven Adaptive Learning Systems: Transforming Curriculum Delivery in Education. *Nanotechnology Perceptions*. 2024. 20(6). PP. 3952-3960. URL: <https://nano-ntp.com/index.php/nano/article/download/3703/2783/7035>
3. Johnson C., Sloan A. Adaptive Learning: Implementation, Scaling, and Lessons Learned. *Educause Review*. 2020. URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/4/adaptive-learning-implementation-scaling-and-lessons-learned>

4. Komolafe O.O. et al. Current applications and outcomes of AI-driven adaptive learning systems in physical rehabilitation science education: A scoping review protocol. *PLOS One*. 2025. 20(6). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0325649>
5. Kugai K. AI-powered personalization: revolutionizing foreign language learning in pedagogical science. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 20-21 березня 2024 р.). Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 173-177. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/26516>
6. Narne H. Intelligent E-Learning Systems: Machine Learning-Driven Adaptive Frameworks for Enhanced Engagement and Retention. *IJRAR*. 2021. 8(4). PP. 390-395. URL: <https://www.ijrar.org/papers/IJRAR21D2534.pdf>
7. Кугай К.Б. Розуміння змісту і сутності поняття «персоналізація навчання іноземних мов» у зарубіжній науковій літературі. *Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок»*. 2024. №1(221). С. 92-96. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.294265>
8. Рекомендації щодо відповідального впровадження та використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. *МОН*. 2025. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2025/04/24/shi-v-zakladakh-vyshchoi-osvity-24-04-2025.pdf>

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 81'42'367.2-048.77

Юлія Балаж
(Івано-Франківськ, Україна)

СТРАТЕГІЯ СИНТАКСИЧНОГО ПОШИРЕННЯ ЧЕРЕЗ УМОВНИЙ КОМПОНЕНТ: ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено функційно-семантичний аналіз синтаксичного поширення речення за допомогою умовного компонента, який розглядається як один із продуктивних модифікаторів предикативної структури. Проаналізовано лінгвістичну природу умовних поширювачів у сучасному українському художньому дискурсі, виявлено типи синтаксичних структур з умовною семантикою, окреслено їхню позиційну, структурну й функційну варіативність. Досліджено роль умовних синтаксем у формуванні прагматичного навантаження висловлення та їхній потенціал у вираженні гіпотетичних, каузально-умовних, кваліфікаційних і модальних значень.

Ключові слова: умовні поширювачі, предикативне ядро, дистрибуція, гіпотетичність, вторинна предикативність, модифікатори речення.

The article provides a functional and semantic analysis of syntactic expansion of sentences using a conditional component, which is considered one of the productive modifiers of the predicative structure. The linguistic nature of conditional extenders in contemporary Ukrainian literary discourse is analysed, types of syntactic structures with conditional semantics are identified, and their positional, structural and functional variability is outlined. The role of conditional syntactic units in the formation of the pragmatic load of utterances and their potential in expressing hypothetical, causal-conditional, qualifying and modal meanings is investigated.

Key words: conditional extenders, predicative core, distribution, hypotheticality, secondary predicativity, sentence modifiers.

У сучасному мовознавстві дослідження моделей синтаксичного поширення речення дедалі частіше відбувається з урахуванням функційно-семантичної природи синтаксичних одиниць. Одним із малодосліджених, але концептуально важливих інструментів такої деривації є умовний поширювач, що не лише модифікує предикативну структуру, а й істотно впливає на прагматичну та інтерпретаційну перспективу висловлення. У межах функційної граматики умовна конструкція розглядається як динамічний поширювач речення, що реалізує низку когнітивно-прагматичних функцій: від гіпотетичного моделювання ситуації до аргументативної актуалізації.

У сучасному мовознавстві вагомий внесок у дослідження семантики умовності та її синтаксичної репрезентації зробили такі науковці, як-от: О. Воробець, Н. Грозан, Н. Гуйванюк, І. Житар, В. Кононенко, О. Кульбабська, Т. Ліштаба, О. Межов, М. Мірченко, Т. Огаренко, Н. Попович, А. Савченко, М. Степаненко, Р. Христіанінова та ін. Їхні наукові праці заклали підґрунтя для осмислення умовного компонента як функційно навантаженого синтаксичного поширювача, здатного структурувати висловлення в межах модально-логічного й каузально-гіпотетичного простору.

Як зазначає Р. Христіанінова, «умовний поширювач постає як ключовий елемент, що ініціює функційно-семантичне розгортання висловлення у площині кондиційності. Умовна синтаксема активізує відношення залежності, в межах яких головна частина підпорядковується логіко-прагматичному сценарію, заданому умовним модифікатором. Така організація відповідає функційному принципу: компонент із вищим семантичним навантаженням визначає спосіб структурного розгортання речення, що зумовлює

трансформацію потенційно симетричних умовно-наслідкових зв'язків на асиметричні, з пріоритетом умовного поширювача як центру синтаксико-семантичної ініціативи» [8, с. 52].

Поділяємо думку Т. Огаренко, про те, що «з позицій функційної граматики та у межах синтаксичної дистрибуції, корелятивні парні конструкції типу *тоді – коли, там – де, тоді – як, тоді – якби, поки – поти, коли – то, коли б – то б* функціонують як структурно зв'язані поширювачі, що реалізують умовну семантику через двокомпонентне поширення предикативної основи» [5, с. 52]. Вважаємо, що у таких конструкціях один елемент виконує функцію препозитивного або інтрапозитивного актуалізатора, тоді як інший відповідає за логіко-семантичне моделювання умови чи наслідку. Вони не лише ускладнюють синтаксичну структуру, а й забезпечують інтенсивне семантичне нашарування, вводячи у висловлення умовні, темпоральні чи зіставні співвідношення. Таким чином, подібні корелятивні пари розглядаються як комплексні умовні поширювачі, що формують розгорнуту функційно-семантичну перспективу речення.

На нашу думку, можна виділити такі основні структурно-семантичні типи умовних поширювачів:

- **реальна умова:** об'єктивно можлива ситуація, наприклад: *Якщо не зупинитися зараз, далі буде ще гірше* (С. Жадан);
- **ірреальна (контрафактична) умова:** подія, що суперечить реальності, наприклад: *Якби не дощ... якби не ремст і розбрат.. якби хоч трохи глузду під чуби..* (Ліна Костенко);
- **умова з логічною інтерпретацією:** міркування або оцінка, наприклад: *Коли добре подумати – кожен із нас живе у власній вигадці* (В. Рутківський);
- **елліптичні або редуковані конструкції:** стилістично навантажені висловлення з пропущеним умовним маркером, наприклад: *Якби не пізній час, зустріли б, як завжди, в порозі...* (І. Мацко).

Розгляньмо речення *Тому що ідеальних убивств не буває, – сказав він задоволено і, якби в його руці не було борульки, то потер би долоньками* (В. Шкляр). У цьому реченні репрезентовано контрафактичну умовну конструкцію, яка функціонує як модально зумовлений синтаксичний поширювач, що актуалізує альтернативну (нереалізовану) ситуацію в площині уявного розвитку подій. Умовний поширювач *якби в його руці не було борульки* сигналізує про нереалізовану дію, вводячи у висловлення гіпотетичний сценарій, що в структурі речення перебуває в опозиції до фактичного стану речей. Так, семантика цього компонента охоплює модальність ірреальності та каузальну зумовленість: наявність борульки є фактом, що скасовує можливість виконання певної дії (потирання долоньок). Таким чином, умовна частина виконує семантичну роль причини, яка не справдилась, формуючи структуру логічного протиставлення.

Натомість головна частина конструкції (*то потер би долоньками*) виражає модальний наслідок, який залежить від гіпотетичної умови. Ця частина актуалізує бажаність або ймовірність дії за умови, що є уявно можливою, але не реалізованою. Умовний поширювач, таким чином, слугує засобом семантичного моделювання ситуації, через яку суб'єкт нарації демонструє свою внутрішню реакцію, емоційний стан або оцінку ситуації. Як бачимо, його функційне навантаження полягає в переорієнтації перцептивного вектора висловлення від об'єктивного повідомлення до суб'єктивної реакції персонажа, що формує прагматичну рамку емоційного змісту.

Отже, умовний поширювач у цьому висловленні реалізує модальну, гіпотетичну та пояснювально-каузальну семантику, виступаючи інструментом ситуативного варіювання реальності в межах дискурсивного контексту. Він виконує функцію семантичного розширення предикативного ядра через моделювання нереалізованого наслідку, формуючи цим додатковий семантико-прагматичний пласт у реченні.

Проаналізуймо речення *Бо коли добре подумати, то кіт не зробив йому нічого доброго* (В. Рутківський). Тут репрезентовано реалізацію умовно-інтерпретаційного поширення, у

межах якого умовний компонент *коли добре подумати* виконує роль когнітивної рамки осмислення. Такий тип конструкції не виражає фактичну умову здійснення події, а слугує засобом епістемічного моделювання, тобто мовець не просто повідомляє про певний факт, а пропонує розглядати його з певної точки зору, через раціональне переосмислення. Умовний поширювач *коли добре подумати* активізує ментальний простір для рефлексії, слугуючи когнітивною передумовою до формування висновку. Такий умовний компонент має прагматичну функцію введення суб'єктивної оцінки, формує інтерпретаційну рамку, в межах якої подається подальше твердження. Головна частина *кіт не зробив йому нічого доброго* набуває рематичного статусу та функціонує як результат осмислення, а не як незалежне повідомлення. На нашу думку, поширювач *коли добре подумати* є також маркером епістемічної модальності, що передає позицію мовця щодо достовірності висловлюваного та відкриває можливість для альтернативного, переосмисленого погляду на об'єкт мовлення. Таким чином, умовний поширювач не лише модифікує структуру речення, а й формує когнітивний контекст, у межах якого вибудовується прагматична стратегія висловлення.

Отже, умовний компонент у структурі речення виконує багатоаспектну функцію синтаксичного поширювача, забезпечуючи не лише формальне ускладнення предикативної основи, а й семантичне розширення висловлення за рахунок модальності, гіпотетичності, каузальності та когнітивної інтерпретації. Його позиційна мобільність, структурна варіативність і прагматична навантаженість засвідчують високу функційну продуктивність умовних конструкцій у сучасному українському художньому дискурсі. Наша наукова розвідка доводить, що умовний поширювач активно моделює альтернативні сценарії й сприяє розгортанню текстової семантики, репрезентуючи динаміку взаємодії між формальною структурою речення та його когнітивно-прагматичним змістом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воробець О. Д. Поширювачі семантичної моделі речення через призму теорії словесності О. О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Харків, 2016. Вип. 74. С. 51–55.
2. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні: Монографія. Чернівці, 2011. 672 с.
3. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: Монографія. Луцьк, 2012. 464 с.
4. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 36 с.
5. Огаренко Т. А., Ліштаба Т. В. Синтаксеми з умовним значенням у реченнях займенниково-співвідносного типу. *Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2023. Вип. 1 (204). С. 50–54.
6. Попович Н. М. Числівниково-іменникові сполуки у функції детермінантів з умовним та допустовим значенням. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 537. С.33–35.
7. Степаненко М. І. Валентність каузального поширювача і її зв'язок із семантичною та формально-граматичною структурою речення. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2001. Вип. 3. С. 128–135.
8. Христіанінова Р. О. Реалізація значення умови в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 27(1). С. 52–56.
9. Корпус української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення: 17.06.2025).

НАВЧАННЯ ДІЛОВОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЯК ШЛЯХ ДО НАБУТТЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті йдеться про сучасні вимоги до вивчення ділової англійської мови у профільній школі. Пояснено підходи до успішної ділової комунікації з урахуванням новітніх методів навчання. Розкрито важливість комунікативної компетенції як здатності розуміти і породжувати англійськомовні висловлення у різноманітних ситуаціях ділового спілкування.

Ключові слова: профільна школа, комунікація, ділова англійська, навчання, навички та уміння.

The article discusses modern requirements for studying business English in a profession-oriented school. Approaches to successful business communication are explained, with the account of the latest teaching methods. The importance of communicative competence as the ability to understand and generate English-language expressions in various business communication situations is revealed.

Key words: profession-oriented school, communication, business English, education, skills and abilities.

Підготовка учнів в Українській профільній школі має професійно-орієнтований характер та переслідує мету підготувати учнів до вирішення завдань майбутньої професійної діяльності з використанням англійської мови. Профільне навчання є одним із ключових напрямів удосконалення системи освіти в Україні та стає ефективним засобом диференційного підходу з метою забезпечити більш глибоку підготовку старшокласників англійській мові, сформулювати в них стійкі інтереси і здібності [1, с. 17]. Навчання англійської мови, при такому підході, набуває «якісно нового розвитку стосовно змістовності, більшої природності, вмотивованості та інформативності» [4, с. 27]. Це допомагає виховати конкурентоспроможного випускника профільної школи, в якого не буде проблем у спілкуванні і він отримає додаткові переваги на галузевому ринку праці в майбутньому.

Спроможність до спілкування на англійській мові зокрема формується при засвоєнні умінь та навичок ділової комунікації з акцентом на типові комунікативні ситуації. Засвоєння мови ділової комунікації (Business English) є важливим напрямом навчання на заняттях з англійської мови. Англійськомовна професійна комунікація сприяє розширенню кола зарубіжних партнерів та ринків збуту в усьому світі, покращує взаємодію, сприяє швидкому вирішенню конфліктних ситуацій, заохочує продуктивне співробітництво.

Такий підхід до навчання дозволяє визначити певні сфери професійної діяльності, спрогнозувати ймовірні комунікативні ситуації професійного спілкування, засвоїти базові знання з англійської мови до рівня B1-B2, покращити загальні комунікативні навички та уміння, практично оволодіти професійно-орієнтованими лексичними та граматичними одиницями, що мають безпосереднє відношення до явищ та процесів трудової діяльності [3, с. 44-45].

Успішне вирішення питань навчання ділової англійської мови у профільній школі, на нашу думку, має спиратися на новітні методики навчання, котрі передбачають: а) максимальну активність учнів при вирішенні поставлених мовленнєвих комунікативних завдань; б) уникнення або мінімізацію лексичних, граматичних та стилістичних помилок в умовах ділової комунікації; в) розвиток креативного мислення за-для найкращого

донесення думки; г) збільшення пасивного та активного англомовного словника професійного спілкування [6, с. 4].

Безсумнівно, англійська мова ділового спілкування представляє комплекс різновидів усного та писемного мовлення, що використовується для досягнення певних прагматичних цілей: способів ведення правильної усної бесіди, враховуючи формули привітання та закінчення спілкування (*greetings and partings formulae*), ділова комунікація під час телефонної розмови (*business communication during a telephone conversation*), ділове листування (*business correspondence*), ведення ділової документації англійською мовою, а також переклад та оформлення контрактів (*concomitance of business documents and contracts*), поміч в організації та проведенні ділових зустрічей (*business meeting organizing*), рекламна бізнес презентація (*advertising business presentation*), особливості мови мас-медіа у напрямку бізнес комунікації (*business media communication*).

Передбачається, що після закінчення навчання у профільній школі учні володіють базовими вимогами з англійської мови, а саме: читанням, письмом та говорінням. Як зауважує С. Ю. Ніколаєва, велика увага в цьому контексті приділяється розвитку навичок усного та письмового ділового мовлення, котре набуває якісно нового розвитку за змістовим наповненням, ступенем природності, вмотивованістю та інформативністю [5, с. 227].

Розвиток комунікативних умінь при навчанні ділової англійської мови передбачає оволодіння засобами реалізації усного і писемного мовлення. Тобто учень має:

- розуміти на слух зміст ділового тексту; читати і розуміти тексти різних видів (листи, рекламу, контракти тощо), розглядаючи їх як джерело різноманітної інформації і як засіб оволодіння англійською діловою мовою;
- здійснювати усно-мовленнєве спілкування у різних формах (у монологічній, діалогічній та полілогічній формах);
- самостійно створювати бізнес тексти [7, с. 14].

Дослідники визначають комунікативну компетенцію як «здатність розуміти і породжувати іншомовні висловлювання в різноманітних ситуаціях спілкування» [1, с. 13], або «знання, вміння і навички, необхідні для розуміння чужих і породження власних програм мовної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування. Розрізнення стилів, типів, способів зв'язку речень у тексті; вміння і навички аналізу тексту, і, нарешті, власне комунікативні вміння – вміння і навички англомовного спілкування стосовно до різних сфер і ситуацій, з урахуванням адресата, мети» [2, с. 10].

В профільній школі компетентнісний підхід переслідує мету у формуванні комунікативної компетентності, що передбачає отримання умінь і навичок здійснювати спілкування в усній і письмовій формах у межах сфер і тематики, визначених навчальною програмою для кожного профілю та з урахуванням традицій і норм, прийнятих в Україні. Реалізація комунікативної компетентності прямує на здійснення навчання англійської мови з урахуванням реальних потреб суспільства та практики міжкультурної взаємодії [1, с. 18].

Світовий економічний розвиток, процеси глобалізації в бізнесі з утворенням транснаціональних компаній виявляє необхідність нових підходів при вивченні різних аспектів англійської мови у профільній школі.

Учні повинні мати навички укладання резюме (*résumé/summary*), електронної заяви для отримання роботи (*application form/letter*), пройти успішну співбесіду (*interview*), вміти представити опис бізнес проєкту (*business project description*), тощо.

При розумінні ділової комунікації як фокуса навчання, ми маємо розглядати граматичні явища як динамічний ресурс у формуванні навичок спілкування та способом упорядкування лексико-граматичних засобів англійської мови. Наявність комунікативної компетенції буде віддзеркалюватися у вмінні використовувати різноманітні граматичні конструкції в процесі ділової комунікації. Причому, важливою стає саме комунікативна граматика, що пояснює те, як певні граматичні явища використовують носії мови. Наприклад, речення у пасивному

стані, що є часто вживаними у діловій комунікації: «*We were very pleased to note your enthusiasm for this ventilator*» – «*Нам було дуже приємно відзначити вашу зацікавленість цим вентилятором*». «*We're so sorry, the email document hasn't been answered yet*» – «*Нам дуже шкода, але ми ще не надіслали відповіді на цей електронний документ*». Учні мають пам'ятати, що такі граматичні конструкції можна перекладати за допомогою дієслів як пасивного, так і активного стану.

Формування навичок правильного використання граматичних конструкцій є необхідною умовою здійснення успішної професійної комунікативної діяльності, яка сприятиме грамотній взаємодії при налагодженні контактів, веденні телефонних переговорів, участі у ділових зустрічах.

Вирішенням цієї проблеми є знаходження характерних висловів у різних ситуаціях ділового спілкування. Тематика англійської підготовки має містити конкретні автентичні ситуації комунікативного спілкування з урахуванням лінгвокультурної складової та специфічної професійної термінології у наближеній до природної атмосфері.

Добрі навички ділової англійської мови передбачають знання специфіки її лексичного складу. Щодо лексичного наповнення учні мають розрізняти у мові ділового спілкування різні шари у лексиці англійської мови з уточненням їх функціональної специфіки: загально-літературну лексику (*general English words*), офіційно-ділову лексику (*official business vocabulary*), основну бізнесову термінологію (*core business terminology*) та специфічну галузеву термінологію (*specific industry terminology*).

Іще однією відмінною рисою ділової лексики є те, що раніше відомі слова в сфері бізнес комунікації можуть мати зовсім інші значення. Наприклад: *arm* – *рука, вузька морська затока, влада, плече (механізму), повзун, спиця*.

Набуття комунікативної компетенції заохочує учнів розвивати навички інтерактивного спілкування та вміння користуватися сучасними засобами комунікації. Девід Крістал у своїй роботі «*Language and the Internet*» навіть вказує на феномен виникнення «віртуальної мовної особистості» [9, с. 72]. Бо мова, яка представляє бізнес комунікацію в Інтернеті, піддається трансформації в найрізноманітніших аспектах: на рівні лексики, правил побудови висловлювань та зв'язного тексту, жанрово-стилістичних норм, співвідношення усного та писемного мовлення, комунікативних стратегій та тактик [8, с. 141].

Складаючи діалоги та полілоги, в яких учні виступають у різних ролях, накопичується досвід ділового спілкування, йде навчання правилам етикету, вмінню коректно поводитися у будь-яких реальних ситуаціях. Учні починають розуміти, що правильне використання ділової англійської мови дасть їм у майбутньому можливість не тільки отримати задоволення від спілкування, а й заробляти на життя. А з іншого боку удосконалення професійної підготовки допоможе реалізувати соціальні та особисті потреби бізнесу у фахівцях, здатних прийняти виклики сьогодення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аніскіна Н. О. Організація профільного навчання в сучасній школі. Харків: «Основа», 2003. 176 с.
2. Баклашкіна М. В. Навчання іншомовному міжособистісному спілкуванню на заняттях з іноземної мови у школі та вузі. *Іноземні мови у школі*. 2009. № 1. С. 9-13.
3. Зеня Л. Я. Навчання іноземних мов у старшій профільній школі: посібник. Горлівка: Видавництво ГДПМ, 2008. 340 с.
4. Методика навчання англійської мови: навч.-метод. посібник / укл.: Гембарук А. С., Холод І. В. Умань: Алмі, 2019. 160 с.
5. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : курс лекцій / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2011. 344 с.
6. Пабат М. А. Ділова комунікація англійською мовою: навч. посібник. 2-ге вид., перероб. та допов. Рівне: МЕРУ, 2023. 332 с.

7. Федоренко Ю. П. Формування у старшокласників комунікативної компетенції в процесі вивчення іноземної мови: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 «Теорія навчання». Луцьк, 2005. 22 с.
8. Харківська А.А. Трансформація англомовного комунікативного простору в епоху медійних технологічних інновацій. *Еволюція та трансформація дискурсів*. Дніпро, НМетАУ, 2016. С. 137-144.
9. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 272 p.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Четверікова О. Р.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

*Тимофій Павлович, Ірина Погоріла
(Київ, Україна)*

ХВОРОБА ГАНТІНГТОНА: ПРИЧИНИ, ДІАГНОСТИКА, НАСЛІДКИ ЗАХВОРЮВАННЯ ТА ЙОГО ЛІКУВАННЯ

На сьогоднішній день є велика кількість генетичних захворювань. Деякі з них розповсюджені, а деякі рідкісні. Однак навіть захворювання з низькою поширеністю, зокрема хвороба Гантінгтона або як її ще називають – хорея Гантінгтона заслуговують на пильну увагу через їхній серйозний вплив на пацієнтів і складність діагностики. Згідно статистики глобальна поширеність цієї патології близько 3 випадків на 100 000 населення у світі, але має різний рівень поширеності в різних регіонах, а саме у Європі значення досягають 8,4 та 10 випадків на 100 000 осіб відповідно [1, с. 218-219]. Щодо України офіційно зареєстровано лише 302 з понад 6000 відомих орфанних захворювань [2, с. 1-2]. Важливість цієї проблеми полягає у шкідливому впливі захворювання на якість життя людей та складності його діагностики і лікування. Сучасна медицина повинна зосередитися на підвищенні обізнаності населення щодо хвороби Гантінгтона, проведення наукових досліджень і розробка нових методів лікування. Прогноз пацієнтів значно покращується при своєчасній діагностиці та комплексному підході до лікування.

Мета дослідження – визначити підстави, методи діагностики на ранніх етапах розвитку людини, засоби лікування й профілактики.

Хвороба Гантінгтона – спадкова, прогресуюча недуга центральної нервової системи, вперше описана американським лікарем Джорджем Гантінгтоном у 1872 році [3, с. 83-88]. Вона характеризується порушенням рухових функцій, психічними та когнітивними порушеннями, що зумовлюють глибоку інвалідизацію пацієнтів. Зустрічається з частотою поширеності – приблизно 5–10 випадків на кожні 100 000 осіб, а пік захворюваності у людей віком 30–50 років [3, с. 83-90]. Генетична природа хвороби Гантінгтона відкриває широкі можливості для пренатальної та пресимптоматичної діагностики. Основною причиною хвороби Гантінгтона є мутація в гені HTT, розташованому на короткому плечі 4-ї хромосоми (4p16.3). Цей ген кодує білок хантінгтин. У нормі в ділянці гена міститься до 35 повторів тринуклеотидної послідовності CAG. Якщо кількість повторів перевищує 36, виникає патологічна форма білка, що є токсичною для нейронів, зокрема в смугастому тілі та корі головного мозку. Патогенез пов'язаний з агрегацією мутантного білка, порушенням клітинного метаболізму, функціонування мітохондрій і процесів аутофагії, що призводить до загибелі нейронів [3, с. 92-98].

Початкові прояви захворювання включають дратівливість, депресивні стани, зниження концентрації уваги. Надалі приєднуються гіперкінези – мимовільні рухи кінцівками, обличчям (хорея), порушення координації, дизартрія. Із прогресуванням хвороба Гантінгтона з'являється деменція, агресивна поведінка, психози. Захворювання зазвичай призводить до повної втрати здатності до самообслуговування через 10–20 років після появи перших симптомів. У деяких випадках має місце ювенільна форма хвороби Гантінгтона із початком у дитячому віці, що характеризується переважанням ригідності та судом [4, с. 202-205].

Діагностика хвороби Гантінгтона базується на поєднанні клінічного огляду, генетичного тестування та інструментальних методів дослідження. Основними клінічними проявами є прогресуюча моторна дисфункція (зокрема хореїформні рухи), когнітивні порушення та зміни поведінки. У пацієнтів із сімейною історією захворювання ці симптоми викликають обґрунтовану підозру, однак у пацієнтів без такого анамнезу хвороба іноді діагностується із затримкою. Ключовим методом підтвердження діагнозу є генетичне

тестування. Воно визначає наявність патологічного розширення CAG-повторів у гені HTT. Понад 36 повторів підтверджують наявність хвороби, а понад 40 – свідчать про повну пенетрантність. Пресимптоматичне тестування доступне для родичів, але проводиться лише після обов'язкового генетичного консультування. МРТ або КТ головного мозку дозволяють виявити атрофію хвостатих ядер і розширення бічних шлуночків. Ці зміни не є специфічними, однак підтримують діагноз у разі сумнівів. Рання атрофія лобової кори та хвостатого ядра може спостерігатися ще до клінічних проявів [5, с. 297-302]. Додатково застосовуються нейропсихологічні тести, які оцінюють рівень уваги, пам'яті, виконавчих функцій, а також здатність мислити абстрактно. Це дозволяє зафіксувати ранні когнітивні порушення. У сучасних дослідженнях вивчаються потенційні біомаркери – зокрема нейрофіламенти легкого ланцюга (NfL) у крові або спинномозковій рідині – для моніторингу прогресування захворювання [5, с. 305-322].

Наразі немає ефективних методів, що здатні зупинити або вилікувати хворобу Гантінгтона. Застосовується паліативна терапія, що спрямована на зменшення проявів хвороби. Проте активно ведуться дослідження та розробки нових методів лікування цього захворювання. Серед перспективних напрямів – генна терапія, зокрема AMT-130 від uniQure, яка має на меті знизити рівень мутантного білка хантинтину та вже перебуває на I/II фазі клінічних досліджень. Інші підходи включають антисенс-олігонуклеотиди: наприклад, Tominersen (Roche) після припинення попереднього дослідження тестується у новому форматі (GENERATION-HD2), а WVE-003 демонструє позитивні результати у ранніх фазах дослідження. Серед молекулярних препаратів перспективними є PTC518 (пригнічує продукцію хантинтину) та SAGE-718 (покрощує когнітивну функцію). Інші проєкти, як-от AB-1001 і SKY-0515, також досліджуються як потенційна терапія. Крім того, в 2023 році вчені з Інституту Стоверса вперше описали структуру початкової фази формування амілоїдів при цій хворобі, що відкриває нові шляхи для лікувального втручання [6, с. 837-839]. Але поки всі ці напрямки знаходяться на стадії розробки, щоб покращити якість життя пацієнтів використовують наступні методи: для контролю хореї застосовують тетрабеназин, антипсихотики (наприклад, рисперидон), а також бензодіазепіни. Для покращення психічного стану – антидепресанти. Проводиться фізіотерапія, логопедична корекція, психотерапія [6, с. 840-847].

Висновки. Хвороба Гантінгтона лишається серйозним викликом для сучасної медицини. Її мультифакторна природа потребує комплексного підходу до діагностики й лікування. Попри відсутність радикальних терапевтичних засобів, сучасна наука демонструє поступ у розробці генетичних та молекулярних методів лікування. Не менш важливою є підтримка пацієнтів на психосоціальному рівні, утримання їх якості життя та інтеграція в суспільство. Подальші дослідження сприятимуть розробці ефективних стратегій боротьби з цією важкою недугою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Walker FO. Huntington's Disease. *Lancet*. 2007. Vol. 369(9557). PP.218–228.
2. Інтерфакс-Україна. (2020, 28 лютого). *Україна офіційно визнає лише 302 із понад 6000 наявних орфанних захворювань*.
3. Ross C.A., Tabrizi S.J. Huntington's disease: from molecular pathogenesis to clinical treatment. *Lancet Neurol*. 2011. Vol.10(1). PP.83–98.
4. Bates G.P., Dorsey R., Gusella J.F. et al. Huntington disease. *Nature Reviews Disease Primers*. 2015. Vol.1. P.15005.
5. Novak M.J., Tabrizi S.J. Huntington's disease: clinical presentation and treatment. *Int Rev Neurobiol*. 2011. Vol.98. PP.297–323.
6. Wild E.J., Tabrizi S.J. Therapies targeting DNA and RNA in Huntington's disease. *Lancet Neurol*. 2017. Vol.16(10). PP.837–847.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 621,621.22,629

Валерій Кулінський
(Київ, Україна)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ГІДРОПРИВОДІВ
У ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті здійснений огляд тенденцій розвитку гідроприводів у спецтехніці, проблем, методів оптимізації та перспектив енергоефективних рішень у галузі.

Ключові слова: *гідроприводи, мобільна спецтехніка, енергоефективність, математичне моделювання, інтелектуальні системи керування*

The paper presents a comprehensive review of current trends in the development of hydraulic drives for special-purpose mobile machinery. It highlights key operational challenges, approaches to performance optimization, and promising directions in the implementation of energy-efficient solutions within the sector.

Key words: *hydraulic drives, mobile special-purpose machinery, energy efficiency, mathematical modeling, intelligent control systems*

У галузі спеціального машинобудування, зокрема при створенні транспортних засобів спеціального призначення (екскаватори, бурові установки, лісозаготівельна техніка, бронетехніка тощо), гідроприводи залишаються основною технологічною платформою для реалізації силових та виконавчих функцій. Гідропривід – це система, яка передає енергію робочої рідини від гідронасоса до виконавчих механізмів для виконання певних функцій. Типова структура включає гідронасоси, гідродвигуни, розподільники, гідроциліндри, трубопроводи, гідроаккумулятори та фільтри. Їхнє широке використання зумовлено високим співвідношенням потужності до маси, надійністю роботи в умовах підвищених механічних навантажень і складної експлуатації, а також відносною простотою керування за допомогою гідроапаратури керування.

Актуальність досліджень у цьому напрямі обумовлена необхідністю забезпечення високої енергоефективності, адаптивності та надійності сучасних гідравлічних систем в умовах динамічного навантаження та обмежених енергетичних ресурсів. З урахуванням вплив кліматичних умов, мобільності та екстремальних умов експлуатації на спецтехніку, виникає потреба в оновлених підходах до проектування гідроприводів з врахуванням змінного режиму роботи, автономності живлення та модульності конструкції.

Однією з ключових проблем, з якою стикаються розробники сучасних гідравлічних приводів, є низький загальний коефіцієнт корисної дії в умовах непостійного навантаження. Нерідко гідросистеми проектуються з надмірним запасом потужності, що спричиняє перевитрати палива, перегрівання оливи та зниження ресурсу елементів. Крім того, виникає проблема коливань тиску в магістралях, що ускладнює точне керування виконавчими органами. Також все більшого значення набуває питання інтеграції гідроприводів у інтелектуальні системи керування технікою – системи CAN-шин, автоматичної діагностики та оптимізації навантаження.

Розв'язання зазначених задач потребує застосування нових технічних та математичних методів. Зокрема, для оптимізації режимів роботи гідроприводів використовуються методи математичного моделювання динаміки робочої рідини, чисельного інтегрування систем диференціальних рівнянь, а також методи оптимізації параметрів конструкції (розрахунок діаметрів магістралей, калібрування клапанів, вибір типу регулювання насосів – об'ємне чи

дросельне). Для розв'язання задачі керування використовуються сучасні алгоритми ПД-регулювання з адаптацією, моделі нечіткої логіки та інтелектуальні нейромережеві модулі.

До перспективних напрямів розвитку гідроприводів у спецтехніці належить також впровадження енергоощадних схем з рекуперацією енергії при зниженні навантаження, використання електрогідростатичних приводів із замкненими контурами, а також гібридних схем із частковим живленням від електроприводів. Високу ефективність демонструють приводи з електронним керуванням (рис. 1) положенням золотників, в яких поєднуються гідравлічна потужність і точність цифрового регулювання.

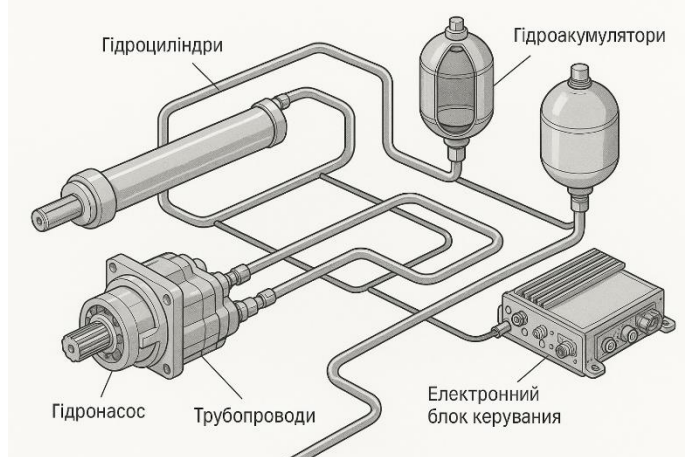

Рис. 1. Візуалізація гідроприводу з блоком керування

Упровадження таких систем у мобільну спецтехніку дозволить підвищити точність та плавність руху виконавчих органів, скоротити витрати пального до 20–30 %, збільшити надійність техніки в екстремальних умовах та забезпечити гнучку адаптацію до змінних режимів роботи. Для підприємств це означає підвищення продуктивності при зниженні експлуатаційних витрат, а для галузі – перехід до нових стандартів ефективності, цифровізації та екологічної відповідальності.

У глобальному контексті широке впровадження енергоефективних гідроприводів сприятиме зменшенню викидів CO₂, оптимізації логістики важкої техніки та зростанню рівня автоматизації у сферах надзвичайних ситуацій, оборони, будівництва та сільського господарства. Відтак, розвиток даної тематики відповідає викликам часу та має стратегію масштабування на глобальному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Березюк О.В. Огляд конструкцій машин для збирання та первинної переробки твердих побутових відходів. *Вісник машинобудування та транспорту*. 2015. № 1. С. 3-8.
2. Березюк О.В. Математичне моделювання динаміки гідроприводу робочих органів завантаження твердих побутових відходів у сміттєвози. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2009. № 4. С. 81-86.
3. Козлов Л. та ін. Характеристики мехатронного приводу під час просторового руху маніпулятора. *Наукові праці Вінницького національного технічного університету*. 2017. №2. 9 с.
4. Коц І.В., Березюк О.В. Вібраційний гідропривод для пресування промислових відходів. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2006. № 5. С. 146-149.
5. Лозінський Д.О. та ін. Оптимізація електрогідравлічного розподільника з незалежним керуванням потоків. *Вісник машинобудування та транспорту*. 2023. №17(1). С. 87-91. DOI: 10.31649/2413-4503-2023-17-1-87-91.
6. Піонткевич О. В. Математична модель гідроприводу фронтального навантажувача з гальмівним клапаном. *Вінниця : Вісник машинобудування та транспорту*, 2015. №2. С. 83-90.

УДК [504.06:656.7]:339.9

Сергій Сич
(Кременчук, Україна)

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано основні екологічні проблеми, спричинені розвитком авіаційного транспорту, та окреслено сучасні підходи до їх вирішення. Розглянуто перспективи використання альтернативного пального, цифрових технологій, «зелених» аеропортів і важливість екологічної освіти в контексті сталого розвитку.

Ключові слова: екологічна безпека, авіація, глобалізація, альтернативне паливо, цифрові технології, сталий розвиток.

The article analyzes key environmental challenges caused by the development of air transport and outlines modern approaches to address them. It explores the prospects of alternative fuels, digital technologies, green airports, and the importance of environmental education in the context of sustainable development.

Key words: environmental safety, aviation, globalization, alternative fuel, digital technologies, sustainable development.

У сучасному світі, де глобалізаційні процеси охоплюють усі сфери людської діяльності, питання екологічної безпеки набувають дедалі більшої актуальності. Особливо це стосується галузей із високим рівнем техногенного навантаження на довкілля, серед яких авіаційний транспорт займає провідне місце. Швидкий розвиток світових авіаперевезень, зростання пасажиро- та вантажопотоку, інтенсивна експлуатація повітряного простору – все це створює серйозні виклики для довкілля та здоров'я населення. У контексті глобалізації підвищення екологічної безпеки авіаційного транспорту є не лише національним, а й міжнародним завданням, що потребує скоординованих зусиль, інноваційних рішень та міждержавної співпраці.

Одним із головних джерел екологічного навантаження в авіаційній галузі є викиди парникових газів, зокрема вуглекислого газу (CO₂), оксидів азоту (NO_x), водяної пари, які утворюються під час згоряння авіаційного пального. За даними Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), авіація є джерелом приблизно 2–3% глобальних викидів CO₂, що, зважаючи на зростання попиту на повітряні перевезення, може суттєво зрости найближчими десятиліттями. Крім того, авіаційна діяльність спричиняє шумове забруднення, забруднення ґрунтів та вод при наземному обслуговуванні повітряних суден, а також значне споживання ресурсів [1, с. 185].

Умови глобалізації не лише загострюють екологічні проблеми, а й водночас відкривають нові можливості для їхнього вирішення. Однією з ключових стратегій у цьому напрямі є впровадження концепції сталого розвитку в авіаційну індустрію. Це передбачає поєднання економічної ефективності, екологічної відповідальності та соціальної справедливості у функціонуванні авіаційних підприємств. Важливу роль у цьому відіграють міжнародні екологічні стандарти та програми, зокрема ініціативи ICAO щодо зменшення впливу авіації на зміну клімату, такі як CORSIA (Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation).

Одним із перспективних напрямів зниження екологічного навантаження є розвиток альтернативних видів авіаційного пального. Біопаливо, синтетичне паливо, водневе паливо – усі ці рішення досліджуються та поступово впроваджуються в практику. Провідні авіаційні компанії вже проводять тестові польоти з використанням біопалива, демонструючи не лише його технічну придатність, а й ефективність у зниженні викидів CO₂.

Крім того, увага зосереджується на оптимізації аеродинаміки повітряних суден, зменшенні їхньої маси, використанні композитних матеріалів та інноваційних систем управління польотом, що дозволяє зменшити споживання пального [2, с. 5].

Не менш важливим є розвиток електричних та гібридних літальних апаратів. Хоча на сьогодні такі рішення мають обмежене застосування, особливо на далекомагістральних маршрутах, вони вже активно використовуються в малій авіації, а також розглядаються як перспективні варіанти для міської авіаційної мобільності (urban air mobility). Розробка акумуляторних технологій нового покоління, електродвигунів із високим ККД та інтеграція штучного інтелекту в системи управління відкривають нові горизонти для екологічно чистої авіації.

Також варто відзначити роль цифрових технологій та автоматизації в підвищенні екологічної ефективності авіаційної діяльності. Застосування цифрових платформ для планування польотів, оптимізації маршрутів, моніторингу витрат пального та прогнозування погодних умов дозволяє знизити кількість зайвих витрат ресурсів і, відповідно, зменшити викиди шкідливих речовин. Із цим тісно пов'язане впровадження систем "зеленого" аеропорту, які охоплюють енергоефективне освітлення, використання відновлюваних джерел енергії, сортування відходів, зменшення водоспоживання та електрифікацію наземного обслуговування [3, с. 9].

Успішна реалізація стратегій підвищення екологічної безпеки авіаційного транспорту неможлива без якісної підготовки фахівців, що володіють сучасними знаннями та компетенціями у сфері "зелених" технологій. Освітні установи, зокрема авіаційні вищі навчальні заклади, повинні інтегрувати екологічні аспекти у навчальні програми, стимулювати студентські дослідження у галузі екологічної інженерії, створювати партнерства з авіакомпаніями та екологічними організаціями.

Одним із важливих напрямів екологізації авіаційного транспорту є цифрова трансформація управлінських процесів і систем прийняття рішень. Використання штучного інтелекту, великих даних (Big Data) та технологій машинного навчання дає змогу здійснювати прогнозування екологічних наслідків ще на етапі проєктування літальних апаратів, а також аналізувати ефективність впроваджених заходів у режимі реального часу. Наприклад, сучасні авіакомпанії запроваджують інтелектуальні системи моніторингу та діагностики, які контролюють технічний стан двигунів і бортових систем з метою зниження зайвого споживання пального та запобігання позаплановим ремонтам, що супроводжуються додатковими викидами.

Крім того, інтеграція авіаційної галузі у глобальні екологічні ініціативи, як-от Європейська програма «Green Deal» або цілі сталого розвитку ООН, сприяє формуванню системного бачення майбутнього транспорту як елементу циркулярної економіки. Зокрема, розробляються концепції повністю безвуглецевих аеропортів (Net-Zero Airports), які поєднують енергоефективні технології, власні джерела зеленої енергії (сонячні панелі, геотермальні установки) та автоматизовані системи управління екологічними параметрами.

Окремої уваги заслуговує роль міжнародного регулювання та спільних дослідницьких програм. Наприклад, у межах Європейського дослідницького кластера Clean Sky 2, а також програм HORIZON Europe, фінансуються розробки інноваційних екологічних авіаційних технологій, які вже найближчими роками можуть бути впроваджені у практику.

Отже, в умовах глобалізації підвищення екологічної безпеки авіаційного транспорту є надзвичайно важливою задачею, яка вимагає багаторівневого підходу – від технологічних інновацій до екологічної освіти й міжнародного співробітництва. Вирішення екологічних проблем авіації сприятиме не лише збереженню навколишнього середовища, а й забезпеченню сталого розвитку всієї транспортної системи світу, відповідаючи на виклики XXI століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Харазішвілі Ю.М., Бугайко Д.О., Ляшенко В.І. Сталий розвиток авіаційного транспорту України: стратегічні сценарії та інституційний супровід: монографія / за ред. Ю.М. Харазішвілі; НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, 2022. 276 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/application/pdf/mono2022_compressed.pdf
2. Шефер А. В., Барретт С. Р. Х., Дойм К., Дрей Л. М., Гнадт А. Р., Синодінос А.П., Торіха А.Д. Технологічні, економічні та екологічні перспективи повністю електричних літаків. *Nat Energy*. 2019. №4. С. 160–166. URL: <https://doi.org/10.1038/s41560-018-0294-x>
3. Гесслінг С., Хумпе А. Глобальний масштаб, поширення та зростання авіації: наслідки для зміни клімату. Том 65, листопад 2020 р. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378020307779/pdf?md5=54f1b4db361c22c31bf473f2c59f4f1f&pid=1-s2.0-S0959378020307779-main.pdf>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Ахмедова Ирада Искендер гызы – кандидат географических наук, доцент кафедры экономическо-политической географии зарубежных стран и туризма Бакинского государственного университета

Балаж Юлія Іванівна – аспірантка II року навчання кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Бардаков Владислав Григорович – аспірант I року навчання кафедри менеджменту Полтавського університету економіки і торгівлі

Бондарець Марина Вадимівна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Бурда Людмила Володимирівна – викладач Слов'янського фахового коледжу Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут»»

Бутенко Данило Володимирович – студент 4 курсу Київського національного університету технологій та дизайну

Василенко Леся Павлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Джафарова Гюльнара Джумшуд гызы – кандидат географических наук, доцент кафедры экономическо-политической географии зарубежных стран и туризма Бакинского государственного университета

Дувало Роман Анатолійович – магістр спеціальності «Комп'ютерні науки» Львівського національного університету імені Івана Франка

Каратанас Вікторія Володимирівна – магістрантка I року навчання факультету української та іноземної філології Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Ковценюк Ганна Вікторівна – аспірантка IV року навчання Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (м. Київ); викладачка фінансово-економічних дисциплін Чернівецького кооперативного фахового коледжу економіки і права

Кугай Ксенія Борисівна – доцентка кафедри філології та перекладу Київського національного університету технологій та дизайну

Кулінський Валерій Васильович – викладач професійно-теоретичної підготовки Комунального закладу професійної (професійно-технічної) освіти «Київський професійний коледж автомобільного транспорту та будівельної механізації»

Курганевич Людмила Петрівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка

Мамедова Зохра Мамед гызы – научный сотрудник Института географии имени Г. А. Алиева Министерства науки и образования Азербайджанской Республики

Мотузюк Світлана Олександрівна – викладач Володимирського фахового педагогічного коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Нечипоренко Лілія Василівна – спеціаліст вищої категорії, викладач англійської мови та методики викладання англійської мови в початкових класах Комунального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»

Нуриев Эльхан Балагасан оглы – кандидат географических наук, доцент кафедры экономическо-политической географии зарубежных стран и туризма Бакинского государственного университета

Павлович Тимофій – студент 1 курсу медичного факультету №1 Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Погоріла Ірина Олегівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця

Продан Оксана Павлівна – студентка 1 курсу магістратури географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Пятуніна Валерія Юріївна – студентка 4 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Сич Сергій Володимирович – викладач кафедри електронних комунікацій, радіотехніки та авіоніки Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ

Суржиков Ігор Федорович – аспірант I року навчання кафедри менеджменту Полтавського університету економіки і торгівлі

Хамець Наталія Ярославівна – викладач історії ВСП «Вишнянський фаховий коледж Львівського національного університету природокористування»

Шеренгова Тетяна Василівна – викладач біології та екології, викладач вищої категорії, методист Бердичівського фахового коледжу промисловості, економіки та права

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

İradə Əhmədova, Gülnarə Cəfərova, Elxan Nuriyev

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ ÇİN XALQ RESPUBLİKASI ARASINDA
STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIĞIN MÜASİR MƏRHƏLƏSİ

5

Ирада Ахмедова, Зохра Мамедова

НАЦИИ БЕЗ ГОСУДАРСТВА:

ГЕОГРАФИЯ НЕПРИЗНАННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

8

Elxan Nuriyev

AZƏRBAYCANIN YERLİ YAĞINTI ADLARI HAQQINDA

12

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

Людмила Курганевич, Оксана Продан

ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД НИЖНЬОГО ДНІПРА

14

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

Владислав Бардаков

АГРАРНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ГАРАНТУВАННЯ

ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

18

Ганна Ковценюк

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЧЕРЕЗ ДЕТАЛІЗАЦІЮ

ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО

АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК

21

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Ігор Суржиков

ПРОАКТИВНИЙ КРИЗОВИЙ ТА АНТИКРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

НА УКРАЇНСЬКИХ КОМПАНІЯХ ПІД ЧАС ВІЙНИ

ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

25

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Марина Бондарець

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

АВСТРАЛІЇ У СВІТЛІ ЗАВДАНЬ AUKUS

29

Наталія Хамець

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ

В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

33

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Людмила Бурда

МЕТОДИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ОСВІТИ

ДОРΟΣЛИХ ЯК ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ

СТІЙКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЕФЕКТИВНОЇ АДАПТАЦІЇ

ДО ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

37

Світлана Мотузюк

ТЕХНОЛОГІЯ CLIL: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ

40

Лілія Нечипоренко

ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ ЗАПОБІГАННЯ ПЕРЕВАНТАЖЕННЮ УВАГИ

УЧНІВ НА УРОЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

43

Валерія Пятуніна

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ МОЛОДШИХ

ШКОЛЯРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

46

Тетяна Шеренгова

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

50

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Роман Дувало, Леся Василенко

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНИХ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

53

**ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ /
ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ**

Danylo Butenko, Kseniia Kugai

ADAPTIVE LEARNING SYSTEMS AND THE STRATEGIC ROLE
OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

56

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Юлія Балаж

СТРАТЕГІЯ СИНТАКСИЧНОГО ПОШИРЕННЯ ЧЕРЕЗ УМОВНИЙ
КОМПОНЕНТ: ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

59

Вікторія Каратанас

НАВЧАННЯ ДІЛОВОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УЧНІВ ПРОФІЛЬНОЇ
ШКОЛИ ЯК ШЛЯХ ДО НАБУТТЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

62

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

Тимофій Павлович, Ірина Погоріла

ХВОРОБА ГАНТІНГТОНА: ПРИЧИНИ, ДІАГНОСТИКА, НАСЛІДКИ
ЗАХВОРЮВАННЯ ТА ЙОГО ЛІКУВАННЯ

66

**ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ**

Валерій Кулінський

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ГІДРОПРИВОДІВ
У ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

68

Сергій Сич

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

70

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

73

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2025. Вип. 118. 78 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: С. М. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. Переяслав, 2025. Вып. 118. 78 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: С. Н. Кикоть, И. В. Гайдаенко
Верстка и дизайн: И. В. Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
08401, ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав, Киевская обл., Украина
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

